

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

ÍRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN, RÁTH MÓR.
KOLOZSVÁRTT, STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.
1 8 5 9.

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

Előszó.

Kik, figyelemre méltaták történelmi előtanulmányaimat, s azok eredményeit: Erdély Ritkaságait (Kolozsvár, 1853), melyben történelmünk színterét; Erdély Régiségeit (Pest, 1852), melyben csatátereinket s őseink sásfészkeit; Erdély nevezetesebb csatládaít (Kolozsvár, 1854), melybeu csatáink hőseit, s a sásfészkek fiait; Erdély Történelmi Regéit és Adomáit (Kolozsv. 1857), melyekben tradícióink történelmi elemeit tanulmányoztam s ismerttettem: be fogták látni, hogy nem vagyok a néma gyermek, ki atyját végveszélyben látva szólal meg, vagy a történész, kit a Capitolium romjain lep meg Róma nagyságának elsíratási gondolata. S mégis ennyi jó akarat mellett is, évek óta halogatóm e munka közrebocsátását, várva ha tán egy szerencsésebb előlép.

Az erdélyi múzeum megnyílásának reménye éppen a sajtó küszöbén találta e munkát, lassan folytatám a nyomtatást, s kinyomatva hónapokig hevertettem azon gondolattal, hogy a múzeum megnyílása esetére félre teszem, erősebb kezekre bízva e tért: de miután múzeumunk ügye bizonytalanság közt hanyódik, megkezdem

e munkát, hogy az írással szólva, még munkásokat édes-
gessek nemzetünk munkájában elkésett szülőjébe. Mert
sok a munka, s ha mindenikünk csak remeket akar,
ha senki sem határozza el magát az úttörő keserű po-
harát kiüríteni, akkor a sisyphusi munkát százan meg
százan fogják elől kezdeni, s Erdélynek történelme még
sem lesz,

Pedig ha valaha, ütött érája történetünk megírásá-
nak. A forradalom a feudál kornak zárkövévé lőn. A
letűnt, nagyidők számtalan évlapjai a jövő nemzedékek
előtt érthetetlenekké válnak, ha meg nem írjuk, ki nem
tisztázzuk mi, kik a múltnak szerény napszamosai s a
jelennek figyelemmel kísérői valánk,

Ily nézet vezérelt. Hazafiúi kötelességem teljesíté-
sét láttam e munka megírásában, mely különben hazánk
tudósait illette volna,

Kolozsvártt, 1858.

A SZERZŐ.

TARTALOM.

Történetírásunk irodalma	IX.
Legrégibb kútfőink	X.
Nemzeti fejedelmek korszaka kútfejei	XIII.
Kútfőink kiadásai és kiadói	XIX.
Történeiszek	XXIV.

ELSO KORSZAK.

AZ ŐSIDŐKTŐL A MAGYAROK KIJÖTTEIG.

1. §. Az ősidők	1.
2. §. Scythia. Agatirzek v. Kazarok	2.
3. §. Dácia	3.
4. §. Krisztus Urunk születése	6.
5. §. Dácia bukása	7.
6. §. A római Dácia	12.
7. §. A góthok	21.
8. §. A húnok	23.
A székely nemzet eredete	26.
9. §. A gepidák	28.
10. §. A longobárdok	28.
11. §. Az avarok	29.
12. §. A mai Európa alakulása	30.

MÁSODIK KORSZAK.

A MAGYAR URALOM ALAPÍTÁSA.

13. §. A magyarok kijövelele	32.
14. §. A honfoglalás	36.
15. §. A székelyek e kori államszerkezete	41.
16. §. A vezérek kora	44.
17. §. Szent István király lesz	48.
18. §. Gyula vezér Szt. István ellen	51.

HARMADIK KORSZAK.

AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ÉS HERCZEGEK.

19. §. Tájékoztás	55.
20. §. Szt. István király	59.
21. §. Péter és Sámuel királyok	64.
22. §. I. Endre, I. Béla királyok	65.
23. §. Salamon, I. Gejza, Szt. László királyok	70.
24. §. A kereszt-hadak kezdete	78.
25. §. Kálmán, II. István, II. Béla királyok	79.

NEGYEDIK KORSZAK.

A SZÁSZOK BEJÖVETELÉTŐL.

26. §. A szászok bejövetele	85.
27. §. II. Gejza, III. István, II. László, IV. István királyok	89.
28. §. III. Béla király	92.
29. §. Imre, III. László király	96.
30. §. II. Endre király	97.
31. §. Az oláhok és kenézségek	114.

ÖTÖDIK KORSZAK.

A TATÁRDULÁSOK KEZDETE.

32. §. Jellemzés	116.
33. §. IV. Béla király	119.

HATODIK KORSZAK.

AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ÉS VAJDÁK.

34. §. A vajdai hatalom	130.
35. §. V. István király	137.
36. §. IV. vagy Kún László király	138.
37. §. III. Endre király	146.

HETEDIK KORSZAK.

ÁTMENTI KÜZDELMEK.

38. §. Új irány	152.
39. §. Venczel, Ottó, Robert Károly királyok, s velök szemben Erdély vajdája	153.
40. §. Visszatekintés	161.
A bévezetés tartalma	167.
E kötet tárgymutatója	169.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK IRODALMA

Divatosá lett az újabb korban a történeti kútfőkről könyveket írni. Franciaország egyik nagy történésze nemzete történetíróit így ismertette meg. Palacki, Gseliorság történelme inegirója, mielőtt nehéz nagy munkájához fogott volna, a cseh történeti kútfők feletti- kritikai szemlét egy egész könyvben állítá össze, minek azon eredménye lön, hogy munkája megírását nemzete védelme alatt folytatható, minek ismét azon szerencsés eredménye lön, hogy a nemzet által lelkesítőit történész nemzetét megdicsőíté. . . A magyar nemzet történészei szintén megérdemelnének egy tüzetes ismertetést, míg Erdélyről, mint az anyahon kiegészítő részéről, külön adni háládat—lan gondolat volna.

A mit én hozok, az nem tüzetes szemle, nem Íróink életirata, még csak kútfőink teljes lajstroma sem: hanem inkább csak a hála adója hazánkfiaink azon öröktiszteletre méltó koszorújának, kik mint egykorú írók, vagy későbbi bűvárok, e nehéz munka összeállítására nekem, s tisztázására az utókornak annyi nemes szolgálatot tettek hazájok iránt.

Töredékes amit hozok, mert történet Íróink s bűváraink száma egész sereg, kútfőink halmaza egész könyvtár. S csak czímeik teljes felsorolása lapokat töltene

¹⁾ Történetírásaink lajstromát összeállítva lásd: Schmeizel, Principatus Transilvaniae című kézirati munkájában; (Teleki könyvtár. 7—20 l.); Ugyan e könyvtár Collectanea Ungarica ez. gyűjteménye (fölk. 1028sz) elején; e könyvtár Cathalogusa 86—94. l. Magyar nyelvvelő Társaság munkái. Szeben 1706 l. 191—204 l. Haner, Das königliche Siebenbürgen. Erlangen 1763 6—13 l. Különösen Benkő József összeállítását, mit előbb a Hon és Külföld 1842, 40. száma, később az Új Magyar Muzeum 1853 V. füzeté közölt sat. sat.

Legrégibb kútfőink.

Hazánk őskora, mint minden nemzeté, homályban borong. A XII. századig, benn élt történést még nem ismerünk. Mit a legrégibb időkről tudunk, azt idegen hatalmakkali érintkezéseinknek köszönhetjük. Hellás írói, mint Herodot, csak érintenek; a rómaiak, mint Dió Cassius, már említnek; a byzánckiak, mint Constantinus P. (949 tájt) már kútfők a magyarok első századaira. Mígnem az utolsókkal csak nem egy időben, megszólal első ismeretes történészünk:

Anonymus, vagyis Béla király névtelen jegyzője, ki a magyarok bejövetelét s vezéreink korát írta le, a XII. században. Os mondáink s hagyományaink e megbecsülhetlen kis gyűjteménye eredeti példányban századokon át lappangott pergamenbe írtán a bécsi cs. kir. könyvtárban, miből legelőbb a nagy kútfő-búvár, Schwandtner adta ki 1746-ban, ily cím alatt: Anonymus Belae Regis Notarii Historia Hungarica de Septem primis Ducibus Hungariáé. Azóta több kiadást nyert, sőt magyarra fordítva is megjelent¹⁾. Utána jó:

Iízai Simon a XIII. század végén, IV. László király alatt. Ez is egyházi személy; krónikáját a hónoknál kezdi, s az említett király, 278-ban történt csatájánál végzi; azonban ismeretlen kezektől I. Lajos király koronázásáig (1342) van lehozva. Mind a mellett, hogy Erdélylyel még kevesebbet foglalkozik, mint előde, mind a mellett, hogy néhány ivén nagy századokon szárnyal keresztül, érdeme végtelen. Ezt még hosszabban lepte a könyvtárak pora, legelőször Horányi Elek derék történetbúvárunk hozá napfényre, ily cím alatt: M. Simonis de Keza Presbyteri Hungari Scriptoris seculi XIII. Chronicon Hungarorum etc. (1781) Utána:

János, küküllői esperes s fejérvári prépost, képviseli a XIV. századot. Mint I. Lajos király († 1382) titoknoka, szerencsés helyzetben volt. A mit írt, Thuróczi saját munkájába vette fel; külön munkát nem képez; de azért elő-

¹⁾ írójának Páter püspököt gondolják, II. Béla király halála után. L. felőle tüzetes nyomozódásokat Tud. gyűjt. 1824 VI. 83 1. 1832 IX. 48. 1. X. 64. sat. 1.

adása, mely elődeinél jóval tisztább, sok érdemet szerzett neki.

Thuróczi János, ki 1460-ban fisc. ügyvéd, 1484-ben itélőmester Magyarhonban ¹⁾, előadásának már terjedelmesebb alakot ad. Történelme egy részét, mi 1342-ig terjed, a felebb említett János, küüllői esperes dolgozata képezi. Az egész a magyarok őskorától kezdődik, s Turóczi azt 1464-ig hozta le. Kissé regés, de azért legvilágosabb s legbecsesebb kútfőink egyike. Több kiadást ért, a legelső 1485-ben; most leginkább Schwandtner gyűjteményében ismeretes ³⁾. Czíme *Chronica Hungarorum*, stb.

Bonfinius Antal a régi kor legterjedelmesebb története. I. Mátyás király fényes udvarában élt s az említett kútfők nyomán, előadásának már más alakot kíván adni, mi azonban őt gyakran szónoklatra vezeti. A legrégebb időktől kezdődik, s Ulászló király uralkodásáig, 1495-ig jön le. Erdély történetére legtöbbet jegyzett fel. Hét kiadást ért, a legelső 1543-ban. Czíme: *Ant. Bonfinii Historia Pannonira, sive Hungaricarum Ilerum Decades IV. et Dimidia. sat.* ⁴⁾. Bonfint Heltai Gáspár magyarrá fordította, bővítette s *Magyarok krónikája* cím alatt az eredetivel csaknem egy időben kiadta Kolozsvárit.

Megemlítvén a főbbeket, ismételni kívánom, hogy kisebb krónikásainkat öntudatosan mellőztem, ők is mellőzték Erdélyt. Csaknem kivételkép jelenik meg Rogerius, nagyváradi kanonok, ki *Carmen Miserabile* című munkácskájában leírván a IV. Béla király alatti (1241—3) mongoltár dulást, Erdély akkori helyzetére némely megjegyzéseket tett.

Két nevezetes történetbúvár iránt tartozik az ősidő örök méltánylással: e két derék tudós Katona István és Fejér György,

¹⁾ Könyvtárát az esztergomi főegyháznak vég hagyományozta volt. M. Sajtó 1856. 82. sz.

²⁾ L. *Memória Episc. Transilv.* II. III. 1.

³⁾ Míthogy Erdélyben is vannak Thurócziak, megkívánom jegyezni, hogy Thuróczi magyarhoni volt, s családja 1537-ben halt ki, Thuróczmegyében Tud gyűjt. 1822.

⁴⁾ Thuróczi kiadásáról l. Toldi Fér. értekezését. Új m. Muzeum 1851. IX. f. 386. 1.

⁵⁾ L. gr. Kemény .l. értekezését Honfiú élte s munkáiról. Új m. Mi}, zeum 1854 mart. apr. füz.

Katona István (szül. 1732. † 1811) előbb jésuitn, budai tanár, később kalocsai kanonok, *Historia Critica Hungariae* című 24 kötetes munkájában, (1783—811) nem történetet ír roppant történet tudományával, hanem azon háládatlannak mondható fárads ígot vette magának, hogy a történészek hibás adatait oklevelekkel igazította helyre. Egyébaránt oly előítéletes ember, ki Szt. Erzsébetről, II. Endre leányáról, a holtak támasztását hiszi, s másokkal is el akarja hitetni, (Tóm V. 502—725. 1); ki Bethlen Farkas adatait azért hozza kétség alá, inért unitárius volt (L. 1527 évhez 64 l.): ily férfi a legjobb történetbúvár lehetett, de történelmet írni, nem volt hivatva.

Fejér György (szül. 1766. f 1851) prépost, s 20 évig a pesti egyetem könyvtárnoka, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (1829—41) című, csak a mellékleteken kívül is 40 nagy kötetre terjedő gyűjteményével, akkora szolgálatot tett történetünk mezején, mekkorát senki; oly munkál^hozott napfényre, mely nélkül történetünkhez szólni többé nem lehet *).

Hogy ezen korszakban a történészek többire papok, s hogy mind latinul írtak: tán felesleges is említenem.

Erdélynek, fájdalom, külön sem *Critica Historiája*, sein *Codex diplomaticusa* nincs. Schuller Károly *Umrissé és Kritische Studien* című munkája akart volna olyszerű lenni, mint a *Katonáé*, de hogy mi lelt, alább visszafogunk térni. Erdély *Codex diplomaticusát* a szebeni Honbúvárlati Társulat régóta gyűjtegeti, hosszason tervezgeté, s remélni lehet, hogy a bécsi Tud. Aademia *Fontos Rerum Austriacarum* című gyűjteményében, tán épp e sorokkal egyidőben látand napvilágot; mi ha a XI. századból kétséges okmányokat hozna, a XII. században már elég bő, míg a későbbi századok sok világot gérnék.

1) L. Életrajzát s 200 darab munkája lajstromát (i. m. Múzeum 1853 VI. VII. füz.

A nemzeti fejedelmek kora kútfejei.

Oly terjedelmes térre jutottunk, hogy gondot ad, hogyan lehessen rövidben mindenről emlékezni. Történészeink, krónikásaink pusztá lajstroma, lapokat töltene, tüzetes tárgyalásuk egész kötetünket igénybe vette volna. S miután annyit Írtak róluk, nem is került volna nagy fáradságba ¹⁾).

A mohácsi vész után (1526) Erdély Magyarhontól külön fejedelemiségét kezd képezni, külön álló történetet nyit magának, külön történetírókat kap, kik egyelőre latinul írnak, de később anyanyelvünket teszik a történet tolmácsává, milyenek: Borsos Sebestyén, Mikó Ferencz, Szalárdi János; Enyedi Pál, Kemény János, Rozsnyai Dávid, Cserei Mihály, Bethlen Miklós; míg a mellettük megjelenők még mind tartják a latin nyelvet. Sőt a harmadik nyelv, a német is fellép, s Miles Mátyás mellett egy sereg német krónikás igényli figyelmünket.

Ezen kor írói elűszámlálásában nem gondolok helyesebb rémiét, s a történetbúvárra hasznosabbat, mintha azon rendet vesszük fel, a mely renddel a történetírás mezején szavukat felemelték.

1490.

Ez évtől, mint Mátyás király halálának, s a magyar birodalom hanyatlani indulásának esztendejétől többen kezdék előadásukat. Ilyenek:

Istvánfi Miklós (szül. 1538 † 1615). írását itt kezdi, s 1605-ig bozza le; vén korában írható, hosszas szolgálatai

*) A mennyire eszünkbe jut, megemlítjük a helyeket, honnan e korszak íróira meríteni lehet. Ilyenek: Siebenb. Quartalschrift VII. 347. M. nyelv-mivelő Társ. I. 222. 1. Bethlen Farkas Hist. V. kötet élőbeszéde, Benkötőh Ugyan csak Benkötől, Új magy. Muzeum 1853 V. füz. mi azelőtt már a Hon és Külföldben is megjelent volt Ennek kiegészítésére I. Új m. Muzeum 1854 V. 1855. in. VL VII. füz. Schnller, a XVI sz. kútfejről Archiv I. 1. A bécsi udv. könyvtárban lévőkről Archiv II. 3 füz. Értekezéseket, gr. Kemény és Kovács Erd. Tört. Társ. és gr. Mikétél Erd. Tört. Adatok élőbeszédét. Történetirodalmunk mai állásáról Schuller Frigyes Literature Gesichte d. k. Akadémia d. w. 1845. S'he'er Frigyes. Literatur Geschichte 55. st 1. Erre Szilágyi Sándor, Csengeri Budapesti Szemléje. Kovács István múzeumi röp-irata 35. 98. 1.

után. Mint Erdély függetlensége ellen küzdő ausztriai udvar tanácsosa, s 1581-től Magyarország alnádora természetesen, Erdély történetét egészen ellenkező szempontból fogja fel, vagy mint gyanítják, a jesuiták tettek írásán változtatást¹⁾. Latinul írt. Első kiadása Kölnben jelent meg, 1622-ben. Ketteler őt 1718 tájáig folytatá, mi 1724-ben mégis jelent.

Somogyi Ambrus (Ambrosius Simigianus) a második: Belső-Szolnokmegye jegyzője volt, munkájának czíme: „Historia Rerum Ungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque annum 1606.“ Kimeríti tartalmát. Mint mondja, Sambucus († 1584) Rudolf császár udvari historikusa, s az 1483—1552 közt élt (olasz) Jovius után írta története elejét. Irta pedig 1602-ben, mint a Básta féle zavarokban a császáriak elől Beszterczére menekült. A miknek tanúja volt, azokat világosan adja²⁾.

Borsos Sebestyén († 1584) a harmadik ki krónikáját 1490-n kezdi. Írta 1562-ben, Marosvásárbelytt. Mind belértéke, mind terjedelme csekély, de minthogy Nagy Szabó Ferenczben folytatója akadt, övék azon dicsőség, hogy Erdélyről krónikát Ők kezdték magyar nyelven írni. Szabó 1658-ig hozta le. Legelőször nyomatta gr. Mikó Imre Erdélyi Történelmi Adatok című gyűjteménye I. kötetében 1—168. lap.

Brutus Mihály (t 1594 t.) volna a negyedik, kit 1573-ban Báthori István fejd. történésznek hozott volt Erdélybe, de Báthori halálával a bécsi udvar történetírója lett. Feladatát nem teljesítheté, mert csakis 1552—ig hozta le előadását, s az is kéziratban maradván, elcsönkult³⁾,

1501.

Mint a végzetes század kezdete s kiindulási pontja egy történészünknek, és ez

Miles Mátyás († 1686) szebeni tanácsos, ki „Siebenbürgischer Würg-Engel“ czímmel, német nyelven egy kö-

¹⁾ Hitelessége ellen többen felszólaltak már. L. Tud. gyűjtemény 1829 < X. 4. 6—7. 1. 1831. Hl. 41. 1.

²⁾ Életéhez 1. Eder kiadása élőbeszédét.

³⁾ Brutus életét 1. Tudományos gyűjtemény 1821 VII. füzet. Eder Scbsr saeushoz 272. 1. Wolf Berth. V. 4. 1. Nemz. Társ. 1840 II. 21. sz.

tetben egy századot írt le 1501 — 1600-ig. Több, merőben csak általa feljegyzett adatot hoz, melyek közül főleg azok, mik korához közelebb esnek, becsesek *). Még életében kinyomálá Szebenben, 1670-ben.

1526.

Mohács e véres napját ismét három történészünk vette sarkkövük Az első

Szamosközi István, a fejevári káptalan levélkesője, Bocskai István fejd. történésze. Fájdalom, e ritka készülettel s latinsággal írt munka nagy része elveszett. De ha igaz, mit sokan gyanítanak, hogy Bethlen Farkas Szamosközit felhasználta, úgy hazájának tett fáradozása még is reánk maradt. Czime volt: Steph. Szamosközi Rerum Hungaricarum Pentades VII. Bocskai végrendeletében kinyomatására pénzt hagyott, még se nyomtatott ki. Minden esetre ő Erdély önálló történetének alapítója ²⁾).

Bethlen Farkasnak († 1679) I. Apaffi M. fejd. oly korán elhalt cancellárának jutott a szerencse, hogy Erdély történetírói közt az első helyen említették. A mohácsi vésztől 1609-ig hozhatá le nagyszerű művét, mely hat kötetre megy. Előadása oly könnyű és ildomos, hogyha történetünket haláláig folytatja, büszkék lehettünk volna a nemz. fejedeleink történetére, Legelőbb testvére Elek kezűé nyomatni 1687-ben, később Szebenben látott napvilágot 1780—93-ban ³⁾).

Szalárdi János (szül. Szalárdon 1601. f. 1666) I. Rákóczi György titoknoka, később a kolosinonostori káptalan levéltárnoka a harmadik, ki Mohácsnál kezdi meg. A harmadik itt is magyar nyelven írt. Czime: Siralmas magyar krónikának Vili. könyvei, melyeket a következő posteritásnak megírt Szalárdi János 1662-ben, mint a mely évig kiterjed. Szel-

¹⁾ L. Eder. Felmerhez 167.1.

²⁾ L. Benköt róla, Wolf de Bethlen Töm. V. élőbeszédében 10—17. 1.

³⁾ Soter György, Felmer Márton e munkát Grondzki Sámuel és Vengierski lengyel menekülteknek tulajdonítják, azon okból, hogy hivatalok mellett, keveset élt férfi ennyit nem írtatott. De Bethlen F. élőbeszédében száraz irmodorát kevés iskoláztatásával menti, hogy Grondzki segéde volt, arra okot ad hinnünk az, hogy tőle e munkának kivonatát bírjuk, kéziratban mely 1663-ig terjed. (Teleki Theka 1468. sz.)

lemét vége jellemzi, hol szél: Feltámad még egyszer selétségből a mi világosságunk... és támaszt még az úr isten magunk közül, a kik romlás építőinek fognak nevezetni... A terjedelmes mű egész korunkig kéziratban hevert. Eredetije gr. Kemény József gyűjteményében, csak 1835-ben jelent meg a Nemzeti Könyvtárban Pesten ¹⁾).

1541.

Zápolya János király halálától, s Erdély tökéletes külön válása kezdetétől két kútfőnk indul ki. Egyike

Forgács Ferencz, váradi püspök († 1576), melynek ugyan csak címét horda, minthogy püspökségét Erdély bírta, ő pedig az udvarral tartott. Végre ott megharagudt s Erdélybe jött, s itt fejd. cancellár lett. Leirta János Zsigmond korát, (1541—71) katolikus papi éles tollal. Hosszason maradt kéziratban, mígnem Kassán 1784-ben megjelent, melyet egy 1805-ben eszközölt kiadás is követett.

Schesaeus Kér észte l y, lutheránus pap († 1585) éppen azon kort írta le, melyet Forgács. ilind kettő latinul írt, még pedig Sch. versekben. Czime „Ruinae Pannonicae,” melyet legelőször maga adott ki, 1571-ben.

Másodszor Éder Jós. Károly adá ki Szebenben, 1797-ben, oly jegyzetekkel, melyek a szöveg folyékony de minden költői emelkedetség nélküli becsét megkészszerzik *).

1576.

Báthori István lengyel királyságba lépte évétől:

Kemény János fejedelem (szül. 1607. f 1662) kezdi életiratát, de csak is 1648-ig hozza le, I. Rákóczi Gy. fejd. haláláig. Magyarul ír, de minthogy tatárabságában írja, csak is visszaemlékezések. Sokáig hevert kéziratban, mígnem Rummy Károly, „Monumenta Hungarica” című gyűjteménye II. és III. kötetében kiadta, 1816-ban. Méltóbb kiadását 1856-ban Szalai László eszközölte Pesten, a gr. Kemény Sámuel által bírt eredeti kéziratból.

¹⁾ L. gr. Kemény József adatait Szalárdi életéhez. Új magy. Mnzenn 1856. V. f. 233—250. L.

²⁾ L. Eder Élőbeszédét.

1594.

A török és német párt nyílt küzdelme kezdete is epochát képez egy pár történésznél. Mikó Ferencz (szül. 1584. † 1635) Bethlen Gábor fejd. kedves embere, főkomornyikja, s Bradenburgi Katalin kincstárnoka is meg akarta írni saját korát, mit Báthori Zsigmond terrorismusával kezdett ¹⁾. Úgy látszik ő sem hajthatá végre¹ feltett szándékát, mert csak is 1612-ig folytató. Eredetileg czíme: Erdélyországának siralmas változásai, melyeket leirt hídvégi Mikó Ferencz. Ezt Benkő J. azon példányból, melyet Mikó Bethlen Gábor fejd. számára Íratott le, lemásolván, többekkel ki akarta adni; de csak is Szilágyi Ferencz által kiadott Klió III. kötetében 1836-ban kezdé napvilágot látni, de itt is megszakadt, minthogy a Klió folyamával ennek folytatása is megállá, s csak is 1607-ig jött ki.

Böjti Gáspár, 1624 körül, tizenkét könyvben kezdete megírni Bethlen Gábor fejd. korát, sok készüllettel, latinul. Ebből azonban csak is három könyv jelent meg, mely éppen azon kort foglalja magába, melyet előde is leirt. Ezt Engel János Keresztély Monumenta Ungarica című gyűjteményében adá ki, 1809-ben, 236—444. l.

Fájdalom épen legnagyobb fejdelmünk, Bethlen Gábor felléptével hallgatnak el történetíróink, míg a múlt században rendszeren hét s János Zs. alatt kilcencz kútfőnk van: Bethlen G. s I. Rákóczi oly nevezetes korára csak is három (Nagy-Szabó, Szalárdi és Kemény János). Bethlen Gábor korára nézve azonban Pray György sokat segített, kiadván azon kor leveleit, ily czím alatt: Gab. Bethl. Principatus Transilvaniae Coaevis Documentis Illustratus. Pest 1816.

1629.

Ez év Bethlen Gábor fejd. halála éve. Bethlen János, cancellár (szül. 1613 f 1678), vette egyik kiindulásul Bethlen Gábor halála évét. Mit sajtó útján bírnak, 1663-ig terjed, mint a mit Szebenben azon évben ki is adott volt. Több kiadást ért. Tröster németre fordítva adta ki 1666-ban. Kemény

¹⁾ Életéhez 1. gr. Kemény Jéfseftől Új magy. Muzeum 1854 I. füzet 50—61. l.

XVIII

török párti ember. A Rákócziak ellen szenvedélyesen tulszigorú. Utolsó deák egykorú írónk, utolsó egyszersmind mint történetíró, mert a kor olyllyá változott, hogy utána csak emlékirók jelennek meg. Ezek egyike:

Cserei Mihály, (szül. 1667. † 1756) leggeniálisabb előadású magyar írónk. Emlékirata Ápaffi fejdelemségével, 1661-ben nyílik meg, s a Rákóczi forradalom végével, 1711-ben végződik. Mint Rákóczi elől menekült kezdte írni 1709-ben, Brassóban. Minden pártoskodása mellett, székely egyenes-szívűsége annyira megnyerte olvasóit, hogy már Bcnkö idejéig, mint írja, legalább háromszáz másolatban keringett. Mígnem előszúr az, „Újabb nemzeti könyvtár“ füzetek közt, Pesten 1852-ben, kevés kihagyásokkal csak ugyan megjelent. Cserei ezenkívül még jegyzeteket hagyott hátra, mit majdnem haláláig folytatott; ma is kézirat, s az unitáriusok főtanodája könyvtárában őriztetik¹⁾.

Gr. Bethlen Miklóst, a cancellárt kell még megemlítenünk, ki magáról s koráról egy hasonló vaskos kötetet hagyott fenn, A mű 1642-nél kezdődik ugyan, de a hazai történetekre csak is a IV. résznél, 1673-tól, kezd érdekessé lenni. 1710-ig hozta le, ausztriai rabságában. E korig csak kéziratban bírtuk, ő kiadás érdeme Szalay Lászlóé, ki az első kötetet Pesten 1858-ban kiadta.

Az emlékiratok e kori cyclusát Tököli Imre három és Rákóczi Ferencz hat kötetes emlékirata fejezi be, francia nyelven.

Kisebb krónikásaink szintén figyelmet érdemelnek. Mint

Rozsnyai Dávid, I. Apafi'portai tolmácsa (t 1718). A portáról 1669-ben jön haza, hol török kéziratok nyomán egy nem nagy, de becses iratot szerkesztett össze, mi még kéziratban hever²⁾; ilyen:

Gr. Káin oki Sámnel, udv. cancellár († 1706), ki Pethö Gergely krónikáját folytatólag, 1626-tól 1702-ig, sok

¹⁾ L. e jegyzőkönyv ismertetését. Új m. Muzeum 1853 I. 46. 1.

²⁾ Felső M.-or. Minerva. 1825 60 1.

apró érdekes jegyzetet hoz Erdélyre, r. kath. szellemben. Spangar jesuita folytatásával 1734-ben, Kassán, jelent meg.

Ilyeneknek oly bőviben vagyunk, hogy egész lajstromot lehetne rólok összeállítani, mint többen kísértették is ¹⁾).

Kútfőink kiadói s kiadásai.

Ennyi kiadatlan, vagy ritkává vált kútfőt látva, már a múlt század végén többen azon gondolatra jöttek, hogy azok kiadását minden áron létesítsék.

Legelső volt ezek között Erdély ismertetésének megkezdője, Benkő József. Hangyaszorgalommal járta be a hont s másolta össze a még fennlévő magyar kéziratokat, s azokat 1782-ben, Erdélyi Históriai Szekrény cím alatt kiadni szándékozott. Szép tervét éleibe léptetni nem bírta ugyan, mégis a számos másolatok fennhagyása mellett, azon érdeme is van, hogy kútfőinkről egy lajstromot, illetőleg értekezést hagyott hátra, mely előbb kéziratban, napjainkban pedig már nyomtatásban a legjobb útmutatóul szolgál ¹⁾).

Ami Benkőnek nem sikerült, azt pár tized múlva egy e végre alakult társulat, kezdő foganasítani, mely gr. Bánd György akkori fő kormányzó pártfogása alatt kéziratok s ritkult könyvek kiadását tűzvén egyik céljául, szerencsésebb volt, s akiadást megkezdheté. Azonban e társulatnak azon hibája volt, hogy Benkőt megnyerni, s a magyar kútfők kiadását megkezdenni, vagy nem akará vagy nem tudá: s így Eder József Károly kezelése mellett, *Scriptores Rerum Transilvanicarum* cím alatt kezdtek hozzá. Első volt a már ritkává vált Schesaeus Keresztély *Ruinae Pannonicae* című latinversezete, mit felebb említettem; mely után Simigianus (Somogyi Ambrus) Históriaja jött, 1800-ban, mely azonban az akkori háborús idők, s különösön Eder szemfájása, s bekövetkezett halála által az első kötetnél megállott.

Benkő után a magyar kútfők kiadását Kerekes Ábel,

¹⁾ Lásd őket Új magy. Muzem 1854 V. füz. 404.1. 1855. ül. f. 186.1.

²⁾ Megjelent először Hon és Külföld 2842-42. sz. később Új magyar Múzeum 1853 V. füz.

szászvárosi tanár kívánta volna megkísérteni, 1814-ben. *Históriai Darabok és Apróságok* címet szánt vala gyűjteményének, melyből két kötetet rendezett volt, azonban kiadót hamar nem kapván, kora halála tervét is sírjába vitte.

Erdélyben Kerekes után gr. Bethlen Imre (II. Rákóczi György Írója) próbált szerencsét. 1828-ban *Magyar Klió* című, hónaponként megjelenő füzeteket akart közre bocsátani; felszólítását is szétküldé: de szándéka, miként két elődeé, csak óhajtság maradt ¹⁾).

E közben Pesten Rummy Károly Gy. szerencsésebben lép fel. *Monumenta Hungarica* cím alatt köteteket indít meg, melyek II. és III-a, 1816-ban, Kemény János *Authobiographiáját* meghozá.

Hátra van még az utolsó meghiúsult vállalat. *Beingni és Neugeboren*, 1830-ban, újra társulatra kívánták volna fektetni a nemes cél, felszólítást bocsátottak közre, melyben 50 tagot kerestek 18 pftjával; alkalmasint nem kaptak, s az ők tervük is füstbement.

A fennemlített latin kútfők lehető folytatása végett, Hochmeister szebeni könyvtáros, kinél a két első kötet megjelent, 1839-ben egy előfizetési ívet bocsátott közre ²⁾), melyben tudtúl adja, hogy a csaknem negyven év előtt félbeszakadt latin kútfők kiadását Benigni József vezetése mellett, folytatni kívánja. E felszólítás következménye lőn Somogyi munkájának II. kötete.

Ennyi bukott vállalkozás után történéseink még sem tárgítottak. Szilágyi Ferencz, akkor kolozsvári tanár, 1832—bán *Klió* cím alatt évenként megjelenő kötetes folyóiratot kezdett meg, mely az akkor szabad tollú s szép nyelvű írónak akkora népszerűséget szerzett, hogy első kötetét kétszer nyomtaté. Saját dolgozatai mellett, melyek inkább idegen tárgyúak, Erdély történetére is ki akart terjedni. így hozta egyéb apróságok mellett, a Mikó Ferencz, Brandenburgi Katalin fejdelem kincstárnoka *Históriája* egy részét; mely azonban a három kötetre terjedt vállalattal együtt annyiban maradt.

¹⁾ L. Új magy. Múzeum 1855. VII. füz. 415—25.!

²⁾ Lit. Anzeiger M. Ed. v. Hochmeister Buchhandlung Nro. 14,

A bekövetkezett hallgatást Erdély legderekabb két történetbúvára, gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István szakíták meg, kik 1837-ben Erdélyország Történetei Tára czím alatt gyűjteményt indítottak meg, mely a kútföket velős bevezetésekkel, s felvilágosító oklevelek kíséretében kezdé hozni. Az elválásnál, 1540-nél, kezdik nyomozódásaikat, mely akkora sensatiot okozott, hogy a Tudós Társaság e gyűjteményt 200 aranyos nagyjutalmára méltatá. Fájdalommal kell azonban említenünk, hogy a sokat ígérő vállalat a II. kötetel megszűnt; s csak hírből tudjuk, hogy Kovács István a rendezett III. kötetet még mind sajtó alá kívánja hozni ¹⁾).

A kiadott két kötet, mintegy hatvan darab oklevél és törvényczikk mellett, melyek 1540 és 1613 év közt mozognak, hozta a Mindszenti Gábor naplóját, II. János Szulejmánhozi menetelét, állítólag Bánfi Gergelytől, Gálfi János önéletiratát, Bors János krónikáját, Borsos Tamás életiratát, s török portára járását; mindezeket érdekes adatok végzik be az Báthori Gábor végperczei s Bethlen Gábor trónralépéséhez.

Gr. Kemény József ez alatt gazdag könyvtára német kútfőit is sajtó alá rendezé, s 1839 és 40-ben Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens czím alatt, Kolozsvárit, két vaskos kötetet nyomatott, melyekben tizennégy kisebb nagyobb darab van, s az 1520—1703 év közti időszakra sok beces adatot tartalmaznak.

Itt egyidőre újra szélcsend állott be, melyre a forradalom által felélesztett történelmi nyomozás mozgalma következett. A beállt némaságot e téren Toldi Ferencz, a magyar Tudós Társaság fáradhatlan titoknoka szakítá meg a Nemzeti Könyvtár újabb folytatásával. Legelső volt, mivel Erdélyt kellemesen lepte meg, Cserei Mihály kéziratban annyira elterjedt Históriája, mely 1852-ben Pesten látott legelőbb napvilágot, még pedig igen csekély kihagyásokkal. Második volt utána Erdély részéről, másik igen nagyra becsült egykorunk, Szalárdi Siralmas krónikája.

¹⁾ L. Walter bírálatát s az ellenbírálatot. Nemzeti. Társaik. 1838 I. 23—25. sat. ez.

Hogy Erdély is megtegye, mit lehet, a félbe szakadt több erdélyi vállalat folytatására egy új s a többieknél áldozat készebb s áldozat képeőbb vállalkozó jelenik meg, gr. Mikó Imre, Erdély nyugalmazott kincstárnoka, az Erdélyi orsz. múzeum megalapítója, ki magát a politikai térről visszavonva, a múzsáknak áldozik. Erdélyi Történelmi Adatok czím alatt gyűjteményt indított meg, mely egykorú krónikásaink nagyobb munkái, s minden kötetben oklevelek mellett, apróbb dolgozatokat is hoz. Az első kötet 1855-ben jelent meg Kolozsvárit: Borsos Sebestyén krónikája, Nagy Szabó Ferencz memoráléja, E n y e d i P á l énektöredéke, T oldalági Mihály emlékirata mellett, 1545 — 1627 közt hoz okmányokat \i. A II. kötetet (Kolozsv. 1856) nagy részt B o r s o s Tamás konstantinápolyi követsége foglalja el; a többi részt néhány Atharne, törvényezikk és okirat 1556—1621 között. A III. kötet (Kolozsv. 1858) főrészt hasonlóan a másodikhoz, egy krónika foglalja el, Sepsi Laczkó Máté, Lorándfi Zsuzs. őszinte tollú udv. papja krónikája, 1521 — 1624-ből, mely azonban inkább az újabb kort tárgyalja; melyhez függetlenül néhány székelyadat, törvényezikk és okmány járult, 4546 — 1622 közti időkből.

A magyar Tudós Társaság is előlépett, s 1856-ban Történelmi bizottmányt alakított, mely Magyar Történelmi Tár czím alatt köteteket indított meg, melyek száma rövid pár év alatt már ötre szaporodott. Céljához képest, nem annyiban kútföket hoz, mit egybeállított dolgozatokat, mégis nyerte általuk Erdély az I. kötetben gr. Rhédei László naplóját, s az igen érdekes Martinuzzianakat: a III« kötetben Grittiről s Mihály vajdáról kaptunk adatokat; a IV,ben Bethlen Gáborhoz' némely okleveleket.

Három vállalat örvendezteti már Erdély történetbúvárát, mire egy negyedik is életbe lépett, mit Szalai László történészünk alapíta, s 1857-ben Kemény János Authogiographiaja hibás, s fogyó félben levő kiadását újítja meg, a gr. Kemény Sámuel úr által közlött eredeti után. Egy év múlva gr. Bethlen Miklós Önéletiratát kezdé meg, első kötetje

¹) L. Ismertetését Festi Napló 1856. jan. 24. sz., Transüvania 1856 4. sz.

közrebocsátásával, mely annyival becsesebb, hogy most lát először napvilágot,

Így, ennyi bajjal juta Erdély kútfői birtokához. Ennyit adtak már ki, s mégis annyi van, hogy a most folyamatban levő négy vállalat, a Toldié, gr. Mikóé, a m. Tudós Társaságé és Szalaié, időről időre újabb meg újabb érdekesnél érdekesebb egykorúakkal lephetik meg a sóvár közönséget: mit adja az ég, hogy sokáig tehessenek is.

A nagyobbyszerű kútfők mellett, méltó figyelmet érdemelnek hazánk némely folyóiratai, melyek bár nem tisztán történelmiek, szinte igen sok és érdekes krónikákat, életiratokat, okleveleket s több ilyenmű dolgozatokat hoztak. Ezek vagy füzetben jelentek meg, vagy mint napi lap-melléletek láttak napvilágot.

A magyar sajtó ide tartozó füzetei: az Erdélyi Múzeum, Tnd. Gyűjtemény, Felső Magy.-or. Minerva, Kovácsóczi Á r p á d i á j a, a magy. Academia T u d o m á n y t á r a s a most folyamban levő Múzeuma, Csengeri Budapesti Szemléje, Török Hazánkja sat.

A német sajtó e részben ritka tevékenységet fejtett ki. Első e mezőn az 1790-ben megindult, s 1801-ben megszűnt Siebenbürger Quartalschrift, melyből hét kötetet bírunk, mindenik kötetet négy füzettel. Második ennek megszűntével látszék életbe lépni, ugyancsak Szebenben: Siebenb. Provinzia Blätter cím alatt, egészen az előbbi mintájára; de amannál sokkal soványabb alakban, s 1805—1824-ig csak is öt kötetet hozott.

Hosszas idő után, Schuller Károly szakítá meg az e téren hallgatást, Archiv f, d. Kenntniss v. Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart című füzetes folyóiratával, melyek első füzete 1840-ben jelent meg Szebenben; mely egy kötet életbe léptetése után, 1843-ban a Honbúvárlati egylet meginduló Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde című folyóiratával egygyé olvadt, s máig is foly.

E közben Brassóban egy más füzetes folyóirat keletkezett, melyet Kurz Antal, gr. Kemény József kedves embere, könyvtárának szabad használója alapított, 1844-ben, Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdig-

keiten Siebenbürgens, melyet gr. Kemény József különösen segélt s folyt egész 1848-ig.

Hogy a bécsi Tud. Academia nagy mérvben megjelenő Archivjai szintén hoztak czikkeket, csak megemliteni kívánom.

A magyar írók dolgozatait részint a magyarhoni füzetes folyóiratok, részint az erdélyi lapok mellékletei hozták, s ez utolsó téren a magyar sajtó a németet túlhaladja. E lapok: A mintegy húsz évet virágzott Nemzeti Társalkodó; a vele egy évben (1848) elhalt, de félannyit se élt Hon és Külföld; a forradalom után-a Hétilap szinte sok becsest hozott.

Történéseink.

Mennyit hagytak hátra egykori történetíróink, mennyit fáradtak az egykorúak napfényre hozásában múlt és jelen századi történetbúváraink, felmutatók. Most, midőn történéseink kellene bemutatnunk, fájdalommal kell megváltanunk, hogy történelmünk mezején terjedelméhez képest kevés a munkás; s legalább Erdélyre nézve, napfényre kerülő adataink halmaza szaporodásával, a feldolgozás nem halad arányban, vagy is a történések a történetbúvárokkal nem tartanak lépést.

Távol legyen a gondolat, mintha történetbúváraink bokros érdemét akarnék kicsinyelni. Ha Erdélynek akkora történései lettek volna, mint történetbúvárai voltak: azóta Erdély klasszikus történelme bár mely országgal párvonalban állana. S mégis, a hogy most állunk, be kell vallanunk, hogy történetírásunk bölcsőjében van; mert kísérleteink mind e napig csak is a hiányos vázlatok színvonalán állanak.

Mennyire haladtunk, hol állunk jelenleg, nem árt kissé után néznünk.

A történetírást mint mindenütt, nálunk is történetbúvárlat, s apró kísérletek előzték meg. A XVII. század utolsó felében felébredt s a múlt század elején még nagyobb lendületet nyert történetbúvárlat, mint Magyarországon Bel, Timon, Kazi által, úgy nálunk is latin nyelven szólalt meg, s keletkeztek az Origó Occasus, Vetus és Nova Dáciák, vagy is mint később keresztelték, Mendáciák, melyek mint úttörő fel-

lépések, sok méltánylatot érdemelnek. Sőt két múlt századi író, P. Szegei és Huszti, minden felekezeteskedésök mellett, hervadhatlan borostyánágot tűztek hálántékaik köré. P. Szegeitől többek közt bírjuk: *Decreta et Vitae Regum Ungariae, qui Transilvaniam possiderunt* (Kolozsv. 1743); Huszti András pedig, ki református vallását a katolikussal cserélte, a vajdákat megkisérté összeállítani, s munkája közt számos azon korbeli oklevelet gyűjtött egybe, s *Vajvodaesue Duces Transilv. ex actis publicis et privatis* cím alatt egy máig is becses kéziratot hagyott fenn.

A múlt század második felében, a Magyarhoni történetbúvárlat Dezericzki által pólyáiból kibontakozván, Pray, Kátóna, Cornides virasztása mellett Magyarhon történetirata már rendszeres alakot nyer. Erdély e részben szerencsétlenebb vala. A dicső trias kortársa Benkő József ugyan óriási kutatásokat tett történetünk beomlott aknáiban, sokat írt, sokat hagyott hátra: *de Primae lineae Hist. Transilv.* című munkájának megírása, örökre álmai közt maradt. Mert széles ismereteit a történetbúvárlat és államisme közt úgy felforgácsolta, hogy e nemben nem bírunk egyebet tőle, mint Generális Transilvaniája ide tartozó kitéréseit, melyeken azonban igen látszik, hogy végső egybehasonlítást és kritikai ráspolyt, meggyengült Írójuktól, már nem kaphattak.

Mit ő elhalogatott, Felmer Márton luth. pap csakugyan végre hajtotta. Egy munkát hagyott hátra: *Primae Lineae Historiáé Transilv. antiqui, medii et recentioris aevi* cím alatt, melynek kinyomatására Hochmeister 1779-ben felsőbb engedélyt nyert, s azt egy kötetben kinyomatta. Éhez Eder Károly József a becses munkánál becsesebb, s az egy kötetnek elég vastag munkánál még vastagabb *Observationes Criticae et pragmaticae*-ket írt a mohácsi vészig; most ketten egy kötetben kiadva forognak kezeink közt ²⁾. Felmer 1762-ig jó le; s mind a mellett, hogy inkább kézikönyv, méltánylandó becsesei bir. Ugyanezt ismételhetjük Eder *Observatioiról* is,

¹⁾ Pray Supplement ad annal. veter. 101 l.

²⁾ Eder gyűjteménye Pesten a nemz. Múzeumban van letéve. *Acta Musei nat. Hung.* val I. 90—91. l.

de azon megjegyzéssel, hogy Edert nemzete érdekei s a német eredetű királyok bámulása annyira vitte, hogy fénykorunkat, a XV. századot, s azon kor hőjét Mátyás királyt, elhallgatások, s sophisticus idézetek által annyira elferdíté, hogy ellene Kurz Antal, történetbúvárunk 1840-ben füzetet adott ki, Nachlese sat. cím alatt, melyben Mátyás királyt védelme alá vette ¹⁾.

A latin nyelvű kísérleteket német nyelvűek követték. E nyelven sokkal több jelent meg; de legnagyobb részét azon félszegség csökkenti, mikép olvasóiknak a szász nemzetet tekintették, s így nem annyiban részrehajlatlan történetet, mint nemzeti pártérdekeket, legyező röpiratokat hoztak. A történet egyes helyeit úgy használták fel, miként azt közönségük keresett tetszése kívánta; s nézetükben támogató az, hogy az egy Ederen kívül, ki magyarul is irt, alig van n szász nemzetnek egy történetbúvára, ki a magyar nyelvet értette, s a magyar kútfőket hasznára fordította volna.

A régiebbek közt áll Lebrecht Mihály luth. pap, ki hazánk legrégebb korszakát az özönvíztől kezdve, ily cím alatt irta le: Geschichte der aborigenen Dacischen Völker in Abend-Unterhaltungen (Hermannstadt 1781). Miként czíme mutatja, esti felolvasásokra volt szánva, s miként a kiadásból kitűnik, azt egy családi körben olvasták is. Hogy idézetekkel nem sokat fáradozik, az még menne; de hogy oly tételeit: mikép a getak, dákok, németek voltak, sat. csak oly könnyeden állítja fel, mint Columbus tojását: az munkája hitelét úgy tönkre tette, hogy az ma nem is kerestetik.

Hol Lebrecht végződik, Szt. Istvántól Erdély különválásáig Haner Jeromos luth. püspöktől, Das königliche Siebenbürgen (Erlangen. 1763) cím alatt, már becses kötetet bírnunk ²⁾. Kivételesen, minden pártszenvedély nélkül, tulhalmozott idézetekkel. Csak a kár, hogy gazdag ismeretét vázlati előadásban hozta.

Hol Haner végzi, Lebrecht újban felveszi a történet fonalát, s Erdély nemz. fejlődéseit füzetekben ily cím alatt

¹⁾ Hermannstadt bei Mart. Hochmeister 1790—92.

²⁾ Miért Berúgni Kurzot keményen megragadja, Schnller, Archiv I. 1.

rta meg 1790-ben: Die Fürsten v. Siebenbürgen und die Schicksale des Landes unter ihren Regierung, s két év alatt tizenkét füzetben kiadd ¹⁾). Ennek is az a szerencsétlensége, hogy a hiányos előadás miatt történeteink sorába fel nem vétetett, valamint Írója sem számított történeiszek sorába.

Mondhatni, az ö nyomdokába lépett, a különben sok ismeretekkel gazdag B éniq ni József, egykori hadi titkár; s mint ki új kenyerét egészen Szebennek köszönhető, Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens cím alatt Szebenben, 1840[^]ben, Erdély történetét apró füzetekben megindítá, s azt kötetekre menőleg folytatá is, mígnem halála (1849) félbeszakasztá, s azon örömet sem érte meg, hogy a nemz. fejdek korába érhessen, saját partjai felé áradozó előadásával. A történeti valóval épp oly kevésé gondolt, mint példánya, Lebrecht; sőt egyetlen idézetnek se látta szükségességét, oly tekintélynek gondolta magát azon közönségnél, melynek mint ír, mulaltatására ír füzeteit.

Ezen botlásokat helyrehozandó, S eh ull er K. J. 1840-ben kiadd első kötetét egy munkának, mely Írójának babért, közönségének tanulmányt hozott, értjük: Umrissre und Kritische Studien zur Geschichte v. Siebenbürgen című becses munkáját, melyet 1831-ben egy második kötet követe, melyek a legrégibb időknél kezdődve, II. Endre királyal végződnek; s ha befejeztetnek, mind a melleit, hogy nem organicus egész, a munka egyike lesz e kor legbecsesebb munkáinak. Azonban nem lehet elhallgatni, mikép e becses munkának is meg van azon hátránya, mi a többinek, t, i. hogy Írója a magyar nyelvvel s irodalommal ismeretlen lévén, a magyar dolgokkal nem sokat törődik, s így sok részben hiányos ²⁾).

E közben nem lehet a legnagyobb elismeréssel nem adózunk b. Bedeus József † 1858) történetmezei munkásságának, ki még eddig minden szász író között a legelfogulatlanabb

¹⁾ Erlangen. Anno 1763. 4. r.

²⁾ L. Felette gr. Kemény bírálatát. Magazin für Geschichte Siebenbürgens r. Ant. Kurz. Kronstadt I. B. ID. Heft, hogy magyarul nem tud, s magyar kűtföket nem használhata, bevallja Umrissre II. 65.1,

XXVIII

szempontból nézte Erdély közös történelmét. Egyéb dolgozata koronája *Históriai Atlasza*, mely *Histor. geneal. geographischer Atlas... des Ungrischen Reiches...* Hermannstadt 1855—51. cízzel jelent meg, s táblázataival mellett, rövidben pártszenvdeléy nélküli vázlatokat hozott.

Magyarnyelven, fájdalom, mit sem mutathatunk fel, mint ar.-rákosi Székely Sándor kézi-könyvét (Kolozsv. 1842), melynek legerősebb oldala a kétségbe nem hozható jó szándék.

Az általános történetet tárgyazó dolgozatok mellett, nem szabad érintetlen hagynunk egy sereg német történeti dolgozatot, melyek Erdély egyes nemzetek külön történetét tárgyalják. Ilyet a magyar és székely nem bír. Ez mondhatni a szász nemzet kedvencz mezeje, melyet Schlözer, göttingai tanár 1796-ban kiadott munkájával nyitja meg, szánandó ellenszenvvel a magyar iránt *).

E tér legújabb jelensége *Teutsch G. D. Geschichte dér Siebenb. Sachsen f. d. Volk* fKronstadt 1852—53) című munkája, mely Schlözer kihágásai mellé, még Eder Observatioiból is szemelt, mit egy társ nemzetől, mi magyarok, nem vártunk volna.

Az oláhok is felléptek az újabb időben e térre. Laurianiés Pap Sándortól szintén bírják nemzetük történetét, természetesen, amazok modorában.

Viszszagondolva annyi kútfőre, s a társnemzetek annyi gondosságára, fájlalunk kell, hogy Erdély történelme magyar nyelvem megírását a nálunknál szerencsésebb kor reánk hagyá-

Magyarhon történetét sok tehetséges hazánkfia megírta már, ideje, hogy Magyarhon e keletibb, melegebb, ábrándosabb szivkamarája fejlődését is tüzetes tárgyalás alá vegyük; mert e nélkül Magyarhon s illetőleg a birodalom közös története, főleg a válságos pontokon, sok helyt érthetetlen maradt.

1) Sieb. Quartalschrift VII. 70. 1.

ELSŐ KORSZAK.

AZ ŐSIDÓKTÓL A MAGYAROK KIJÖYETELÉIG.

(513 kr. előtt. — 895 kr. után.)

Ismeretlen idők. A kazárok. Geták vagy dákok. Róma uralma. Gothok. Húnok. Gépidák. Longobárdok. Avarok.
Egy ismeretlen századév.

1. §.

A z ő s i d ő k.

Mint minden birodalom kezdetével, édes hazánkéval is úgy vagyunk, mint a Nilus eredetével, melynek felderítése a tudományos világnak még eddig nem sikerült.

Miként egyes hősök ifjúkorát, úgy egyes országok első századait regék, hagyományok költészete virágozza be: melyből a történeti valóságot csak a haladó történetbúvárlat fogja kifejteni. Vannak nekünk is Íróink, kik Erdély történetét egy szusszanással Noéhoz, mással éppen Adám atyánkig viszik fel: de azt hiszem, helyesebben cselekszünk, ha mi őket ez úttal az özönvíz s teremtés-kori káosz ingoványaiba nem követjük. ¹⁾ Igaz ugyan, hogy Erdélyben is mindenfelé látjuk a tengeri maradványokat; csoporto-

¹⁾ Ezek egyike Lebrecht Mihály ev. luth. lelkész ily czímii munkájában: Geschichte der Aborigenen Dacischen Völker. Hermannstadt 1791. 8-o. Másika Cseke József, volt főkörmányszéki titkár (+ 1836 78 éves korában) ki ily czímii három kötetes kéziratot hagyott maga után: Scythia vagy Sethhelye C. J. által! Köv. Histor. I

san magaslanak az óriás hegyek, mint a földközi tűz domborművei; de azt, hogy víz és tűz mikor adák e honnak e tündérvilági szép alakot? mikor repedeztek meg hegyeink s csapolódtak le folyóink a határszéli hegyeken? mikor szabadult fel hazánk földje a vizek alól?¹⁾ mikor száradtak fel a mocsárok, s kezdődött a tenyészet? mikor léphetett völgyeinkre az első nyáj? mikor üthették fel az első sátrat, s kezdhették e magas bérezi tájt emberek lakni? oly kérdések, melyekre a történezet adatokat alkalmasint soha se nyújthat.

Erdély a határszéli hegyektől ide zárt nagytavak s magas fekvése miatt szomszédainál alkamasint jóval később lett lakhatóvá. Ha feljártak is a szomszédos pásztorok illatos füveinket lelegettetni, a polgári élet e tájakon csak igen későre verhetett tanyát. S ha szabad a nomád élet első nyomait keresni, részemről Erdély közepén a Mezőségen, a 60 mérföldnyi szelid hegyvidéken gondolom keresendőnek, mely minden tájainknál kiéltebb, a nélkül, hogy az erdő letárolását a rómaiaknak vagy későbbi emberi nyomnak tulajdoníthatnók, történeti alapokon.²⁾

2. §.

Scythia. Agatirzek vagy Kazárok. (513. k. Krisztus előtt.)

Minő nép lakta kezdetben, felelet nélküli kérdés marad. A történet bűvárlat fáklyájának legmerészebb lobbanása sem világít felebb, kétezer háromszáz évnél. Sok időnek tetszik, de ha meggondoljuk, hogy Ázsia már ekkor tetőpontján állt, Európában Görögország már virágzott, s Rómában (509) mára köztársaság kezdődött, elszomorodva gondolunk a homályban veszett évezredekre.

Ugyanezen időben Erdélytől keletre, Ázsiába benyulólag egy hatalmas birodalom állt: scythák roppant birodalma, melyhez őseink is tartoztak, s melyről a magyar, századokon át büszkén sze-

¹⁾ Érdekes vonatkozásokat tesz e tárgyra kanonok Szabd János ily című munkája: A Szentírás és Természet szava, a földnek és emberi nemnek némely főbb változásairól. Kolozsv. 1808.

²⁾ L. a Mezőség leírását: Kőváry, Erdély ritkaságai. Kolozsv. 1854. 255. 1.

rété magát scythának nevezni.¹⁾ E birodalomra Dárius Histaspes persa király 513. Krisztus előtt roppant hadserget hozott. Herodot e táborozás leírásában leírja Scythiát és nemzeteit, egy helyt azt mondja: hogy a Maris partján az Agatirzek laknak, egy aranyban gyönyörködő nép. ²⁾ Ennyi a legelső ujjsmutatás hazánkra, miből íróink nagy része úgy vélekedik, hogy a Maris az Erdélyhen folyó Maros lenne, s az említett Agatirzek Erdélyben laktak volna, ³⁾ s hogy az agatirz nép nem volna más, mint a magyarral egy, ascytha vagy ural-áltai nyelvcsaládhoz tartozó kazar nemzet. ⁴⁾

Mint jött át Dárius tengeren, Dunán, mind elbeszéli Herodot;

¹⁾ Hogy a magyar scytha eredetű, törvénykönyveink is hirdetik. (Verböczi Decr. Tripart. P. III. Tit. 4.) Scythia története közléről érdeklő a magyart. Legterjedelmesebb történésze Hérodotosz a görög történetészet alapítója (szül. 484 Kriszt. előtt), ki leírván Dárius Histaspes azon hadjáratát, melyet Scythiára hozott, e birodalmat hosszason leírja. (L. Herodoti Halicarnassei Historiar Libri IX. az általom használt példány Francofurt. 1620) Csinos regéket közöl a Scythiák eredetéről. Leírja a Scythiák hiedelmét, hogy birodalmukat Targita három fia hogyan alapította égből hullt jel ujjsmutatása szerint, (Herodot 244). Elmondja, hogy a görögök Herkulestől származtatják, ki Hylaaban jártában három fiat nemz, s ezek logkisebbike Scytha, bátyjai pedig Agatirz és Célon. (Herodot 246 l.) E regéket említem, mert az előforduló nevekre sokan hivatkoznak. Hylaát, mi görögül erdőséget jelent, némelyek alaptalanul Erdélynek gondolják. Ily alapon írta Cseke József, mint tartják jesuita jegyzetek nyomán, Scythiáját.

²⁾ Herodot Libr IV. vagyis 260 l.

³⁾ Herodot e helyét, készülettel egyedül Schuller Károly szebeni tanár vette tüzetes tárgyalás alá: Erdély Herodot korában című értekezésében (L. Archiw für Kunde Oesterr. Geschichts-QueHen XIV. B. Wien, 1865. 105.1.) Az agatirzek földét Scythián kívül helyező, holott Herodot ide vonatkozó helyei (Libr. IV.) inkább befoglalni látszanak.

⁴⁾ Schuller érintett értekezése az agatirzeket a kelta nyelv- családhoz számítja. A magyar újabb történetbúvárok, mint Horváth István, (Eajzolatok a magyar nemz. legrégebb történeteiből. Pest, 1825.73 l.) Fejér György. (A kazarokról Pest, 1861.) Jászay Pál. (A magy. nemz. napjai a legrégebb idők-től. 82 l.) s mások az agatirz, akatirz, kazir, turci orienfales s más különböző nevek alatt előforduló kazárokat a hun-scytha nyelvcsaládhoz számítják. Kállai Ferencz a kérdés egyik élő bűvára, ÍL. Új magy. múzeum 185%, XCIV. CCXXXIIH sat. 1.) a magyar akadémiában tartott felolvasásaiban a kazar népről keleti kútfők után nyomosan értekezett). Szerinte e nép már a IH században a történet lapjain szerepet játszik; a Kaspi és Feketetenger között, merre most e kozákok laknak, birodalmat alkot, mely a IX században tetőfényét éri s a XH-ben elenyészik. Legutolsó nyilatkozott Wentzel Gusztáv tanár. (Új magyar Múzeum 1857.

el hogy a getákat a Duna partján megverte; de hogy Erdélyen átvonult volna, világosan nem említi.¹⁾ Annyit mégis meg kell jegyezni, hogy azon szóhagyomány, mely Erdélyben a Dárius kincsét folyvást keresteti, csak is itt veheti történelmi alapját, csak is ezen Dárius hagyhatott itt kincseket.²⁾

3. §.

DACIA.

(330 Kr. előtt — 105 Kr. után.)

A hanyatló Scythia dél-nyugoti szélén új birodalom emelkedik, mely Dácia név alatt lett ismeretes, s mely a két Oláhországot Ilukovináf, Erdélyt, s Magyarországból a temesvári bánságot foglalá magába. Lakósi a görög Íróknál geták, a rómaiaknál dákok neve alatt jönnek elő; ³J de hogy ebirodalom így nevezett apró népcsoportjai, minő nyelvet beszéltek, az ismeretes népcsaládok melyikéhez tarthattak, mind e napig nyomozás alatt áll. Úgy látszik, hogy érvényre kezd emelkedni azon legegyszerűbb állítás, hogy Scythia néptörzseiből vették eredetüket.⁴⁾

Miután Erdély Dáciának csak egy részét tette, nem czélom a dákokat illető adatokat összeállítani; pedig szokásaikról, mesés vallásukról, a papi és világi főnökséget királyokban központosított kormányzatukról sok adat merült fel.⁵⁾ De a mennyiben fővá-

¹⁾ Herodot Libr. IV. vagyis 272—79. I.

²⁾ E hagyomány annyira van vité, hogy 1716-ban a főhadi kormány is kerestetésére indult. L. az ide vonatkozó regéket: Köváry, Történelmi-Regén Kolozsv. 1857. 26—34. L.

³⁾ (Getae Romania daci sunt dicti. Strabo Libr. VII.) Nyelvökből csak néhány szó maradt fenn. (Engel de exp. Traja. 84 l.) Hogy nyelvök sem görög, sem nem római, a Bessarabiában száműzetésben élt Ovid tesz bizonyosságot (Tristium Libr. V. Elég II. III. VII. Cseke Scythiájában a rom. klassicuskok ide vonatkozó helyeit összeállította. Egyébaránt pénzükön görög betűket használhattak: ide mutat Sarmiz királyok 1826-ban Tordán feltalált pénze. (L. Hene, Beytrage z. Dacisch. Geschichte. Hermannst. 1806. 16 l. rajza is ott áll.)

⁴⁾ Sieb. Quartalschrift I. B. 286 l. A Dáciát alkotó sok apró ismeretlen nevű népet Ptolomaeus elé számlálja. L. Archiv d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde I. B. 3 Heft 13 l.). Schmidt, Programm d. Kath. Gymnas. in Hermannst. 1857. 4. l.

⁵⁾ E nép beléletére s a dákokra vonatkozó kútföket összeállítva, pár ezer idézettel támogatva L. Schmidt Wilmos szebeni kath. tanártól, azon Gymnasiium 1857-i programjában 3—19. l.

rosukat, Sarmiz-aegethusát Erdély délnyugoti szélére Hátszegvidékén a mai Várhelyre teszik, hagyományaink felderítése végett, némely részletek megemlítését szükségesnek látom.

A dák nevet Nagy Sándor lépteti fel a történet színpadára, ki 330-ban kr. u Curtius szerint a Balkányon átkél, át a Dunán s partján a dákokat szétveri; s minthogy a legyőzőitek a hegyekre menekültek, lakhelyeiket feldulatja. Királyuk ez időben Sarmiz, ugyan az, kiról a főváros előnevét kaphatta. ²⁾

Dárius és Nagy Sándor után megjött a harmadik hódító is, Lysimakos, egyike Nagy S. azon vezéreinek, kik halála után (323-ban) birodalmát magok közt feloszták, s most Tracia királya. Az új hódítót Dromichat vitéz dák király fogadta. Miként harcolnak (282 Kr. e.), miként fogja el Lysimakost, miként hordoztatja meg birodalmában, megmutatandó, hogy ily szegény néppeli harezolásból mit se nyerhet, s mint válnak el mint barátok, ³⁾ regének megjárja ugyan; de az Erdélyben felmerült több ezerekre ment Lysimakos aranyok ⁴⁾ komolyabb összeköttetésre mutatnak.

Mint veszt Oroles, dák király, (171-ben Kr. e.) a lengyel-

¹⁾ Herodot (Libr. IV.) Strabo (Lilir. VII) beszéli, hogy Zamolxis, ki valásukat alapítá, azt földalatti barlangokkal hozta kapcsolatba. Némelyek a barlangot, mely Cogeon nevű hegyben volt, a Kis-Küküllő partján fekvő Gogány-Váralján keresik. Helyesen jegyzé meg Gerando (II. 175 l.) hogy ezt nem Erdélyben, hanem a Géták régibb hazájában, túl a Dunán kell keresni! Hene Beytrage 8. l. Kővári Érd. Régiségei Pest. 1852 19. l.

²⁾ Ez a közvélemény; utolsó nyilatkozott derék régiségbúvárunk Ackner M.J. Szterszsbeti luth.pap. Jahrbuch d. k. k. Central-Commission z. Erforsch. u. Erhalt. d. Baudenkmaale II. B. 1857. 74. l.

³⁾ Sarmiz a közhasználat ellenére, a római emlékiratokban inkább Sarmitznak iratik. Neugebauer Dacien. 18 sat. 1. Strabó Libr. VIP

⁴⁾ Mac. Filep, Nagy Sárdortól folyvást kapják az aranyokat. De legtekintélyesebb pénztalálás volt az, mely 1545-ben merült fel a Strigy vize medriben, Hunyadban, hol 6000-nál többet kaptak. (S. Kölcseri Auraria Romano-Dacica sat. Poson. 1780. 28. 119. l.) A kapás részleteit: Kúváry Történelmi Regéi Kolozsv. 1857 10. l.) Ez aranyok hol a Lysimakos arczképével, hol a nélkül jönnek elő, más oldalán Paliás a győzelem istenaszszonya álló képe van, ki azonban ez úttal őt cserben hagyta. Felirata görög vonásokkal: Lysimakos Bazileos. L. Hene, Beytrage 1G. 1. L. Cons. Kenderesi Mihály füzetét a Közön és Lysimak aranyokról. Kolozsv. 1812. Rajzát Frühlich Notitia Nummormn Antijuoaruin etc. tahi. 9 sz. .

ország felé lakott barbarhikok ellenében, s szabja népére azon meggyalázó büntetést, hogy egy győzelemig ágyokban visszafelé fekdjenek; miként verik meg Coty nevű királyokat a rómaiak; mint indul Boerebistes királyok (53-ban Kr. e.) Róma ellen, hogy a Julius Caesar féle zavarokban halászhasson; miként űzi vissza őket csúfosan Octavianus triumvir: csak akkor bírhatnának olvasóimra érdekel, ha e nép örökre le nem tűnt volna, s ha volna még nép, mely dicsőségére vagy gyalázatára történeti jogokat tarthatna; de miután a dákok valamint a római nép végkép lelépett a világ színpadáról, s magok után csak bastárdokat hagytak utódokul, a történeti jog megszűnt.

Végre, a dákok birodalom is tetőpontjára ért. Julius Caesar halálával Cotyso királyuk Róma alá megy, s azt rettegésbe hozza.¹⁾ E volt a tetőpont. Egyszersmind történeti alapja az úgy nevezett Közön aranyok keletkezésének s Erdélybe szivárgásának. Ekkor vereti ez aranyokat M. Brutus Közön nevű görög városban; de hogyan jöttek be tömegesen, nem mondja a történet, Azonban a dákok fénykora rövid pünkösti királyság volt, mert Róma beháboruja locsendesült, Caesarok kezdenek uralkodni, s Augustus Caesar M. Crassust Görögország, Lentulust Germania felől reájok küldi, s őket özszerontatja.

4. §.

Krisztus urunk születése.

Ezek folyamában egy világesemény merül fel, Krisztus urunk születése, élete, halála; s alapja vetődik a keresztény vallásnak, oly óriás eszmékkel, melyek horderejét évezredek fejtik ki teljesen.

¹⁾ Roma rettegését Horacius festi, Libr. III. oda VI. de már a VIII. ódában hirdeti Cotyso bukását. S miként kerültek arénára a foglyok, Dio Cassius Libr. I. 26.

²⁾ Közön arany sok merült fel már, még 1802-ben Hátszegvidékén Várliely feletti hegyeken, egy régi város felfedezett romjai közt mintegy 1000 darabot találtak. (Provincial-Blätter I. 249—52.) A rajta levő ábra egyike sását ábrázol, mely jobb körmében borostyán koszorút tart, másik felén két lietor között a republicanus főnök megy felemelt fővel, s alatta e szó görög betűkkel: Közön. Erd. Régiségei 51. 1.

Végzetes esemény a szellemvilágban. Az ázsiai míveltség már túlélte volt magát; s a romaiak által tovább fejtett, görög szellemvilág által felmentetett, képviselt eszmék minden aranyere kibányászva volt már; s a görög római vallás és polgári élet eszméi többé nem lelkesíték az emberiséget, új férfiasabb vezéreszínék után sóvárgott. A görög-római mythologia mellett, a Zoroaster által felállított, s a scytháktól terjesztett persa naptűz imádás foglalta el Európa keletjét, míg északon más sajátzerű gyermekies mythos bilincselte az elmét. Született Krisztus urunk, s az emberiség kiskorúságából emancipálódása kezdetét vette. A népek ezreit, kiket a fegyver hatalmasai eddig járszalagon vezettek hódító terveik kivételére, egyenlőknek nyilvánítá, s az ellenségeskedés helyébe felebaráti szeretetet, az anyagiasság helyébe szellemi irányt, a gondolkozás és gondoskodást mástól váró szolgaság helyébe önállás és szabadságra vágyódás, az örök halál helyébe a feltámadás vigasztaló eszméjét álitván fel: az eltompult lélek egyszerre nemesebb lendületet kapott, mely Európát új alakba önté. ...

Ez esemény Daciát, melyhez Erdély is tartozott, mint a földből felmerült s folyvást felmerülő Mithras tiszteletre vonatkozó kőfaragványok, melyek legszebb példányai a fejevári püspöki könyvtárban vannak, nyilván mutatják: a naptűz imádás terén lelhető... ¹⁾ Majd a rómaiak benyomultával bejö a görög-római Mythologia is melléje ... mígnem a pár század alatt gyökerei vert keresztény vallás, mindeniket leszorítja.

5. §.

Dacia bukása.

A kereszténység kezdete Daciát hanyatlásában találta. A még mind terjeszkedő Rómávali ingerkedés, alkonyát sebesen hozta

¹⁾ A Mithras istentisztelet nem csak a római, de a keresztény szertartások közé is benyomult s csak a IV. században nyomatott el végkép. A napistent virágok, források által környezett barlangokban imádnak, s képét különbözőképpen faragák. A fejevári példányok egyikén persa ifjú képében ábrázoltatik, bikán ülve, megette egy lefordított, előtte egy feltartott éjjjj szövétneket tartó férfi. sat. L. a kövek rajzait Hene, Beytrage z. dac. Geschichte végén, és a rajzok magyarázatát, Ugyanott 144—158. l.

közelebb. Augustus után Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Ottó, Vitellius, Vespasianus, Titus császárok, hogy zsákmányhoz szokott katonáiknak új prédákat vethessenek: Dácia meghódítását is előkészíték.

Dácia s illetőleg Erdély már ekkor a polgárosodás több nyomait mutatja. Ptolomeus saját korában (szül. 70 Kr. u.) negyvenhárom dáciai városról emlékezik.¹⁾ Róma, mely ekkorban Angliáig vitte hódítását, s Dácia határáig volt kiterjeszkedve, ezt is célba vette. A dákok végromlásukat még nem látták oly közel, s 89-ben, mikor Decebal egy porból emelkedett lángelméjű katona lép hönukra, még oly merészek, hogy mint történeti hagyományaink gyaníttatják, Róma üldözöttjeit a Jerusálemből felkeltett zsidókat befogadják,²⁾ s Róma más ellenségeivel a római tartományokat pusztítói kezdi. A legyek ellen olly hős Domitíanus Caesar előbb Opius Sabinust küldi ellenek, később kegyenczét Corn. Fuscust: de mind kettőt megverik... s egy. táborozás kezdődik meg, melynek nagyszerű folyama s Dáciát eltemető kimenetele kissé részletesebb előadást igényel.

A két megvert római vezér után megjött a derék Julianus, ki hogy katonái szunyadozó vitézségét ébressze, nevöket sisakokra iratá, s úgy vezeté csatára. S most Decebalt verik meg és annyira, hogy főtanácsosa, Ve%inas, a holttestek közé rejti magát, Decebal pedig, —Dió Cassiusnak a dák király hadvezéri teremtő erejét igen szépen jellemző regéje szerint — haza futtában, fővárosa mellett, a Vaskaputúli erdőket levágatja, reájok har-

1) Erdélyi dák városoknak a következőket gondolják: Sarmiz-aetetus = Várhely, Diema=Torda, Zeugma = Kolosvár, Sandava = Segesvár, Utidaua«= Udvarhely, Singidava = Enyed (Kis- Enyed olá hul ma is Szingetin), Thamis = Fejérvár. L. Lebrecht Geschichte d. Aborigen. dacisch Völker 38. 1. Benkci Gén. Transilv. I. 16—20. 1. Kőváry Erdély Eégiségei. 9. 1.

2) Úgy hiszik, hogy a Verestoronyi szorosnál telepítette le öket, hova Thalmist a mai Talmácsot alapíták. L. Andr. Ilia, Ortus et progress. variar. in Dacia Gentium. 1—3.1. Egyébaránt több Zsidó vár nevű várhelyet vagy romot mutathatunk fel, melyek keletkezése az őskor homályában vész el. Ezek egyike Kis-Bárnál Hátszegvidéken van; mit Ackner római őrtoronynak tart, de a nép Zsidóvárnak nevez. (Archív d. Véréin I. B. 2. füz. 12. 1.) Ezen kori gyanított zsidó gyarmatok felett nyomozódásokat 1. Székely Sándor, Unitária valás története. Kolozsv. 1840. 4 — 8. 1.

czy öltönyt húzat, s midőn, az őt üldöző Julianus meglátja, új seregnek véli, visszafordul, — s Dacia ez úttal mentve maradt.

Domitianusnak Germánia ellen kelle fordítani seregeit. Decebál megragadd az alkalmat, újra Róma ellen indul, s a csak század előtt is világ királyné, Róma, az általak bárbárnak nézett népnek adót ígér, s úgy téríti meg Decebált.

Igy dőlt igájába egy ismeretlen népnek az elpuhult Róma, mely még ekkor egy milliónál több lakót számít, s egy sereg tartomány felett uralkodott. Mert az mindig úgy volt, hogy a puhulásnak induló nemzet háta megett a rabláncz kovácsolása kezdődik.

Azonban Róma tronára is, 98-ban, lángelme lép fel, Ulpianus Trajanus, egy alatt született férfi, ki nemzete hanyatlását egy ideig még fenntartja. A mint a kormány pálezatát átveszi, Daciának az adót megtagadja; s midőn e mégis követelné, a 100—ik évben az adó követelőknek mint illet, hadat jzen, mit a dákok szerencséjek mámorában elfogadtak.

Feszült figyelemmel nézhetett azon kor e nagyszerű hadi készülétek elé, két hatalmas birodalom, két harczedzett tábor fente egymásra fegyverét, s kora két legnagyobb hadvezére készült eszének és karának fegyverét összemérni. Trajanus 101 tavaszán megindul, magával hozza az I. V. VII. XIII. légiót, hoz vagy tíz praetorianus csapatot, melyek számát más fegyverekkel 60,000-re egészíti. A mai Bánság határánál két hajó-hidat vonat, sergét a Dunán átteszi. Elébb nyomulna, de Decebál is ott állt tekintélyes sereggel. A csaták megkezdődnek: Tápiánál Lúgos mellett csatát állnak, s Decebál a vaskapui szoroshoz húzódik vissza; itt új csata kél, de a dákok újra vesztenek. Szerencséjek elliagyá. Erdély bércei közé vonják magokat, de Traján győzelmes seregei mindenütt nyomukban. Itt került az ügy döntő csatára, még pedig mint a hagyomány beszéli Tordánál, hol a dákoknak egy hegy élen szép erődívenyök volt, s mely alatt, az Aranyos partján pár négyszeg raétföldnyi térség ajánlkozott csataterül. ¹⁾ Itt vívott meg a két hatalmas tábor.

¹⁾ Mint hiszik e tért az oláh nép sokáig Prata a luj Traján névvel tisztelte meg. S mint a néphagyomány beszéli, a Torda felett feküdt Dieruából rohant csatára Decebál, ragyogd öltözetben. Kövály, Tört. Regéi. 64 l.

A legelkeseredettebb harcz fejtett ki, végre is Tráján győz, de győzelmét annyi véren vásárolta meg, hogy római írók jegyezték fel, hogy a sebesültek hosszú sorát sebkötőkkel alig bírta fedezni, s kéntelen volt saját bíborát sem kímélni.¹⁾ S mint a hagyomány hinni szereti, e nap emlékére a mai Kercs-tesmezőt Erdély népe Tráján-rétjének nevezé hosszas időkén át.

Trajanus drága győzelméhez illő feltételeket szabott a legyőzött Decebal elé, melynek főbb pontjai valónak: hogy a dák népet fegyverezze le; erődívényeit rontássá össze; a római szökevényeket szolgáltatassa ki; végre, magától értetődik, hogy Róma ellenségének ellensége, barátjának barátja legyen.

A dák király a kemény feltételeket elfogadta ugyan, de nem volt szándékában megtartani. Decebal eddigi szép jelleme homályosulni kezd. A mint kivonták lábaikat a római sergek: a király népét fegyverezni, erődívényeit építeni kezdi, s Trajanus személye ellen gyilkossági tervet fogad el.²⁾

A hadjáratot az esküszegő ellen Rómában újra kimondják, s Trajanus 104 tavaszán a dákokra indult.

Nagyszerű előkészület kezdetett meg. Moesiából a hajók egymást üzik a Dunán fel, szállítván a közlő hadcsapatok részére az élelmet. A mint e sergek a Dunához értek, Trajanus hatalma mintegy varázsütésre Szeverin és Czernetz között, most nem hajó-hanem köhidat állíttat, faragott kövekből, a mely egy maga megfejthető, hogy Trajan nem fékezni hanem hódítani, nem szövetkezni, hanem kapcsolni akar. Úgy látszik, ez év építkezés, a Duna partjáni csatázás, s a támadás előkészületei közt folya le.

Ez időközben történhetett az, hogy Decebal Trajanustól legkedvesebb emberei egyikét, Longinust, magához küldeti értekezletre; s midőn megjelenik, börtönre vetteti, s azt izeni Trajanusnak, hogy ha vissza nem tér, Longinust megfogja öletni. A mily nemtelen volt ez eljárás, oly nemes volt a római fogoly

¹⁾ Qnum deficerent ea, quibus vulnera militum obligarentur, fertur, non vestimenta suae perperciat. Dió Cassius Libr. LXVIII.

²⁾ Erre egy feliratot birunk l. Hene, Beytrage z. das Gesch. 55. 1

³⁾ E híd romjait annyi század sem törölte el: 20—22évre épült. L. gr. Kemény József ICurz Magazin 1844 I. 68. 1.

gondolkodása: hogy császárat nagyszerű tervében ne zavarja, magát meggyilkolá. Mint hiszik, Hátszegvidékén, Demsuson, a mai oláh templom ezen nemes római sírboltjául állíttatott volna. ¹⁾

Ez események után Trajanus, a döntő hadjáratot megkezdi. Dacia szívébe indítja sergeit, három ponton jön Erdélybe, a vaskapui, vulkáni és verestoronyi szorosutakon. ²⁾ Bár mennyire voltak is e védhető hegyszorosok oltalmazva, a római légiók mind a három helyt betörték, s Erdély földét előzönlették. A véres csatákat, melyeket a két derék tábor vívott, nem jegyezte fel a történelem: de a véres tragoedia kimenetelét hirdetik a tények; mert Dacia végkép megbukott. A népet Trajanus lesujtá, vagy szerte szórta, s a teljesen győzelmes romai imperator Dacia romjaira végkép felüté Róma sassait, s így 105-ben³⁾ Trajanus a dák birodalom zárpontját, sírkövét feltette. ⁴⁾

A trón és honvesztett Decsbáznak bujdosás, rabság vagy halál közt kelle választania. Hihetőleg, nehogy Trajanus győzelmi bemenetét Rómába mint fogoly emelje, öngyilkolásban keresett menedéket. A hagyomány s erre vonatkozó emlékek szerint kardjába ereszkedett; ⁵⁾ némelyek szerint Déván, mások szerint Kolozsvárit, s fejét, mint az utolsó dák főnök fejét, Rómába vitték.

¹⁾ A hagyomány szerint Trajanus e síremléket ad densas építtette, s innen lenne neve Demsus. Leírását rajzát Kőváry, Érd. Régiségei 16. 1.

²⁾ Ackner: Jahrbuch d. Central Commission z. Baudenkmalen 1857. II. 13. 69. 1.

³⁾ Hogy épp ez évre esik l. Engel kiszámítását: Comment. de expedi. Trajani 190. 1.

⁴⁾ Várhelynél az erre vonatkozó örvendező köfeliratot megkapták, mi így hangzik: Jovi Statori Herculo Vietori M. Ulp. Nerva Trajan Caesar Victo Decebal Domita Dacia Votum Solvit. Aspice Romule Páter Gaudete Quirites vestra est Glória ista. Seiwert, Inscript. Monumentor. 5. 1.

⁵⁾ Erre következő feliratot találtak: Victoriae Aug. Nonne Tibi dixi Decebal funestum est Herculem lacesere. Non recte fecisti tua ipse quod jaces manu. Séd te utquunque vicit Caesar. Tit. Sempron. Augur Augustalis. Joh. Seiwert, Inscript. 5. 1. E mellett érmekeket fedeztek korunkban fel, melyek egyik oldalán Trajanus a Duna hidján szekeren, a másikon Decebál épen kardjába ereszkedőleg hajol elé felé, a korona fejről esőfélben, alól e szavak: Occupata Dacia. L. rajzát s leírását Archiv d. Vreins I. B. 130. 1. Érd. Régiségei 46. 1.

E lőn szomorú végp a birodalomnak, melyhez hazánk néhány századon át tartozott. A fegyver hatalmának hódolt. így tunt le a második nép Erdély színpadáról, melynek örököseit nem ismerjük. Hogy mily nagy horderőt tulajdonítottak e hódítmánynak, mutatja a fényes triumphus, melylyel Róma a győzelmest fogadta, tanúja a mivászi nagyszerű márvány-oszlop, melyet Rómában ez esemény örökítésére emeltek, s mely ma is fennáll.¹⁾ Fontos volt, mert a mellett hogy egy ellenségétől megszabadult, Romát Decebal kincseihez, s hazánk arany és sóbányáihoz juttatá.²⁾

6. §.

A RÓMAI DACIA.

(105—274.)

Történetünk a homályból mind inkább bontakozik. Az eddigi ködfátyolképek helyett, már némi műbecscsel bíró panorama részleteket mutathatunk fel.

Midőn Trajanus fellépett, Erdély nagyrésze még lakatlan lehetett, kevés népességét az irtó háború részint felernézté, részint szétszórtá. Az erődítvények a békepontok s hadjárat folytán romban heverték. De Trajanus szervező szelleme, mint egy varázs hatalom, egyszerre az akkori polgárosodás színvonalára emelte.³⁾

¹⁾ Ez oszlop rajza több helyt látható. Magassága 145 láb. Becsesek rajta a féldombor ábrák, melyek a győzelmi csaták jeleneteit mutatják, s a dák viselet leghívebb kútfejéül szolgálnak. Hene, Beytrage z. dac. g. 60 I. Engel, Comment. de exp. Traj. 1794.19—40. I.

²⁾ Egy hagyományt bírnak Xiphilintől, a Dió Cassius Commentatorától, melyszerint Decebal e harezok kezdetén a Strigy vizét árkából elvéteti, s oda falaztatá be kincseit, mit Bicilis, a befalazó, Trajánnak felfedezett volna. L. Dió Cassius Libr. LXVIII. Kölseri, Auraria 27. I. Lebrecht Aborigenen 47. I. Kőv. Történelmi Eegék 35. I. Egy Várhelyen talált felirat így hangzik: Jovi Inventai Diti Patri Terrae Matri Detectis Dáciáé Thesauris Divus Nerva Trajanus Cesar votum solvit. Ezt némelyek e kincsek felfedezésére magyarázzák. Mivel szemben azonban egy esemény áll, miszerint 1545-ben épen a Strigy vizében egy kidőlt fa gyökere néhány ezer aranyot fordítót ki. S így Traján aligha megkapta. (L. felebb 5. I. 4. sz. jegyz.)

³⁾ Legnagyobb vesztesége e kornak, hogy Trajanusnak, ez óriás szellemnek méltó történetírója nem volt. Az egykorú Plinius inkább szónok. Dió Cassius egy századdal élt később, Xipliilin, a görög pátriárka, Dió C. Coincincutatora pedig kilenc századdal későbbi.

Trajanus, hogy a meghódított tekintélyes tartományt szervezze, hosszason mulathatott még hazánkban. A sóval, arannyal kínálkozó Dacia, mely egyszersmind hegyvidékénél fogva hadműtani szempontból is mint védbástya mutatkozott barbar becsapások ellen, alapos intézkedéseket igényelt.

Dacia fővárossát Erdélybe tette, vagyis Sarmiz-aegethnsát önnevére Ulpia Trajananak keresztelvé, :) fővárosnak hagyta. Tehát a rómaiaknak uralma is hazánkban központosult.

Mint a legbecsesebb tartományokat, ezt is egyenesen a császárak és nem a senátus igazgatta. Főkormányzóját, mely propraetor címet hordta, azok nevezték ki s utasíták, honnan a hivatalnokok augustalis melléknevet kaptak. ²⁾

Úgy látszik, Daciát Trajanus felosztá, legalább feliratok merülnek fel, melyeken három Daciáról van emlékezet. De elnevezésökkel még nem vagyunk tisztában. ³⁾

Hogy a férfiaktól munkás kezektől megfosztott földet ismét művelésnek adja át, az egész római birodalomból végtelen népcsapatokat szállíttatott; ⁴⁾ s őket mint másutt adómentességgel, római jogokkal ajándékozta meg: a helyett, hogy mindegyik megé egy katonát állítson, őket nem csak a teherben, de a jogélvezetben is egyenlőkké, római polgárokká tette.

Az egész tartományban telepeket, városokat állít, melyeket a kiszolgált katonák tovább népesítenek. De hogy az itten talált néppel szigorúan rendelkezett, mutatják azon nagyszerű építkezések, bányászkodások, melyek nyomait annyi szá-

¹⁾ L. Feliratokat erre: Neugebauer, Dacien 20 sat. 1.

²⁾ L. Acknert, Jahrbuch d. Central-Commission f. Baudenkmale II. B. 69—70. L

³⁾ E feliratok egyike: Silvano Sancto L. Aemilius Carus Leg. Aug. pr. pr. ÜL Daciarum (Hene, Beyträge z. dac. Geschichte 71). Sokáig azon vélemény volt, hogy e három Dacia: mediterranea, ripensis és alpestris nevet kapott volna, s hogy az alpestris s kétOláhoffczág, a mediterranea Erdély, s a ripensis a Bánát vidéke lett volna. Azonban egy 525-beli oklevél elszámítván az e táji provinciákat, csak ripensis és mediterraneat emleget, emliti Pannóniát is, de az alpestrist nem. Újabb vizsgálatok a három Dacia neveit felakarván derítenei, feliratok nyomán Dacia Apulensis, Aurariae és Malvensis neviieknek állíták. (Jahrbuch d. Cent. Comis. 73—74. 1.)

⁴⁾ Eutropius Libr. VIII. Cap. 6.

zadok se bírlak teljesen eltörölni, úgy hogy máig mintegy 70 római telep nyomait mutathatjuk fel Erdélyben. ¹⁾

Trajanus, e nagy útépítő, ki honn a híres pontini lápokat utak alá veté, jól felfogta, hogy a jó ut nem csak a kereskedelemnek de egyszersmind az uralomnak is emeltyűje; Daciát a fővárossal, s, telepeket egymással oly rakott úttal köti egybe, melyeket néhol még most is használunk, s a nép mint romolhatlanokat, ördög-útjának szeret nevezni. Rómából ez időben 12 útvonal sugárzott ki, ezek egyike Erdélynek jött, a Vaskapun csapott be, s egy vonalban látszik jöni Tordáig, hol két felé ágazott: egyik ága folytatá útját a tordai és patai sóbányák mellet Kolozsvárhoz; s itt ismét kétfelé szakadt, az egyik lecsapott Beszterczértek, a más ág a Nados partján ment Zurtorfelé. A Tordánál ketté szakadt főág más vonala, Földvárnál Ugránál ma is láthatólag, Maros-Vásárhelynek tartod, s Poka Abafája s Vécsnél alkalmasint Beszterczének ment; Vásárhelynél ebből is kiszakadt egy mellékág, mely a Nyárad mentin Jobbágyfalvánál, Mikházánál mutatva nyomait, a Szováiai sóbányák mellett, a havasokon át a belső-székelyföldre vágott keresztül. ²⁾

Természetesen, hogy ezen építkezéseket Trajanus mind végre nem hajthatta, mégis minden római útmaradványt máig is Trajan útjának nevez a nép. Mi egyébaránt csak arra mutat, hogy Trajanusnak azon belátást tulajdonítják, miszerint tisztában volt azzal, hogy egy tartományt meghódítani sokkal könnyebb, mint azt bizalommal kapcsolni az anyabirodalomhoz. Ha nem is mulatott hosszason, oly atyailag intézkedett, hogy a XIII légió itthagya elégséges volt a rendet fentartani; ³⁾ jól

¹⁾ E telepek hol létét sokan kutaták már. Ilyen az njabb időben Neugebanr (Dacien. Aue den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt. 1851), ki részletesen előszámlálja, hogy hol mit találtak fel. Ót folytatá Ackner (Mittheilungen d. Central-Commiss. z. Erforsch. u. Erh. d. Baudenkmal 1856. V. sat. füzet), ki itt az 1845—55 közti felfedezett nyomokat állít össze.

²⁾ A romai útkréél egy katonai földabrosz maradt fenn e korbél, mely jelenleg peutingeri táblák neve alatt a bécsi cs. könyvtárban látható. Erdélyt illető részének másolatát, nyomos szöveggel az erdélyi honbúvárló egyesület füzetei hozták (Archiv d. Vereins für Siebenb. Landeskunde 1845 I. B. ÜL Heft.)

³⁾ Engel, de expedit. Trajani 255—56. I. Ezen kívül koronként feliratainkban nyomokat hagya az I. V. VT. VII. és XXX. légiók. Lebrecht, Aberrigenen dac. Völk. 53. Hene, Beyträge 72. 1

értette mit Talleyrand monda Napóleonnak, hogy a szu-ronyra támaszkodni lehet, de ülni nem. Ha megnyitá az arany és sóbányákat: az ipar és kereskedelem felvirágztatására is egy-leteket állít, ¹⁾ hogy szeretet aranyláncza csatolja a polgárt a köz-érdekhez. Szóval 12 évi uralkodása alatt itt e vadonban, alapját veté egy polgárosodásnak, melynek nyomait majd két évezred rombolása se volt képes eltörteni.

Hazánk Róma alatti történetét az egykorú írók nem jegyezték fel. Nem lévén nyomda, a történetjegyzés nem bírta mostani ingerét, nem volt hírlap, telegraph, hogy a császárok győzelmeit azonnal hirdessék a világnak. Hanem volt mégis valamiek, mi nekünk nincs, mit a könyvnyomtatás feltalálása megcsökkentett: a építés, szobrászat, köbemetszés, melyek századokra szóltak, és volt valami, mi lapjaink horderejét pótol-ld, a pénzverés művészete, mely lesve leste a császárok minden léptét, csatáját, győzelmét, foglalását, s képekben, fel-iratokban pénzre veretve, mint kiáltványokat röpité szét a nagy világba. Innen van, hogy Trajan 20 évreterjedő uralkodása, száz-nál többféle pénzt bocsátott közre, melyek által Róma tör-ténete újabb meg újabb emlékeket kapa. ²⁾

Mintegy huszankét császára volt Rómának e rövid idő alatt. Többnyre nem Rómában, hanem a provinciákban s alatt szület-tek, katonáskodtak, fővezérek lettek, a sereg kiáltozá ki őket egymásra. Ily uralkodók alatt a polgári csendes élet, mester-ség, művészet, tudomány nem igen szokott nagyszerű nyomo-kat hagyni. Hanem a pénzverés üzlete, melyhez hazánk bányái bőven szolgáltaták az anyagot, annál szorgalmatosab-ban folyt. A római ezüstpénz, még ma másfélezred után na-

¹⁾ Köveinken látjuk az aurariumum, fabrorum, negotiatorum sat. Collegi-umokat. L. Kölesén, Auraria Rom. dac. 14—18. l.

²⁾ Erdély történetére vonatkozó pénzeink ismertetésének vezérfonalát: 1. Archiv für die Kenntniss. v. Siebenbürg. Vorzeit u. Gegenw. 1841 I. B. 1 és 2 füzet; folytatását Archiv d. Vereins f. Sieb. Landeskunde 1844 I. 2 füz. Az Erdélyben talált pénzekben előjövii családok, császárok, bitorlók s azok ronkoni névsorát összeállítva 1. Sieb. quartalschrif. I. 790 I. 68—70. 1. Vertek aranypénzt is, de azok ritkák. Auraria Rom. Dac. 135 l.)

ponként mintha vetve volna, kél ki e haza földéből. Alig lehet értelmes, ember ki olykor a császárok kopott neve befűzésében ne fáradozott volna. Főleg e szempontból az Erdély felett uralkodott császárok névsorát, a mennyire pénzeink szerint összeállítható, ezennel ide jegyzem: *)

- I. M. Ulpius Nerva Trajanus (98—117.)
- II. P. Aelius Hadrianus (117—138.)
- III. Antoninus Pius, a derék (138—161.)
- IV. Aurelius Antoninus, (a philosoph) (161—180.)
- V. L. Aurel. Commodus (180—192.)
- VI. P. Helvius Pertinax 193.
- VII. Lucius Septimius Severus. (193—211.)
- VIII. Marcus Aurelius Antoninus Pius, (máskép Caracalla.)
- IX. M. Opelius Macrinus. (217—18.)
- X. M. Aurelius Antoninus, (utána Heliogabalus.)
- XI. M. Aurelius Alexander Severus (222—235.)
- XII. C. Julius Verus Maximinus, s fia C. J. V. Maximus.
- XIII. M. Antonius Gordianus III. (240.)
- XIV. M. Jul. Philippus és fia; M. J. Phil. (244—48.)
- XV. Trajanus Decius, fia: Herennius Etruscus (249—51.)
- XVI. C. Val. Hostilianus (251.)
- XVII. Trebonianus Gallus; és fia Volusianus (251—52.)
- XVIII. Aemilius Aemilianus (253—54.)
- XIX. P. Licinius Valerianus (254—160.)
- XV. Gallienus (260—68.)
- XXI. Claudius Gothicus (268—70.)
- XXII. L. Domitius Aurelianus. (270—75.)

Mint láthatni, Trajánus századokra terveit szervezésében. Nagyon csalódott. Mert az rendesen úgy van e világon, hogy nagyemberek után gyakran puják következnek.

¹⁾ A császárok s propraetoraik sorát többen megkísérték már összeállítani, mint Lebrecht M. (Geschichte d. Aborig. Dac. Völk.) Torma József (Nemz. Társ. 1831). Hiány nélkül lehetlen.

²⁾ Kóma építtetésétől 1000-ik évben nevezi apja fiát együtt uralkodójának, tehát 247-ben, s Daciában a pénzekre évszámot kezdenek veretni így: Provincia Dacia An. I. sat. mi azonban csak 10 évig folyt.

Következője, Hadrianus, még csak átmenet. Hadrian még gyönyörködik az építészetben; de mondhatni ő az utolsó építető római császár. Hadrian még oly sokat tart népei jóllétére, hogy, miként regélik, gyalog, és fedetlen fővel utazta birodalmát. Azonban ha Daciában járt is, nem sok nyomát hagyhatja fenn, mert kétségbe esve Dacia megtarthatása felől, nehogy többi tartományait e tdróli beütéseknek kitegye, Trajan nagy-szerű hidját a Dunáról lerontatá. ¹⁾ Sőt tovább ment, Assyriából, Mesopotameából s Armeniából visszahúzza a légiókat, az Euphratest teszi a római birodalom határául; ugyan ezt akará tenni Daciával is, felakarta hagyni, hogy a Duna legyen Róma határa. Azonban e szándékáról barátai lebeszéltek, nehogy a római tartományokból ide telepített s itt már meghonosodott polgárok barbárok közé vesszenek ²⁾.

Kik igazgattak Trajanus propraetora, Scaurinus után Erdélyt, oly kérdés, melyre a felmerült kőiratok nyomán sokat mondhatunk már; de névsorukat hitelesen összeállítani még nem lehet.

Kik Hadrian után következtek, mondhatni mi nyomot se hagytak fenn Erdélyben.

A magyarnak tán összesen sem volt annyi királya, mint Imperatora Rómának e másfélszázad alatt. Egyik a másik után gyilkolgatja le elődét. S az erkölcsileg is elsülyedt főváros, mit várhatott volna tartományaitól egyebet, mint lázadást, féltelenséget.

Ily lázadásokat említenek Daciában, Antonius Pius, (138—161) Commodus, (185); Trebonianus Gallus (251-ben) s mások alatt; annyira, hogy végre Dacia megtartása már a legnagyobb erőfeszítésbe került.

Dacia e nyugtalan magatartását imperatorai gyengesége mellett, egy roppant világesemény kezdete még nagyobbra neveié. Ez időben kezdődik a régi Európát fenekestül felforgató népvándorlás.

A gothok, kik már régebben Norvégia és Sveczia sivatgjairól leszállva, keleten kaptak vala boldogabb hazát, 200

¹⁾ Dió Cassius Libr. LVIII. Cap. 13.

²⁾ Eutrop. Breviar. Histor. Rom. Eibr YIU. Cap. 6.

év körül a hunoktól nyomatva, felkerekednek, Dacia határirra jönnek, s a dákokat Róma ellen fegyverre szólítják fel; mire a nyugtalanság annyira hágott, hogy Erdélyben a légiókat szaporítani kellett.¹⁾

Minden ellenműködés késő volt már. A goth és dák verni kezdi Rómát. A fék szakadozni kezd. Gallienus, császár (260—8) a gyepelét kiejti kezéből, elveszti Daciát. Cl a udius még egyszer visszafoglalja. Helyébe (270-ben) Aurelianus lép, ki még pár évig megkísérti fenntartani uralmát; de midőn a gothok vezérlete alatt lázongó dákok csatáit tovább fékezni nem bírná: a lemondás nagy gondolatára jött. Sergét s a római telepeket Daciából, s így Erdélyből is 274-ben kivonta; Daciát, mit Róma másfélszázadnál tovább birt, feladta, a kivitt népet a Duna jobb partján, Moesidban telepíté le.²⁾ Erdélyről végképp lemondott.

Rövid, másfélszázadnál valamivel hosszabb uralkodás. S e néhány tized nyomát a népvándorlás hat századig tartott rombolása, se tudta eltörteni hazánkban. Hány tized volt a római uralom, ugyanannyi század folyt le azóta, s rombolja e nyomokat, s még most is mindenfelé látjuk a világ királynéja, Roma, azon elvének jeleit, hogy ő nem a népet, hanem a földet adóztatá.

Vercspatakon, Yulkojon, a kiaknázott aranyüregek³⁾; Járánál a vízvezeték; Tordánál, Maros-újvárnál, Szovátán a sóbányaüregek⁴⁾; a kiskalini sziklába vésvé ránk maradt melegfürdő-medence; a hazánkon keresztül ágazott útmaradványok; a számtalan katonai váracskák, telepek nyomai; a Tordánál, s főleg Várhelynél az utcákat még mind jelelő fűborított kőhalmok; a Várhelynél felfedezett mozáik fürdőpadlatok, a kapuit s köfalzatát kereken még mind mulató amphitheatrum, s a föld

¹⁾ Ilyet kap Erdély az V. légiót, melynek lakhelyül Sallnae (Torda) mutatott ki. Engel, Comment de exped. 258.1.

²⁾ Eutrop. Breviar. Libr. VII. Cap. 6.

³⁾ A római aranyezüst bányászatról, Köleséri egész könyvet irt: Aurlaria Komano-Daciae. Poson. 1780.

⁴⁾ A római sóbányászatról 1. Joh. Ehrenreich v. Fichtel, Beytriige zur Mineralgescbichte v. Siebenbürgen. Nürnberg. 1780. H Theil: Gesdhithe d. Steinsalzes, in Grösst. Siebenbürgen.

gyomrából felmerült felirat, szobor, réz, ezüst és arany-némük, melyekről már annyi könyvet írtak¹⁾): még századokon át hirdetendik, hogy Erdély, az ősidőkben hódítmány volt, de oly hódító kezében, ki Európa e Californiáját ha aknázza, beruházni, építeni, szépíteni sem felelte.

A látható romokon kívül, még egyebet is látunk e tájon Rómától, mely, míg anyagi emlékei naponként hanyatlanak, mint szellemi, mind több horderőre kezd vergődni: és ez—nyelvének romja.

Róma igen finomul tudta nyelvét terjeszteni. Anyagi és szellemi jóllétben részeltetve tartományait, büszkévé tette őket. a rómqi polgári névre, s nyelvét mintegy reájok hízelegte. Könnyű volt, mert nem volt nyomda. A nemzeti érzelem az akkori apró nemzetekben még nem volt kifejlődve, a nemzeti nyelv elnyomása akkor még nem szült forradalmakat; hogy csak nyelvében él s nyelvével hal el egy nemzet, e nagy igazságot még akkor nem értették a nemzetek. így következett be, hogy a kis Róma az olaszországi görög gyarmatokkal, Francia és Spanyolország akkori népeivel eredeti nyelvüket csaknem elfeledtetve, új nyelveket teremt Európában.

E történet Daciában is. Az itteni népekkel összekeveredett római gyarmatosok egy nyelvet alkottak, az oláhnyelvet²⁾, melyet ma olyszerű szám beszél, mint a magyart.

¹⁾ Legutolsó ki e telepeket vizsgálta, a tudós Ackner, ki Ulpia Trajanát Várhelyhez, Apulumot Maros-Portus s Fejérvár közt, Patavissát Székely-Földvárhoz, Napocát Nyárádtőhez, Paralusumot Vécshez, Aquae-t Algyógyhoz, az Aurariákat Zalathna és Abrudbánya, Bruclát Krakkóhoz. Marcoclavát Várfalvihoz, Salinumot Tordához határozva, tiz coloniát, s 23 katonai várat (arx statívát) mutat ki, hogy hol feküdt. I., becses értekezését Jahrbuch d. k. k. Centr. Cominiss. z. Erf. u. Erh. d. Baudenkmale. II. B. 1857. 63—100. l.

²⁾ Az oláhok neve legelőször Oláh, Blach, nevezet alatt jön elő. Okleveleinkben még 1223-ban Blaccok. (Tud. Gyűjt. 1830 III. 100. l.) Hogy e nevet Róma hódoltjai viselték-e, vagy pedig szláv nyelvbéli pásztorkodó jelentéséből eredt-e, még döntetlen. Már a XHI századi oklevelekben olahi, olaohi jön elő. (L. Éder jegyz. Simigian. I. 291. Schezaeushoz 297 l.) Egy 1850 márt. 8. m. helytartósági rendelet meghagyja az erdélyi német lapoknak, hogy az oláhokat, mikép a törvénylap, romünen névén nevezzék, a valach és rumun he-

Hogy az oláh nyelv a román nyelvcsaládhoz tartozik, az úgy látszik, el van ismerve. De hogy minémi nyelvből lett, hol fejtett ki, ez még bűvárlat alatt áll. A szláv gyökszavak hosszú sora, a szláv accentuatio és rythmus, a szlávoktól átvett cyrili betűfalak, sokáig azon hiedelemben tartá a nyomozódó világot, hogy szláv volt törzse.

Az újabb idő ezen véleményt megingatá. Némelyek dákoktól akarják származtatni; de a dák nyelvből semmi se maradván fenn, ez állításnak biztos alapja nincs; s ha a dák nemzet seytha rokonsága felderül, ez állítás merőben összedül.

Akkor azok nyomozódása lép előtérbe, kik azt hiszik, hogy az oláh nyelv nem a Trajanus Daciájában, hanem az Aurelianuséban, túl a Dunán a Balkán körüli római tartományokban, bolgároktól vette kezdetét, s onnan szorult vissza, a népvándorl's századaiban... Hová dől e kérdés, mi része van a szlávoknak, dáknak, bolgárnak az oláh nyelvben, oly talányok még, melyeknek még Oedipusa mind nem akadt.

Egyébaránt annyi látszik, hogy nyelvének alakulása, s így e nemzet létrejötte, nagy belső akadályokkal küzdött. Az eredeti nyelvelem és a római közt, nagy különbségnek kellett lenni. Innen magyarázható az oláh nemzet szellemi életének lassú lyett. Tán mert németül paripát is jelent. Innen a román név a magyar lapokba is átment, pedig gr. Kemény J. (ki a római nevet szövevényes román-költeménynek nevezi: Archiv d. Véréin. 1855. II. 88. 1.) s mások figyelmeztetők a zavarra, melyet ez nj név történetünkben eléfog idézni. Az oláh különben is az olasz szóval egy gyökű lehet. A román pedig collectiv név, mely minden római fajóffraneczia, olasz stb.) mint a német eredtűeknél a germán nevezet.

1) Római vagy román nép-családhoz tartozásuk világos. Itt csak az elibe vetett Daco-ságról lehet kérdés, s erre csak hármat kellene tudnunk: A mi Daciánkban keletkezett-e e nyelv, vagy túl a Dunán Aurelianus Daciájában? A dákok vagy traxokadák az alapot? De épp itt a bökkenő. A dák alap mellett szól Bonfin (Decad. I. Eibr. 1 és 7.) Őt követik az ó és új Dáciák, vagy is mint sokan nevezik, mendaciák Írói; Benkö és mások. A szláv-alapot Schlözer Állítja fel (Krit. Samml. z. gesch. d. Deutsch. in Siebenb. 1795.) utána jött Eder (Érd. Ism. Zsengéjében, s túl említett jegyzeteiben) sat. A tekintélyes Engel (Comment. de exp. Trajani et de orig. valachor.) a bolgárokat a Volga mellől Moesiába hozza, s a Daciából oda telepített római gyarmatokkal ott alakíttatja az oláh nyelvet. Tia az utolsó áll, akkor románok ugyan, de nem daeo-románok.

fejlése¹⁾). Miért is mind a mellett hogy ily korán említettük, a történet színpadán csak későre jelennek meg, s jelentékeny szerepre alig bírtak vergődni.

7. §.

A GÓTHOK.

(274—376.)

Mint futólagosan említők, Európát egy világesemény zavarja meg, a népvándorlás. Ázsia fenlapályain a nép azon kalandos nagy gondolatra jő, hogy magának jobb hazát induljon keresni, s családotstól, barmostól Európának indul²⁾).

A nyomulók előtt a gothok felkelnek, Erdély felé veszik útjokat, s tájainkon birodalmak sorát kezdik meg, melyek hat századon át döntögeték egymást, míg végre a magyarnak sikerült állandó birodalmat alapítani.

Róma után Erdély felett a gothok lettek úrrá. Minő népcsoportok alkoták a goth birodalmat; mennyiben germán eredetűek; mi szerepet játsztak egy századon át: mind ezek Erdély történetire keveset tartoznak³⁾. A goth emlékek bírnának réánk még némi érdeklél, de nálunk egyenesen kezük-ből jövő emléket nem ismerünk.

Azonban a gothok mégsem tűntek le minden nyomtalan. Ok voltak nálunk a keresztény vallás tavaszának fecskéi; még pedig az akkor lábra kapott Arianusok felekezetéhez tartoztak, kik a Krisztus örökistenségét tagadák⁴⁾. Mint ilyek részt vettek 325-ben a niceni híres egyházi gyűlésben, hol az Arius követőit tűzre kárhoztaták⁵⁾; minek következtében

¹⁾ L. Supplex Libellus Valaehorum Transilv. cum notis J. C. Eder. Claudiop. 1791. Es gr. Kemény József értekezését az oláhokról, Tud. Gyűjt 1830 III. 97—114. 1.

²⁾ Eottch, Allgemeine Weltgeschichte IV. 12—3G. 1.

³⁾ L a gothokra tartozó kútföket, Programm d. Kath. Gymn. in Hermannstadt. 1857. 3. 1.

⁴⁾ Haner, Histor. Eccles. H. 66. I. Székely Sándor, Unitária vallás története 10—14. 1.

⁵⁾ Fejér, Cod. Diplomát. Hungariae ecclesiasticus et Civilis. Budác 1829 I. 41—49.

a gothok magokat a római egyháztól elszakasztják. Ulphilás püspökök a latin betűkből az ismeretes goth betűket alkotja, a bibliát saját nemzete nyelvére lefordítja, s a római nyelvnek, melyen a vallás eddig kirekesztőleg terjesztetett, hadat izent¹⁾. Innen nevezték sokan az erdélyi Unitáriusokat Arianusoknak.

S mégis van valami, mi olvasóink figyelmét alig ha elkerülte, a hafangainkani goth betűs feliratok, melyekre elégnek tartom egyszerűen megjegyezni, hogy azok nálunk csak is a XV. század körül keletkeztek²⁾.

Valamint a goth építészeti stylre is fiatal olvasóinkra nézt azon megjegyzéssel tartozunk, mikép a gothok, itteni megbukásuk után, Olaszországban laktokban, megkísértek ugyan Róma építészeti szellemét felkelteni, de nem sikerült. Azon gyönyörű építészeti styl, melyet goth név alatt bámulunk, mely könnyű szerkezeténél fogva mint könnyű üvegház áll—szemben a román nehézkés építészettel, mely a keresztény szellemvibig ideálítását oly híven fejezi ki — csak a XII. században keletkezett, s hozzánk csak is a XIV. században érkezett³⁾. . .

Egy század alatt a gothok birodalma tekintélyessé emelkedett. Ermanarik királyuk alatt a Dontól a Tiszáig terjeszkedtek, s így hazánk csak szélén esett. Azonban derék királyuk (361) meghal, a szép birodalom két részre oszlik, kele-

¹⁾ Ulphilás ösmásolatai egyike az Upsalai egyetemenél van. Hogy valósággal goth-e kétség alatt áll. (Tud. Gyűjt 1817 I. 45. 1.) Egyébaránt megjelent ily cím alatt: Ulphilás. Veteris et novi Testamenti Versionis gothicae fragmenta. sat. Edid. Gabelenotz et Loebe. Lipsiae 183G. 4°.

²⁾ E feliratok ismeretes szövege többire ez: o Rex Gloruae veni cum pácé. Ilyek vannak Szász-Hermánkon (1422), Hóltóvényen (1431), Sárpatakon, Vaján (†1495), Vécsen (1500) sat.

³⁾ A goth styl a románból fejlett. A kőfalak helyett oszlopokat, a kerek félívű törpe kis ablakok helyett ékíves karcsú magas ablakokat alkalmazott. Francia orsz. északi felében keletkezett. L. e styl legjobban ismeretesét, Geschichte der Architectur v. W. Lübke. 1855. 278 sat. I. Nálunk e styl legszebb példányai: abrassai templom (1383—424). kolozsvári (1404—460), szászsebesi ugyan ez időből. L. Erdély Régiségei 228. 41. 47.!. Mitbeilungeu i. Baudenkmal. 1856. III. IV. VII. füzet. Magyarhonban legszebb a kassai, s birodalomban a bécsi szt. István.

ti és nyugotira, s Erdély Athanarik alatt a nyugotához szakad ... E ponton veszik a hirt, hogy a hűn nemzet, mely őket előbbi hazájukból kimozdítá, ismét felkelt, s feléjük közelget fenyegető árjával.

8. §.

A HUNOK.

(376—454.)

Mint látók, gothok hódítmánya volt Erdély, midőn a hunok a Don pusztáin, egy százados pihenés után, újra felkelnek s Európa felé indulnak, jobb hazát keresni.

Hót vezér alatt jönnek, mindenik alatt tekintélyes nép.¹⁾ S tájainkan 376 tájt jelennek meg. A gothokat fenyegetők legelőbb; mégis kísérték ellent állani, de nem sikerült. Balamér Moldvát elfoglalja²⁾, el hihetőleg Erdélyt is, mert történeti hagyományaink arra mutatnak, hogy mielőtt Etele nagyszerű csatáihoz kezdett, Erdély a hűn mozgalmaknak színtere volt.

Miután állításunk bebizonyítására elégséges történeti adatokkal nem bírunk, jónak látom a hunok feletti traditiokat összeállítani. Ilyenek: hogy Balamér nevű falunk, a Maros partján Balamér hűn vezértől vette volna nevezetét³⁾; ilyen továbbá:

hogy Etele udvarát egy időre a Székelyföldön, Udvarhelyit ütötte volna fel⁴⁾;

hogy Udvarhely mellett, a hegyfokon a máig is ismert Budvára, Etele, testvérié Budáé lett volna;

hogy Udvarhely közelében, Kadicsfalva, Kadicsa hűn vezértől; s a Csele-torny a, a homorod-almási barlangnál, Cseléről, a Kadicsa testvéréről⁵⁾ neveztetnék;

hogy az onnan néhány órára fekvő Rika-erdeje Ré-

¹⁾ Jászay, ugyanott 44. 1.

²⁾ Keza, Chromca 1G—17 Jászay, Magy nemz. legrégebbs idöktö 42. 1.

³⁾ Említhetjük tán Balameriászát, Kalotaszeg hegyét, L. Kövály, Érd.

Ritkaságai 89 1.

⁴⁾ L. Új magy. Múzeum. 1853. 175. 1. Benkö, Imago Nation Siculicae

37. 1.

⁵⁾ Jászay 37. 1.

káról, Etele nejről hivatnék így, mint a ki itt, ez erdőség közepette, egy várban, melynek romjait a nép most is Attila várának nevezi, halt volna meg, s ott is temettetett volna el a pár négyszeg ölnyi kő alá, melyet e vár alatt, patak partján, a nép mint Réka sírkövét mutatja ¹⁾; ilyen az:

hogy a homárka, mely Háromszéken a Bodza szoros felé máig is láthatólag fut, a hunok sánczozata lett volna²⁾; végre

hogy azon Theodosius aranyok, melyeket az Udvarhelytől néhány órára fekvő Firtosvár mellett (1831) nagyszámmal találtak, azokból volnának, melyeket Theodosius byzanci császár Etelének adóba fizetett.

Mi történeti alappal bírnak e mondák ³⁾, még nem bírunk elég adattal, hogy felderíthessük. Annyit mindenesetre mutatnak, hogy a hón birodalom, mely Moldvából kezdett tovább terjeszkedni, Erdélyen nem vonult minden nyom nélkül át.

E mondák szellőztetése után, kísérijük át Erdélyen a hunokat, s adjuk át a világtörténelemnek.

Egyelőre csak a Tiszáig terjesztők ki magokat ⁴⁾. Azon túl, Pannóniát, azon időben a longobárdok bírák, Macrin főnökük alatt. Ezek segítségért Rómához folyamodtak, s nyertek is; s 380-ban — mely évben imperatori rendeletre a keresztény katolikus név keletkezett — ⁵⁾ köztük egy csatázás kezdődik, mely hódítással végződött ugyan, de az ott elszórt húnhalmok máig is mutatják, mennyi áldozattal jutottak Pannóniához. ⁶⁾

Forgassunk el egy sereg csataképet, mely Erdélyre úgy se sokat tartozik. Fél századnál több eseményes időt ugrottunk át, melyből Balamér után († 387 tájt) csak is a hón vezérek sorát említjük meg, mely körülbelől így következett ⁷⁾:

¹⁾ Szabó Károly a Priscus által leirt Etele udvarát Jászberényhez teszi. Új magyar nmzeum 1851. 564. l.

²⁾ A hun reliquiákat, I. Kővári, Erdély Régiségei G1—64. I.

³⁾ Kállai, Székely nemz. Eredete 43. sat. I.

⁴⁾ Kéza, Chronic. 16—17. Jászay 42. l.

⁵⁾ Fejér, Cod. Dipl. I. 111. l.

⁶⁾ E halmokról, Jászay 53—58. l.

⁷⁾ Bcnkő összeállítás után. Imago Nat. Sieul 12—13. I.

Karátón (387—400), utána
 Üld in (400—411), utána a Balamér fia
 Bendegúz (411—428), utána jenek testvérei
 Uptár († 431) és Ruás (428—3.4), s utánok
 Etele és Buda, míg végre Buda 445-ben meghal, s
 s az uralom egyedül Eteleire marad ¹⁾).

Egy szellemóriás korához értünk, a népvándorlás legnagyobb hadvezéréhez; kit ha pár szóban akarnánk jellemezni, az Aetnához hasonlítani, kinek míg feje a hóvonal jéghidegében vesz el, keble öröklángban ég.

Nem czélunk Etele hadjárait ecsetelni; de a mennyiben e hadjárat végre Erdélynek egy nemzetet ad, néhány mozzanatot megemlítünk.

Etele Rómát megingatva találta. Már a hunok megjelenése előtt e birodalom két részre szakadt volt, nyugotira, melynek székhelye Róma, és keletire, melynek császárai Constaninápolyban székeltek. A mint fellépik, az elpuhult Rómát mint istenostora kezdi sújtolni. A keleti császárságot 447-ben adófizetőjévé teszi. Itt jöttek be az Theodosius aranyok hazánkba ²⁾).

A keleti császárság leigázása után, a nyugoti császárság ellen fordula Etele, mely mint hatalmának fordulópontja, történetünkhöz is tartozik. 451-ben, népét fegyverre kelti, dúló viharkint ront át Germánián, Galliába tart, hol a római sereg várt reája, A két világtábor a catalauniai téren, a mai Chalonsnál találkozott. Egyfelől mondhatni egész nyugoti, más felől egész keleti Európa nézett szembe egymással. Kelet élén Etele áll, az erő, lángész koronás oroszlánya; nyugöt élén Aetius fővezérkedik egy bátor férfi, előrelátó sas, derék hadvezér. Az így meghasonlott Európára felviradt a csata napja, s a világtörténet legvéresebb csatája vivatott, mely vérözönbe tért né a völgyet, a nélkül, hogy egyik is győzött volna.

¹⁾ Hogy Attilának magyar neve Etele volt, I. Turóczi Chronic. I. R. 13. fejt.

²⁾ A Firtosan 1831-ben talált pénzek II. Theodosius, nővére Pulcheria, s férje Marcianus képeivel van. Érd. Régiségei 187. I. Az aranyoknál nagyobb nyeresége volt Etelenek az, hogy 448-ban egy követséggel Priscus is eljött, s Etele viseltdolgait írva hagyá. Kiadásairól Nemz. Társ. 1833. II. 357. I. Lefordítva Szabó K&rolytól, Új-m. múzeum 1851. 545. 613. sat. 1.

Mindazáltal mi Napóleonra a borodinoi csata Muszkaországban, az volt Etelének a chalonsi ütközet. Még fennragyog ugyan híre, még Róma ellen újba kezdett hadjárata inkább diadal-menet: de a bűn nemzet győzhetlenségének hiedelme megtört. S mikor Etele 454-ben meghalt¹⁾, birodalma már magában hordá a felbomlás magvát.

Mire Etele behunyta sasszemét, vazaljai s azok közt legelől a germán eredetű gepidák és gothok, kardot rántottak fiai ellen... Birodalma úgy járt, mint minden birodalom, mely igen nagyra nő... ön terhe alatt összeroskadott...

A székely nemzet eredete.

(454.)

Erdély történelme színpadára egy nemzet lép, mely könnyű vére, sebes észjárása, s harczias kormányserkezeténél fogva egész időnkig, tekintélyes szerepet játszott²⁾.

¹⁾ Feszler Attilájában 454—6-ra teszi Etele halálát. Turoczy szerint 44 évig uralkodott, és 124 évig élt s 445-ben halt el. Turoczy Chron. I. Cap. XXII. De rendszeren 454 teszik.

²⁾ Sim. Keza, Cronica Libr. I. Cap. 4. Voltak irók, kik a székelyek húnoktól származását kétség alá vonták. Ezek egyike azon iskola, melynek irományait Cseke József gyűjtő össze, s kik hihetőleg Bonflnius után (Decad. I. Libr. 1) a székelyeket oly scytháknak állítják, kik ősidőktől itt laknak. A más iskolát képezik Fasching (Vet. Dacia 78. 1.) Pray (Annál. vet. Hungar. 179. 1.) s ezek nyomán a magyarok nem nagy barátja Schlötzer (Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen) valamint az újabb szász történészek, Benigni (Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens II. 61. 1.) és Schüller K. (Umriss u. kritische Studien I. 29. 1.) című munkájokban, kik a hűn rokonságot tagadják. Fasching és Pray IV. Béla alatt XIII. században í szállítják be, az első Jászok az utolsó bessenyőktől származtatva; hamisnak állítják az 1096-i oklevelet, melyben milkoviai püspök Lőrincz a háromszéki székelyeket püspöki temploma építésére segélyre hívja fel, minthogy — úgy mond — e püspökség érettek és régi elejükért állítatott fel. (Okl. J. Benkö: Milkovia I. 55. 1.); sőt bírnak egy mást is, ugyan a püspökségtől hozzájuk 1228-ból, (Okl. Milkovia I. 116. 1.) Nem gondolnak azzal, hogyha a magyar királyok alatt jönnének be, terjedelmes szabadságok oklevelén nyugodnék, mint a német lovagoké nyugodt, s a szászoké nyugszik a mai napiglan azon korból. Láss ide cáfolatokat J. Benkö Gen. Transilv. I. 388. Kállay Fér. Értekezése a székely nemz. eredetéről. Enyed 1829. 6—13. 1. Az újabbak,

Mint Kéza, őstörténészünk beszéli, Etele halálával ropant birodalma két fia között pártokra szakadt, a józanabbak a görög császári anyától született Csabát, az idegenek a bajor anyától született Aladárt akarák uralni. Viszály és háború fejlett ki közöttük, az első csatában Csaba győz; a másodikban, mely Sikambriánál, a Duna partján 15 nap alatt folyt le, az idegenektől támogatott Aladár leve a győztes: s Etele fiai s a hűn nemzet harezosai ott maradnak a csatatéren; s Csaba 15,000 harczossal nagyatyjához menekült, Honorius császárhoz.

Mint folynak le e harezok, mint bukott el a hűnbirodalom, hogyan kísérték meg Etele fiai helyreállítani, nem tartozik célunkhoz; minket a történet csak is azon tudósítása érdekel, miszerint a csatákból háromezer fegyveres férfi ki-menekszik, s magát Erdélybe veszi, hol a mai székelyföldet alkotja.

Különös esemény, mely mellett és ellen annyi tollharcz folya le. Pedig ha elgondoljuk, hogy a hűn birodalom emlékeket hagyott fenn, hogy e háromezer fegyveres csak itt hagyott övéihez tért vissza, s itt a Maros, Olt és két Küküllő erdőktől fedett völgyeiben, magokat könnyen elvonhaták, s az általuk elfoglalt 200 □ mértföldnyi téren az akkori apró néptörzsek közt, magok is egy kis államot alkothattának, — ha mindezeket elgondoljuk, s a székelyföld könnyen védhető fekvését tekintetbe vesszük: hogy régi történezeinknek s a székelyek hagyományos hiedelmének ne higyük: arra semmi okunk sincs ¹⁾).

mint Schuller és Benigni, már nem teszik éppen a XIII. századba, hanem az első, erdélyi túlnépesedés rajának, az utolsó a XII. század hozományának állítja, kik ellenében gr. Kemény József okleveleket és őstörténezeseket használva, újra fellépett, s hogy már a IX. században, a magyarok ide bejövetele előtt itt voltak, kimutatta. (L. Magazin f. Geschichte Siebenb. v. Ant. Kurz. II. 255—288. 1.) Ugyan ezen XII. századi telepítést ostromolja a Nemz. Társaik. 1840. II. 24. sz.

¹⁾ Kéza szerint a Cziglemezön telepedtek le, s maradtak Árpád koráig (I. Cap. IV.); Turocxi pedig (Chronica P. I. lap. 24.) azt mondja, hogy előbb a Cziglemezön akartak letelepedni, de nem látva magokat bátorságba, Erdélybe vonták magokat. Vannak, kik Cziglemezőt Czegléd körül, vannak kik Torda mellett keresik. (Nemz. Társaik. 1830. 131. 1.)

Elég, hogy a történet mezejére új nép lépik fel, mely székely nevet kap, s a legtisztább magyarnyelvet beszéli ¹⁾).

9. §.

A GEPIDÁK.

(454—527.)

Miután a székelyföld alakulását érintők, kísérik tovább a népvándorlást.

Etele birodalma egy része Ardarich, gepida király alá jutott, úgy hiszik, hogy Erdély is. De adataink hiányzanak.

A gepidák uralmát még homályfedi. Mi emléket sem hagytak magok után.

Azonban uralmok folyama alatt nagyszerű eseményeket kell megemlitenünk, melyek Európa sorsára hathatos befolyást gyakoroltak. Ezek egyike, hogy Róma világ uralma (476) megbukott; másika, hogy III. Bódog pápa, s Ákos konstantinápolyi pátriárka közt oly viszály üt ki (483 körül), mely a keleti és nyugoti egyház elválását vonta maga után, vagyis a rom. kath. vallás mellé eléállt a görög vallás; s a román szent építzet mellé keletkezett a byzanci styll.

Mi rész jutott ez eszme forradalomban Erdélynek, nem mondhatjuk meg. Erdély Arius felekezetéhez tartozhatott²⁾, s következése lön, hogy az Arius felekezet hanyatlásával, mely ez időben állt be, Erdélybe a keleti vallás hamarabb oltárt emelhetett.

10. §.

LONGOBÁRDOK.

(527—568.)

Három emberi nyom se tűnt le, s a gepidák uralmának is ütött végórája. 527-ben Audoin longobárd király reájok jő, s köztük letelepedik. A két úr egy fedél alatt nem maradha-

¹⁾ Honnan vették a székelyek a székely nevet, L. Benkö General. Transilv. II 396 l. Éder kutatásait Schezaeus Ruinae Pannonicae. 59. l. Úgy látszik közönségesen abban egyeznek meg, hogy régen a székely őrt, határört jelentett. L. Horváth István. Tud. Gyűjt. 1834. I. f. 111 121. l.

²⁾ Haner Ilist. Eccles. 66. l. Székely S. Unitar vallás Tört. 17—18.

tott hosszason egymással békében. A következő longobárd király Alboin 567-ben a gepidák ellen fegyverre kél, királyukat Kunimundót elejti, s népét elszórja.¹⁾

Késő győzelem. Mert más évben Ázsia felől a hún-scytha faj egy más sascsoportja közeledik, határinkon terem; kevés csatázás után a longobardok előttük, 568-ban, felkelnek, Olaszországba vonják magokat, hol a mai Lombárdiát alakíták.

11. §. AZ AVAROK. (568—796.)

Az avarok, kik némely Íróknál varchoniták (várkunok) nevezete alatt jönnek elő²⁾, a magyar faj ezen második honkereső csapata,³⁾ Ázsiából jött, a felkelt s elönyomulni indult törökök elől⁴⁾.

Fájdalom; e nemzet történetét a régi kor igen elhanyagolta, s az újabbnak már csak alig képes a nagy hézagokon segíteni⁵⁾. Bonfin őket a gepidák által szét szórt hunok maradványainak tartja, kik magokat avaroknak ily nevű kaganjokról nevezték⁶⁾. Egy század múlva jelenvén meg, a hasonlatosság mely köztök és a húnok közt, hadjárati szokások, ruházatjokban volt, Európát a rokonság iránt azonnal meggyőzőé.

Elfoglalván Etele birodalmát, tekintélyes uralmat alkotnak. Azonban az elpuhult, s gazdag zsákmánynyal kecségető Bizáncz és Róma ellen, miként a húnok, ők is megkezdik beütéseiket. Zsákmányolnak és terjeszkednek, hogy Bajorország lón birodalmuk határa.

Hősök valának, de nem elég míveltek arra, hogy belásásák, mikép ennyi idegen elem között, mint pogányok a régi idő

¹⁾ Rottek, *Alig. Weltgesch.* IV. §. 25.

²⁾ Turoczi, *Chronic.* I. 23. feje.

³⁾ L. bővebben az avarokat Jászay 148—172. Budai Esaiás 18—34. stb.

⁴⁾ L. Wenzel Gusztáv nyomozásait új m. múzeum 1851. VJH. 440. 1.

Csengeri Tört. Tanulmányait, Pest, 1856.

⁵⁾ Rottek *Allgem. Weltg.* IV. §. 26.

⁶⁾ Ant. Bonfin *Remin Hangár. Decad I. Libr. IX.*

keresztény vallás közepette, magokat fenn nem tarthatjuk. Előbb is saját alattvalóikat lázítják ellenük, a jámbor tótok felkelnek, s 625-ben oly kemény csatára kerül az ügy, liogy soha többé őket meghajtani nem bírák. Majd, 640 tájt, a bolgárság is, ezen elszlávosodott hunscytha faj¹⁾, fellép ellenek... Ez időtől az avar folyvást gyengül és hanyatlik.

Ez alatt a Római birodalom romjain új hatalmasságok kezdenek alakulni. Francia- és Bajorország a VI. században már szerepet kap. A keresztény vallás terjesztésében mutatott buzgolkodásukért a pápák különös kegyében részesülnek. Végre Franciaország kormányán egy lángész jelenik meg, Nagy Károly. Azon hiedelmében, hogy a római császárságot még egyszer helyre állíthatja, fegyvert ragad, roppant hódításokat tesz. 790-ben az Avarokra is reá jó, s folytonos csatázás után 796-ban a pogány avar birodalomnak véget vet... Pannónia avar és szláv lakói római hitre térítése megkezdődik... s a salzburgi érsekséghez kapcsoltatott³⁾.

12. §.

A mai Európa alakulása.

Nagy Károlyt a pápa 800-ban római császárrá koronázd. Kezdődik a római császárság, mely épen egy ezredévet tartott.

A népvándorlás özöne roppant chaoszba sülyesztette volt Európát. Róma bukása s a keresztény vallás terjedése után, Nagy Károly volt az első, ki a zűrben rendet hozni megkísértette.

Új eszméket teremt.

Új középponti birodalmat alkot.

A pápai hatalom lesz a középpont.

A népek Krisztus születésétől kezdenek számítani.

Keletkeznek az aristocraticus eszmék. A nép, hogy ne vándoroljan, leigáztatik.

A szabad föld fogalma megszűnt. A földbirtok a koro-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 149. 153. 1.

²⁾ Új im. Múzeum 1851. 443. 1.

nájé lesz, birtokosa csak hűbéres, kiról ismét a királyra meg-
vissza.

Európa apró fejdelemségekre oszlik, a fejdelem a császár, a császár a pápa hűbérese.

A görög-római miveltség emlékei, mint pogányságra emlékeztetők, a beállt tudatlanság mártalékává vettetnek.

Kezdődött a római papság befolyása. Melyet e században azon veszteség ér, hogy a keleti egyház tőle (880 k.) végképp elválk; Cyrill érsek (862 k.) a szlávoknak új "betűket talál, s isteni tiszteletüket anyanyelven kezdik folytatni ¹⁾).

Hogy a vallás tekintélye láthatóvá tétessék, kezdődik a templomok menhelyi joga, minden óda menekülhetőkre. Kezdődnek az ordaliák, a víz, tűz s egyéb ilyszerü próbák ^{a)}).

A Nagy Károly világbirodalma, mint egykor a Nagy Sándoré és Eteléjé, nagyságának súlya alatt összerogy. Európa apró fejdelemségei önállásra vergődnek.

Az új vallás és új polgári szerkezet alkalmazása, erősítése foglal e, l minden egyes államot.

Ily eszmék forrongtak Európában, mikor a magyar nemzet fellépett.

¹⁾ Fejér cod. dipl. I. 213. E korra ugyanott 151—224. L

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1834. I. II. k.

MÁSODIK KORSZAK.

' A MAGTAR URALOM ALAPÍTÁSA.

(626—1002.)

13. §.

A MAGYAROK KÍJÖVETELE.

Mint látok, Erdély történetvilága a római itteni uralom megbukása óta, mind setétebb homályba borult. Néhány Századon keresztül hazánknak még neve sem fordult elő a történetek lapjain.

A Róma által előidézett polgárosodás nyomait a népvándorlás iszapja fogta el. A római gyarmatok romba dőltek, a gyönyörű utakat, az általuk miveit szántókat százados erdők kezdők borítani. A várak, s útszélekre állított vigiliák az enyészet birtokába jutottak. Néptelen pusztasággá válhatott nagy része, mert a mi kevés népesség benmaradt, alkalmasint az is elhagyta a téreket, s magának a hegyek, havasok rejtekeibe keresett menhelyet.

Azonban ez ásványokban dús ország, nem soká maradhatott ki a világtörténet játékából. Egy nemzet kele fel Ázsia földről, Európába jött, jobb hazát keresett. S itt e részeken, hol a népvándorlás félezredig hullámozott: felüté győztes lobogóját, s a viszály árjának véget vetett. A nemzet, melyről szólok, mely annyi között egyedül bírt itt birodalmat megalkotni, mi lenne más, mint édes nemzetünk, a magyar nemzet.

Miután Erdély a magyarbirodalomnak egy ötödét teszi, s a magyar nemzetnek meg valának derék történészei, nem czélom a nemzet eredetét hosszason tárgyalni. Pedig most, midőn

Európa népfajai, a román, germán és sláv hevesen kötik az atyafiságot, s minket lappoktól finnektől akarnak származtatni: talán nekünk se árt, ha legalább régi dicsőségünkre büszkék maradunk; s nem feledjük, hogy az egykor virágzott hún-scytha nép család nemes vére, melyhez a hún, avar, bolgár, kazár, palócz, bessenyő, kún nemzet tartozott, egyedül bennünk maradt meg legtisztábban; s hogy mint egy hajdóni hatalmas népcsalád tagjait, minket sem a gólya költött *).

Hol laktak eredetileg őseink, mi hagyatá el velük Ázsiái 8s hazájukat, még mind nincsen felderítve. A világ figyelmé legelőször ott fordul reájok, mikor már a Kaukázus hegy körül tanyáznak. Innen léptetik fel őket a történet színpadára, fi26-ban, mint a kik Heraclius császár mellett a persák ellen csatára kelnek.

Mennyi időt tölthettek itt, nem tudjuk megmondani. Csak annyit látunk, hogy ez idő után nem soká maradhettek a Kaukázus körül, mert közép Ázsiából népek nyomultak elő, s őket 680 körül onnan leszoríták.

Felkelnek tehát, Európába tartottak, itt a mai krimiai félsziget felett, a Dneperfolyam balpart án, a mostani Orosz birodalom déli részén hazát alkottak, melyei a byzanci írók Lebedias névvel neveznek³⁾.

E második vándorhazájokhan sem maradhettek meg. Mert a bessenyők, a hún-scytha faj a más törzsre reájok jön,

¹⁾ E tárgy körül az újabb időben sok érdemet szereztek bűváraink. L. Horv&t István, Rajzolatok a magy. nemz. legrégebb történeteiből. Pest, 1825. Fejér György, Aborigenos et Incunabula Megyarorum. Budáé, 1840. stb. Legújabbban többek közt Wenzel Gusztáv akad. tag, Új magyar Mnzeum 1851. VI—IX. füzet.

²⁾ A magyarok őshazája felkeresése elejétől kedvencz gondolata a magyarnak. így indult meg körösi Csorna Sándor székely hazánkfia 1820 körül. Ázsiában hala el. Jemey János magy. akadémiai tag is megindult 1844-ben, s Lebediasig szerencsésen el is jutott. J. J. Keleti utazása a magyarok őshelyeinek nyomozása végett. Pest, 1851. czímű két kötetes munkában adá eredményét. L. nála a Lebedias síó eredetét (U. 79. 1.) Lebedias fekvése meghatározását, mit a lepedikai steppekre tesz (H. 158), s az ily nevű mai helységeket (fi. 7(1. 1)).

s a magyarok a helyett, hogy a nagyobb szám uralmának meghajoljanak, felkeltek, új hazát indultak keresni ¹⁾).

Azonban beláták, hogy hazát szerezni könnyebb, mint azt megvédeni. Alkotmány szerkezetükbe tehát reformokat hoztak be. Azon ideig minden vezér törzse külön kis államot látszik képezni. Lemondtak tehát e függetlenségről, s a hét vezér: Álmos, Előd, Kund, Und, Tas, Huba és Tuhutum abban egyeztek meg, hogy a főnökséget Álmos családjában állandóvá tegyék ^{a)}. Mely egyezség Béla kir. névtelen jegyzője szerint így hangzott:

I. Mind nekik mind maradékaiknak, mindenkor Álmos nemzetségéből legyen fejedelmök.

II. Mit közfáradalmaik után szerezhettek, abban mindenkinek része legyen.

III. Miután szabad akaratukból választották Álmost fejedelmöknek, sem ők sem fiaik soha a fejedelem tanácsából kinné rekesztessenek, s az ország közigazgatásától meg ne fosztassanak.

IV. Ha utódaik közül valaki hitetlenné válnék a fejedelem személyéhez, és visszavonást okozna a fejedelem s a több ágak között, annak mint bűnösnek vére ontassék ki, valamint az ő vérök kiontatik az eskü alkalmával, melyet Álmosnak tesznek.

V. Ha valaki Álmos fejedelem és a többi főnökük utódai közül ezen esküvel erősített pontokat felbontani akarná, társadalmukból száműzetessék örökre ³⁾).

E volt a törzsek egyesülésének alapja, melyből később a magyar alkotmányos élet virágzott fel. Mert kiköték a nemzet magának, hogy tanácsa nélkül a fejedelem ne igazgathasson, miből a hongyülés fejlett ki.

¹⁾ A beaenyel pecseneg, pacinacita, bisenus egyet jelent, s egy azon időben hatalmas hún-seytha faj neve, mely a mongol tatár dulás alatt, a XIII. században, tűnék le; Moldvában, a csángó-magyarokat hagyva ott maga után. Új magyar Muzéum. 1863 XII. A Csángó nevet Jemey a czangra nevű kőzjítól származotja, Utazása I. 118. I.

²⁾ Jerneyvel tartok, ki az Álmos nemzetség e felemeltetését, Lebediásban történtnek hiszi. Utazása H. 88. I.

³⁾ Anonymus Belae Reg. nót. Cap. VI.

Így szervezve magokat megindulnak, bizonytalan sorsuk elébe. Kievnél átkelnek a Dneperen, az oroszokat legyőzik, s letelepedésre gondolnak. Azonban egész váratlanul lovag csapat, küldöttség közég, mely itt az idegen németem tengerében, a hontalanokat tiszta magyar' nyelven köszönti. Székelyek valának, kik meghalván jöttöket, elejekbe küldtek, kik őket fogadják¹⁾, meghívják Etele egykori birodalma vizsonti elfoglalására, mire mint testvéreiknek karukat és kardjukat felajánlák. Költőre bízzuk elcsetelni ez örömet, melyet a két rokon faj egymás feltalálása felett érezhetett.

Zandirhám, székely főrabonbán volt, ki Almos elé küldött. Ajánlatuk a legmelegebb viszshngra talált; meghatárázák e véletlen s vérségi kötelék által ajánlt útát követni. És a két nemzet sikerhez bizalma akkora volt, hogy kivívása felett egyezkedésre léptek; a magyarok a székelyek ős köztársasági szabadságát teljesen biztásítandónak láták; a s csíki székely krénika szerint ¹⁾, következő szerződés jött létre.

1. Egyedül Álmos férfi ágát illesse a főhatalom Magyarorszában.

¹⁾ Keza, Chronica. Libr. I. Cap. 4.

²⁾ E becses Krónikát, mint végén írva van, Csikban, Sándor Menyhárt udvarában, 1633-ban szerkeszték egybe, 156 okmányból. Az eredetit nem bújuk még. Egy 1695 mart. 14-én kelt s Csik-Szeredában hitelesített másolata, kezdett legelőbb közkézre jöni. Ennek másolatát 1796-ban Zabolai és Székely benyújta az akkori Erdélyi nyelvművelő Társaságnak. Aranka rögtön le is fordítá magyarra, kiakará adni; de közölve lón a társaság tagjaival, azok, mert sok meglepő adatot tartalmaz, egyidőre félretételére szavaztak; Benkő József pedig azon nyilatkozattal kísérte, hogy valódi kincsnek tartja. A társaság feloszlott, s a krónika csak is 1818-ban láthata legelőbb napvilágot, kir. táblai elnök k. Székely Mihály „A Ns Székely nemzet Constitutioi“ című gyűjteményében (Pest, 275—96. 1.) Latin eredeti szövege jött ki, de sok hibával. Adatait senki se meré egész bátorsággal felhasználni, mígnem, a székely történet nagy bűvára, n.-ajtai Kovács István 1833-ban (Nemz. Társalkodó II. 305. 1.) hitelességét mutogatni megkezdette, utána Zsombori József, sz.-udvarhelyi lelkes lép mellette fel 1835-ben (Tud. gyűjtemény II. füz.) kinyomatokat ad belőle. Szigety Gyula Mihály, udvarhelyi tanár 1836-ban (Felső M. orsz. Mínerva IV. 164—81. 1.) magyar fordításban adja. Végül 1854-ben (Új m. Múzeum, V. 443. 1.) gr. Kemény József félig meddig kétkedőleg szól róla; mire Szabó Károly tanár, ki ellen intéztetett, a krónikát alapos visgálat alá vette, s hazai és külföldi Írókkal támogatva, hitelességét alaposon kimutató, (Új magy. Múzeum 1854. X. XI. XII. füz.)

2. A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen; mit közérővel, oszolja igazságosan a szerző felek közt.

3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.

4. Ki a fejedelemnek tett hitét megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbán méltósága ellen vét, tűz és víztől tiltassék el, azaz száműzessék.

5. Ha valaki a nagy vagy kis rabonbánok vagy harkázok közül a nemzet ellen törne, az örökösön Opulet (Apold) nemzetségéből vállasztandó főrabonbán ítélete alá vettessék.

6. Ki a főrabonbán áldozatára (harezra) meg nem jelenik, ketté vágassák ¹⁾.

Csak nem azon pontok, melyeket felébb a magyar törzsek Álmossal kötöttek. Bár mennyivel szabadabbak valának a székely institutiok, előzékenységük iránt a magyar nemzet lovagias volt, s a legnehezebb körülmények közt is századokon át az maradt. A nevezetes pontokat, a székely szabadság ez alapköveit, hat kötőablára metszve küldék meg a székelyeknek.

Melyeket miután a székelyek nemzeti áldozatok között felolvastak, s látákj, hogy a harmadik és következő pontokban a belsejüket ősalakja biztosított: az esküt reájok letették, a kötőablákat Budvárába a főrabonbán ősalakába helyezték, fegyvert ragadnak, s a magyarok mellé siettek.

14. §.

A honfoglalás.

(895.)

Őseink beindulásakor Eurépa velünk szomszédos területének egészen más alakja volt.

Ausztria még nem létezett.

A mostani Oroszbirodalom, mely lávinaként elbontással fenyegeti Európát, csak akkor (804) alakul; mondhatni még csak hópehely, melyet a magyarok elfúvással fenyegettek.

¹⁾ A szerződés latin szövegét 1. Székely nemzet Constitutio. 277. 1. magyar szövegeit: Új magyar Múzcum 1845 Xf. 40. 1. Hon és Külföld. 1845. I. 1. szám.

Mint birodalom egyedül a Byzánczi császárság szerepelt a mostani Törökország helyén, de már mint gyengülő óriás.

Magyarország a Nagy Károly világbirodalma összeomlása után, apró fejedelemségekre lón oszolva, melyek egymástól függetlenek. Dunán túli részéi Arnulf bírá németekkel, a Duna és Tisza közét Zalán tótokkal és bolgárokkal, az alsó részeket Glád oláhokkal.

Erdély sem volt különben. Északi részében a Marosig kazárok laknak¹⁾, s Marótól uralák, kinek biralma a Tiszáig terjedt; nyugoti részét Gelu bírá oláhokkal²⁾; egy ötüde keleten a .székelyeké; déli részén, a mai Fogaras föld, Bulgáriához tartozhatott, a mai szászföld pusztá vadon lehetett³⁾ túl ezeken is, a délnyugoti szegletben Hunyad és Zaránd a Bánsághoz s így Gládhoz lehetett szakasztva⁴⁾.

Ily apró darabokra volt szeldelve Hunnia és Avaria, mikor Árpádék határán álltak.

Hogy Ruteniából elényomulván, mily útvonalt köveitek őseink, háromfélekép adja a történezet. A byzánczi írók szerint Lebediás után Etelközbe telepedtek le kevés időre⁵⁾; Thuroczi és Bonun azt mondja, hogy előbb Erdélyt foglalták el; Anonymus, hogy egyenest mentek Magyarországnak.

Alkalmassint a három ide vonatkozó adattöredék egyeztetésében van a történeti tényállás. Úgy látszik, a székelyek meghívására azon utat kezdék követni, mit egykor a hunok. Moldvát, foglalák el előbb, mi által magokat a szomszédos székely-

1) Anonymus Belae Regis notar. Cap. XI. Hogy kazarnép lakott e tájon, fentartja a mai Kozárvár nevű falu, Dós mellett, s benne egy várrom. L. Erdély Régiségei 166. 1. Anonymus ugyanott.

2) L. gr. Kemény nyomozódásait. Kurz, Magazin. I. 176. II. 262. L. gr. Kemény. Új m. Muzeum 1854. VII. 119—132. 1.

3) Etelköz, valamint Lebediás emléket Constantinus Porphirogenitus császár hagyá fenn, De Administrando Imperio. Cap. 38—40. Jerney, ki mind Lebediást, mind Etelközt beutazta, s a történeti adatokkal összeveté, Etelköz fekvését a mai Moldva és Besarabiában mutatta ki. Utazása I. 11—15. 1.

földdel összekötötték, s innen eredhetett Turocziék azon véleménye, hogy Erdélyt foglalók előbb el *).

Elfoglalók tehát Moldvát, de nem volt kedvök itt maradni, mert az akkor Oláhországot birtokló borgárokkal, s a Lebediásból elenyomult bessenyőktől óhajtott független birodalmat nem véltek kifejthetni. Pannónia elfoglalására gondoltak.

Mint a két jó öreg történész Turoczi ¹⁾ és Bonfinus ²⁾ igen kedélyesen beszéli, a honfoglalás innen következőleg intéztetek.

Megérkezvén Moldvába s Erdély egy részébe, itt míg ők csatáztak, a nők és gyermekek védelmére a hét vezérség hét földvárat emeltetett ⁴⁾. S itt maradnak, míg Almus meghala. ⁵⁾

Bekövetkezővén Magyarország elfoglalásának gondolata, a hét vezér összejön, tanácsot ülnek, nemzeti áldozatot tartanak, s meghatározzák, hogy Kusidot a Kund vezér fiát átküldjék Svatoplughoz, a Zalán elődéhez⁶⁾, megnézzék a hont, kikémléltessék a körülményeket; s tőle ajándékba gazdagon felszerelt fejér lovakat küldének ⁷⁾.

Kusid megy, leszáll Magyarhon rónáira, Svatoplugnak megviszi a gazdag ajándékot, s mondja, hogy a magyarok át akarnának költözni; mire a szláv fejdelem azon hiedelemben, hogy alattvalóinak ajánlkoznak, végtelenül megörvend. Kusid vizet, földet és füvet kér: a fejdelem szabadon enged vinni a mennyit tetszik.

Kusid visszatér a magyarokhoz, kik midőn a jó vizet, a

¹⁾ Hogy Erdély, illetőleg a székelyföld régen a Szerétig terjedt, mint néphagyományt egy öreg székelytől is hallám.

²⁾ Thuroczi Cronica Hungarorum Part. H. Cap. 1. 2.

³⁾ Ant. Bonfinü História Hungarica. Dec. I. Libr. IX.

⁴⁾ Turocziként e hét várról nevezték volna Erdélyt később a szászok Siebenbürgennek. Thuroczi, Cronica Pár. H. Cap. 2. Gönczi pap Székely István Krónikája. 1659. 160. I. Hihetőbb azonban, hogy Erdély hót első megyéje hét váráról, mit alább sz. István alatt ki fogunk mutatni.

⁵⁾ Tliur. P. II. C. I. Bonfln dec. I. Cap. 9.

⁶⁾ Ennek 895 előtt kellett történni, Engol szerint, mert Svatoplug 894-ben meghalt. Engel Geschichte I. 67. 1.

⁷⁾ Különös, hogy e regét Anonymus is írja, csakhogy Ő 12 lovat küldet. Cap. XIV. XVI.

kövér földet s illatos füvet látják, egyakarattal elhatározzák: hogy e földet magokévá tegyék ¹⁾).

Mint magyarázgaták erre Svatoplugnak, hogy a lovak elfogadása annyi mint országának átígérése, mert a lován országa földét, a kantáron annak fűvét, s a nyeregszeren vizét ejték birtokukba; vagyis mint izentek hadat: másoknak engedjük részletesen ismételni.

Elég, hogy megfúvaták a harczi kúrteket, s a hét vezér, s az alájok beosztva volt száznyolcz nemzetség, megkezdé honfoglaló hadjáratát.

Ha őseinknek e hadjárat folyamán csak annyi hadműtani tervet engedünk, mennyit pár századdal később a mongolítatár berohanásnál leírva látunk: ős történéseink s mondáink igen szépen kiegészítik egymást.

Ekkora tábor, mint volt a magyar, hogy egy vonalon törjön be, mint Anonymus hiszi, lehetlen.

Hogy egy szárny Radnánál bejöve, itt a magyarral rokon kazar nép közt ²⁾, Dézsig elnyomult, s tetsztámodást folytatott, míg a főtábor felvonult, s onnan ütött be; s hogy később e tábor is a Marót biralmán kimehete Magyarhonba úgy, hogy Gelu határait nem is érinté: ki a helyszínével esmeretes könnyen belátja.

Így fogva fel, mind a dézsi mondák, mind történéseink ellenkezni látszó töredékei valódi gyöngyök. S megvallom, a nemzeti szó hagyományok s ős történések felett pálezát törni ok nélkül, nem könnyen vagyok hajlandó.

¹⁾ A traditio szerint Knsid Dézshez érkezett vissza. Tnroczi még azt is regéli, hogy a hozattak látására a vérek háromszoros Deust kiáltottak. (Pár. II. Cap. III.) Heltai pedig tudni akarja, hogy Dézs neve e Dens kiáltásból lett (Krónikája XXVI. R.) Annyi áll, hogy Dézsen korunkig lejött egy hosszú szál kő, melyet a dézsiak a legnagyobb tiszteletben tartottak, mint a melyen a vezérek tanácskoztak; ugyan e ponton, az óvárbau egy emlék torony áll, mely 1588-ban újított meg, s e jelenet van reá metszve, deák versekben. L. az emlékek leírását, Kővári, Érd. Régiségei 269. 1.

²⁾ A kazar nép rokonságát I. felyebb 3. 1. Hogy azon időben a Lebediás melletti kazárok a magyarokkal egy nyelvet beszéltek, Jemey (Const. Porph. De Adm. Imp. Cap. 29. után) kimutatni kívánta. Utazása I. 88. I.

Mint folyt le a honfoglalás nagyszerű hadjárata Magyarországon, mint hajol meg Zalán és Arnulf népe, miként terjeszkedik ki a magyar uralom a Tisza és Duna mind két partjain, messze vinne részleteibe bocsátkozni. Elég, hogy míg fenn győztek, a Tisza bal partján Szabolcs, Tas és Tuhutum vezérek Marotot is legyőzik, Bihar várába szorul, hol a magyarok és székelyek¹⁾ ostromát tizenkét napnál tovább nem tarthatá. Meghajlott tehát, s így a hódítás Erdély határáig ért. Kimondák, hogy itt legyen a magyar birodalom határa, s jeleül Z i l a h felett a Meszesen kőkaput emeltek.²⁾

Elég is lett volna... Azonban Tuhutum (Tihó) kit Gyulának is neveznek³⁾, meghalja a székelyektől Erdély többi részeinek gazdagságát. Azon gondolattól ingercltetve, hogy azt törzse számára foglalja el, Ogmandot⁴⁾ beküldi kikérnie—lés végett. Ogmand szerencsésen jár, s megerősíti a hallottakat: eldicséri földje termékenységét, sóbani gazdagságát; elmondja, hogy folyóiban aranyport látott⁵⁾; s hogy népe az ellentál—lésra elégséges nem lehet.

Tihó vezér foglalási szándékában teljesen megerősödve, Árpádhoz követséget küld, s tervére megegyezését kéri. Meglőn, s úgy indul be, alkalmasint más évben, 895-ben, Erdély elfoglalására.

Hogy sergét a Meszesszorosán, vagy Tihó felé a Számos-völgyén, vagy mind két útan vezető Erdélybe, nem merem elhatározni. Völtak-e a betörésnél csaták, nem említi az írás.

Hanem igen azt, hogy Gelú tábora, a Meszes szorossától pár órára, az Almás vize partján útját elállotta⁶⁾. Az itteni táborozás sánczai Hidalmásnál máig is látszanak⁷⁾.

¹⁾ Anonymus szerint Bihar ostrománál 15 székely esett el. Cap. L—LI.

²⁾ Anonym. Cap. XXII.

³⁾ Tuhutum magyar nevét Tihóban látjuk, a Meszes hegy melletti fain nevében. Kéza (Cronica Libr. II. Cap. 1.) Gyulának nevezi. A hagyomány is Gyulát tartja Erdély alapítójának.

⁴⁾ Anonym. Cap. XXIV—XXV.

⁵⁾ Ogmand agg Mándra magyarítása ellen azon tény szól, hogy az Ogmand család Erdélyben 1348-ban még áll. Tud. gyűjtemény 1828. V. f. 83. 1.

⁶⁾ Anonymus Cap. XXVI.

⁷⁾ Érd. Bégiségei 273. 1.

A két sereg tehát szemben állt egymással. Tihó kor «hajnalban serge egy részét átküldi a vízen, hogy oldalba működjék, maga pedig főtáborával szembe indul. Átkél ő is, s az

Almás vize szűk partján egy századokra kiható csata támad.

Az oláhok vitézül küzdenek, de a győzelem mégis a magyaroké. Gelu serge elhullt, fogságra jutott vagy elmenekült. Gelu is futásban keresi menedékét; az innen majd egy napi járó földre eső várába tart, Gyaluhoz ¹⁾; de az utána száguldó magyar daliák, célja közelében, a Kapus-vizénél, utolérték, s lecsújták.

Tábora és népe, mint vezére halt hírére vette, fegyverét azonnal letette. Tihó a csatatérről nem messze, Esküllő nevű faluhoz hívá meg a népet hódolata bemutatására. Felgyűltek, s mint a hagyomány tudni akarja, a győztes magyar vezér az ottani kis kerek hegyen vonatá fel sátrat, s fogadá el az oláh nép hódolati esküjét; s mikép már Anonymus megjegyzi innen a falu neve Esk-ülő lett ²⁾; s a kis hegyet Esküvőkőnek nevezik ³⁾.

E győzelmével a magyar a Marosig vitte hódítását; s a szabadságban hagyatott székelyföld Magyarhonnal egybekötött. A déli részeken nem lévén több fejedelem, könnyű volt a körülövedző hegyekig terjeszkedni . . . Így lőn Erdély a hetedik magyar törzs birtokává ... S Magyarhon a keleti beütések ellen Erdély bérceiben erős fellegvárt nyert.

15. §.

A székelyek ekkori államszerkezete.

Mielőtt tovább mennénk, az erdélyi hűn népelem, mely a bon kivívásában a magyarok mellett oly szép szerepet vett magúnak, megérdemli, hogy ekkori helyzetének egy pár lapot szenteljünk.

¹⁾ E vár nem ott állt, hol a mostani vár, hanem belebb a havasok felé. 1. Érd. Kéjiségei 160. 1.

²⁾ Anonymus Cap. XXVII.

³⁾ Felső és Alsó Esküllő ismeretes falúk Kolozsvártól néhány órára. L. Érd. régiségei 272. 1.

Hogyan húzta át a székely nemzet a négy nehéz szádot Hunnia bukása után, egykorú történetíróktól hiába kérjük. De hogy a székely nemzet magát már ekkor is érdemesé tette, hogy külföld ismerje, annak az arab Íróknál nyomait látjuk ¹⁾).

Ha az utólagos bűvárlatokra s különösen az 1533—i csíki székely krónika szavaira már építenünk szabad²⁾), úgy látszik, hogy miként a hún és magyar nemzet, úgy az itt maradt hunok, a székelyek is megtarták ősi szerkezetük, s hat törzsre oszoltan kormányzák magukat. E hat törzs ismeretes neve: Halom, Jenő, Adorján, Örlec, Medgyes és Ábrán ³⁾).

E törzsek fogalma tartá egyelőre össze a székelyeket. Minden törzs ágakra oszlott, még pedig, a mennyire eddig felderíthető volt, négy ágra. Minden szabad székelynek valamely ághoz és törzshez kellett tartozni. A hivatalokat, a béke és harcos idők javadalmát terhét ezek szerint osztották meg az egyes családok s annak tagjai közt *).

*) L. gr. Kemény J. értekezését Abulfeda arab történetíró azon helye felett, hol a székelyföld (Régió Sekel) említetik. Kurz, Magazin II. 255. 1.

²⁾ E §. a székely krónikán alapulván, figyelemzettem az olvasót a 36 lapra, hol hitele megállított.

³⁾ Kállay egy hetediket is akar, melynek neve Ákos. L. Értekezése 87. 92. 1.

⁵⁾ A törzsek és ágak ismeretes táblázata itt következik:

I.	(Telegd ág. Poson ág. Vácsmán ág. Vaja ág.	Adorján nem:	IV.	(György ág. Péter ág. Halom ág. Náznán ág.	Halom nem:
II.	(Medgyes ág. Dudor ág. Kürt ág. Gyarus ág.	Medgyes nem:	V.	(Nagy ág. Gyerő ág. Új ág. Karácson ág.	Abrán nem:
III.	(Szomorú ág. Új ág. Borozló ág. Blázi ág.	Jenő nem:	VI.	(Bud ág. Szovát ág. Seprőd ág. Eczken ág.	Örlec nem:

E táblázatot többen közölték már. Legelső Kovachieh ('Scriptores Mino-1798 I. 338.) Később Engel (Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianas. 1802. 350. 1); Kállay (Székely nemz. eredetéről. 1829. 90. 1); Legutoln. a. Kovács István jegyzetekkel (gr. Mikó Imre, Érd. Történelmi Adatok 261. 1.) Megkívánom jegyeni, hogy egy múlt századi jegyzésben minden

Nekem úgy tetszik, hogy az újabb nyomozódnak sok igazza van abban, hogy e törzsek később székely székeket, (megyéket) alkottak; vagy, ha nemis, a törzsek fogalma átment a székekre s azon túl, székek nemzetségek és azok ágazatai közt folyt a javadalmak osztálya. Csak így lehet érteni Verböczi¹⁾, így magyarázhatjuk meg, hogy lehetett Marosszékben hat, Háromszéken öt nemzetség (generatio)²⁾.

Mint szabad harczy népnél, a nemzet minden tagja egyenlő szabadsággal volt felruházva, s minden ember egyszersmind katona volt.

Élén egy főrabonbán állt, kinek székhelye Udvarhely mellett, egy köszirton feküdt, melynek romját a nép ma is Budvárának nevezi; benne egyesült a főpapi, főbírói, fővezéri méltóság³⁾.

Mellette mint törvénytevő nemzeti főbiróság, három nagygyula intézte a nemzet ügyeit.

Itt következtek a törzsek főnökei, még pedig az eredeti hat törzsből, mindenikben külön külön, következő személyzettel.

nemnek ötödik ágát is látom, ilyenek a Halomhoz Gabiid, Jenőhöz Nagy, Adorjánhoz Vasmy, Örlóczhez Zöld, Abránhoz Göcs, Medgyeshez Kurta ág.

¹⁾ Verböczi Decr. Tripart. P. IH. Tit. 4. Ezt mondja: qui per Tribns et generationes atque lineas generationum haereditates et officia inter sese partiuntur. «.

²⁾ Ezen nyomozást Dózsa Dániel hozta szőnyegre Zandirhám című székely hős költeménye előszavában (Kolozsv. 1857. VI—XVI. l.). Védokai közül megemlítjük, hogy a fenn nevezett hat nem, mindig generatio és nem tribus nevezettel jön elő, (l. X—XI. l.) Hogy Kézdiszékben csak öt generatio van (l. Kállay Értekezése 90. l.). Dózsa hinni akarja, (XHI. l.) hogy idővel a tribns széket, a generatiók a primori és primipilusi rendet s az ágozatok azok családjait jelentették. Különös az, hogy a túl említett táblázat ágai nevét Marosszék falvai neveiben mind feltalálhatni; mi szinte arra a gondolatra hoz, hogye táblázat csak is e széket illeti; s hogy a több szék ágai nevét nem ismerjük. Hogy Kászonszékben is elé jön a Halom nem, (l. Kállai 88. l.) bizonyos. A több székben semmi nem és ágazat nevére sem akadunk.

³⁾ E tisztség részleteit a székely Krónika tartá fenn. (L. Székely nemz. Constit. 282—3. l.) Ennek alapján egy táblás kimutatás készült, melyet Dózsa D. hozott legelőbb sajtó alá, (Magy. Hírlap. 1853. 607. l. Zandirhámja XVII. l.) Azonban e táblázatban a nagygyula főnökségét kétség alá kell vonnom. Erre mutat a gyulák tisztsége, mit Szabó K. (Új m. Muzeum 1854 XII. 460—1. l.) byzanczi írók után, bíróságnak állít meg.

Minden törzs élén egy nagy-rabonbán állt, s mindenik mellett, mint törzsbíró egy kis-gyula, vagy főharkáz.

A nagy-rabonbán és kis-gyula alatt hat harkáz volt, minden harkáz alatt öt kis-rabonbán, s minden kis-rabonbán alatt egy lóvas és egy gyalog százados.

És így az összes székelység fegyveres erejét, a hivatalok s főleg a százados szó jelentése nyomán, minden törzsben 6000 rendes fegyveresre, s az összes hat törzset 36,000-re teszik; hogy ezeken kívül a nemzet minden fia harcz idején fegyvert fogott, kétséget nem szenved.

Ilyszere kormánysszerkezettel találta itt a magyar nemzet a székelyeket, szabadsággal s független önkormányzással felruházva. Pogányságban ugyan, de azon kor értelmében a miveltségnek meglehetősen fokán, annyira, hogy nekik seytha be-tükkel! élést tulajdonítanak¹⁾).

10. §.

A vezérek kora.

(895—1002.)

A megtelepedés után, egy századig vezérek kormányzák Magyarországot. Erdély felett a Tihó vezér utódai vezérkedtek, még pedig az anyahontól igen csekély függéssel.

Mi történt e századon át, igen keveset mond reá a történet. Kevéssel tudunk többet, minthogy Árpád után, utódai Zoltán, († 949) utána Taksony († 972), s végre Gejza vezér állt a főkormány élén²⁾; de hogy mi történt ben a ha-

¹⁾ Thuroezi (II. Cap. XXIV.) s utána többen hinni akarják, hogy a székelyek a hún írás módot fenntartották. Azt mondják róla, hogy hieroglyph szerű betűk voltak, melyekkel oly sokat tudtak kifejezni, hogy pálezára metszett leveleket küldöztek egymásnak. (Lássd ez adatokat összeállítva Kállay értekezése 18—37. l.) A vásárhelyi és czikmántori harangok feliratában is efféle írás maradványokat keresnek. Mint hún Írást emlegetnek egy feliratot a csilszt.-miklósi templom falán, mely Bőd Péter szerint 1501, Gyarmatin S. szerint 1401-ből kelt (Kállay 29—30. l.); mely azonban ma nem létezik. Elég, hogy Toldi Ferencz, a magy. akadémia titoknoka a Magyar irodalom története ezimű munkájában (I. 26. l.) mint történeti ténytet vette fel.

²⁾ Fejér Cod. dijil. I. 233. l.

zában, azt meglehetősen homály fedí. Annyit mindazáltal látunk, hogy a hont megalapíták, s bizonyos kormányserkezetet hoztak be.

Azonban, ha nem ismerjük a nemzet beléletét, a tények kill életéről annál hangosabban beszélnek. A ben talált népekkel barátságos kezet fognak. Árpád fia Zoltán a legyőzött Marót fejdelem leányát veszi nőül; a szlávokkal, kik a római vallástól szakadni akartak s fejöket pogány módra megberetválák, kezet fogva, ben minden templomot lerontanak, s készületeket tesznek a határon túli kicsapásokra. ¹⁾

A mint a hónfoglalási csatákat, 894—899 közt bevégezték, megkezdők az akkor divatos rabló kiütéseket. Sergeinket 900-ben Austriában; 901-ben Stiriában; 902-ben Karinthiában látjuk, zsákmányolnak bántatlanul.

Árpád 907-ben meghal, helyébe a kiskorú Zoltán jött, s kezdődött a valódi kalóz élet. 907-ben Luitpold bajor herceg ellen mennek, tönkreteszik; 908-ban a Dalmatáknak segítettek; 909—10-ben Németországban járnak, Lajos császárt a Lech vizénél megverik, s egy évre adózójukká teszik; 911-ben a frankokra, 912-beri Csehországra, 913-ban Bajorhonra mennek; s csak is egyedül az utólsónál, Arnulf bajor hercegnél találtak emberökre, ki őket a Lajtáig visszanyomta.

Megpihentek, s 915-ben ismét Németországban vannak; 917-ben Elzászig nyomulnak; 919-ben megkezdik az olasz föld—rni beütéseiket; 923-bbn Franciaországig nyomulnak; 924-ben Westphalia felé veszik útjokat; 925-ben Franciaországbaü zsákmányolnak; s csak ekkor vetek néhány esztendő, hogy magokat kipihenjék.

Már 932-ben őket ismét Németországban látjuk; honnan vesztességgel térnek haza, mi azonban nem hogy megtörte volna őket; sőt 934-ben új szintért keresnek, megkezdik a görög—földrei beütéseket. . . Folytathatnék az eseményeket évről évre l'ray, Engel és mások után: de nekem nem az összes nemzet története, hanem Erdély a látköröm. Így folyt a magyarok hadjárata, majd ez majd amaz országot száguldozák sebes pa-

¹⁾ Árpád utódai családfáját I. Bedeus, Hist. geneal. Atlas d. Ungriselien Keiclis. Hermáimat. 1845—öt. II. Tli. J. Taf.

ripáikon át, míg 955-ben Augsburgnál roppant veretést szenvednek, hol a tábor nagy része odavesz, Bülchu s Leel vezérek pedig vérpadra jutnak.

E hadjáratok ha egyebet nem tanúsítanak, annyit minden esetre igen, hogy párduczos¹⁾ őseink nem tartoztak azon nemzetek közé, melyek engedelmet látszottak Európától kérni, hogy ők is élni bátorzkodnak.

Baj volt mégis, hogy mind a mellett, hogy mondhatni színvonalán álltak az akkori miveltségnek²⁾, vitézségökben bízva, mint pusztai oroszlányok mutatták be magokat, Európát mintegy kihívák; s nem akarák észre venni, hogy Etele birodalmát vagy az avarokét többé vissza állítani nem lehet.

Mínél merészebb volt e fellépés, természetesen annál nagyobb volt Európa részéről a visszahatás, Németország addig telepítgető védsergeit Magyarhon határára, hogy a X. század végén II. Ottó császár Babenberg Leopoldot Ausztria markgrófjának nevezi, s elő áll az ausztriai birodalom alapja, mint egykor Etele beütésére Velenceze.

Nem volt elég. Azt hitték, hogy a baj a magyar pogányságában rejlik: a keleti és nyugoti vallás főnökei terítéshez fogtak. VII. Leó pápa 937-ben küldi az első térítőt, s már 974-ben annyi hívet számlál, hogy míg felső Magyarország a salzburgi érsekség alatt áll, alsó feléért is érsekségről gondoskodnak, kinek székhelyét a magyarok (977) feldőlják ugyan³⁾; de azért a kitartás mégis győzedelmeskedett.

Mi történt Erdélyben a honfoglalás óta, mi történt e századon, át csak hagyományokat és töredékeket adhatunk.

Mennyi magyar jő Erdélybe, nem tudjuk megmondani; de hogy a beköltözött 108 magyar ősnemzettség közül

¹⁾ Horvát István, Tud. gyűjt. 1837. I. k. 3. I.

²⁾ A magyar nemzet akkori miveltségére I. Horváth Mihály, Párhuzam az Európába költözőkődő magyar nemzet, s az akkori Európa polg. és erk. miveltsége között. Pest, 1847. Tud. gyűjt. 1817. I.—VI. k. Toldy F. Új m. Muz. 185°/₁ I. 36.1. Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia. Pest, 1854. Vas József. Vasárnapi újság 1857. 32—38. sz.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 244—73. 1.

nehány Erdélybe jött, s itt foglalás jogán földbirtokot kapott, tanúsítja az, hogy Bárót, Berend, Hódos, Kadicsa, Kalán, Kalota, Mike, Tordos, Zágor, Zsombor falu nevek mind megannyi ősz nemzetség nevét tartják fenn¹⁾; taHuja, hogy vannak családaink, mint a Kemény, Kabos, Zsombori, melyek máig is első foglalású birtokokat bírnak, s nemes levelök soha se volt²⁾.

Miként találja fel az erdőfedett római romokat Kolozsvárat a kecskepásztor³⁾, mint fedezik fel Abrudbánya aranyfövényes vizét egy ellőtt vadkan aranyporos szőre által; mint fedezi fel vadászat közben Apulumot Gyula vezér, s építi a római romokra Gyula-Fejérvárt⁴⁾, oly hagyományok, melyek ha többet nem jelentenek is, szépen festik azon elhagyatottságot, melyben a magyarok Erdélyt találták.

Hogy a külföldre intézett zsákmányoló hadjáratokban Erdély is részt vett, kétség alá sem jöhet. Sőt, hogy e kiütések alkalmából az erdélyiek a vallás terjesztés körül nagy szerepet vállaltak el, arra egy epizódot kell megemlítettünk.

Mint tudjuk, Tihó vezér után Horka a fia volt Erdély vezére, kit I. Gyula követett⁵⁾. Gyula még fiatal volt, midőn a magyarok Konstantinápolyi 943-ban ostromolván, ötévi fegyverszünet kérésre kényszeríték. Mint írják, a főváros kezeselet kért, s ezek egyikéül Gyula maradt ott. E kezes kérés-

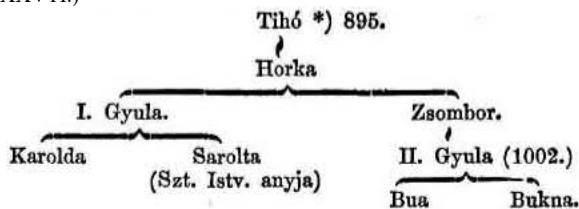
¹⁾ Bejött 108 nemzetség utáni nyomozást, I. Horvát István, Magyar Gyökeres nemzetségek. Pest. 1820. L. Keza, Cronica. Podraczkinál 93—106. l.

²⁾ Gr. Kemény J. Tud. gyűjt. 1830 IV. k. 7. 1.

³⁾ Bonfin, Dec. I. Libr. XI. Thuroczi, II. Cap. V.

⁴⁾ Kővári, Érd. Régiségei 72. Schezaeus 212. 1. l.

⁵⁾ Könnyebb áttekintés kedvéért adjuk a vezérek családfáját, Anonymus szerint f. Cap. XXVTL.)

*) Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy Turoczi (P. II. Cap. V.) Erdély elfoglalóját Gyulának nevezi.

ben sok ravaszság feküdt¹⁾), mert a görög udvar az ott maradt magyar főurakat ²⁾), az európai gyönyörök minden ingerével körülhálózta, s öt év alatt oda vitte őket, hogy 948-ban a görög vallást felvették, s mikor más évben VII. Konstantin császár, a történetíró fű. 913—59.), őket haza küldte, már nem magokra jöttek, hanem Gyula egy Hierotheus nevű szerzetest is. hozott magával, ki térítéshez kezdett, s mint állítják, itt végre püspökké lőn ³⁾).

A római udvarral nyílt ellenkezésben élő görög politikája sikerült. A görög vallás Erdélyben nagy sikert aratott. Gyula családját, s az ország egyrészét átvitte. S ha e férfinak fia lesz, Erdély a keresztény vallás behozatalánál szerepet vitt volna. így is övé marad a kereszténység zászlójának kitűzése, csak hogy ez nem a római hanem a görög vallás zászlója volt⁴⁾). Azonban Gyula vezérnek csak leányai voltak: Karolda és az angyalszép Sarolta ⁵⁾), kit Magyarhon vezére, Gejza vett nőül, s szt. István anyjává lőn. S alig ha családunk, ha azt hisszük, hogy Sarolta keresztény emléje, Magyarhon kereszténynyé léteire igen nagy befolyással volt ⁶⁾).

17. §.

Szt. István király lesz.

(994—1030).

A magyar nemzetnek hogy európai nemzet lehessen, magát acclimatizálnia kellett; különben úgy járt volna, mint a török, mely Európába jött, s magát az itteni szellem előtt meg nem hajtván, itt maradhatása még mind kockán áll.

¹⁾ Engel, Geschichte I. 87. 1.

²⁾ Bulch a másik, kit némelyek az Augsburgnál (955) megbukott Bulchu vezérnek, Szabó K. Bucsin székely főrabonbánnak tart. Új m. muz. 1854. XI. 405. 1. Tán mert Constant. Porphy. öt horkáznak czímezi.

³⁾ Benkö, Milkoviája; Timon, Imago Antiqu. Hung. Libr. HI. Cap. V. Új m. Muz. 1854. XII. 468. I.

⁴⁾ Turóczi. Chron. P. II. Cap. V.

⁵⁾ Epitome Chronologica Rer. Hung. et Trans. a Steph. Katona. Budác 1796 I. 41. 1. I'. Magy. orsz. Minerva 1828. sept. fiiz.

⁶⁾ E korból dátálódik az erdélyi oláhok görög vallása. Illia, Ortus et progr. 5. 1.

Csakhamar belátták, hogy Európát három nagy eszme fejlődése foglalatoskodtatja: a pápai hatalom hatalmasodása; a feudal rendszer terjedése; s a királyságok alapítása... Kicsatázván a nemzet magát, csakhamar bebizonyítja, hogy politikai belátásban szintoly erős, mint fegyvere a harcmezéjén.

Igen eszélyesen.

Mert a pápa hatalma tán soha sem volt befolyásosabb: mostani birodalmára ez időben tett szert; s a pogány, vagy görög hitre térő magyar ellen fél Európát képes lett volna felkelteni.

A feudalismus eszméje, mi a barbárság és polgárosodás éjszakája hajnalán született, mely mint egy syren csak félig hordja a civilisatio képét, mely Európának aristocratiát és jobbágyságot szült: szintoly ragadó árban terjeszkedett ki egész Európára.

A királyság eszméje sem bírt kevesebb kilátással. A népvándorlás zürzavarában a kegyeletek kötelékei megszakadoztak. Fegyelem kelle, katonai diktálunk fejlének ki, kiknek szelidcbb irányt azon kor diplomatái, a papok, adának; s keletkeztek a monarchiák.

A nemzet belátta ez eszmék századokra terjedő horde-rejét, s nem kelt velők tusára, hanem mennyire lehetett magát alkalmazd. A vallásos, politikai és társadalmi átalakulás egyszerre lépett be. Soha e nemzet ennyi és ekkora reformok terén nem állt. Gciza vezér alatt a térítők már megnyitok n kereszténység kapuját, s a jobbágyságon épült aristocratia megtöré a királyság útját. S mikor Gejza és Saroltátóli fia, István, 994-ben megkeresztelkedtek, s mikor István, atyja halálával 997-ben, Magyarhon vezérére emeltetett, a nemzet egy százados itteni lakása után annyira fogékony volt az európai eszmékre, hogy az átalakítás műtételéhez hozzá lelete fogni.

E nemzeti nagy elhivatás Istvánnak, a később szt. Istvánnak jutott, kinek reformátor! talentomát lehctlen el nem ismerünk; ki ha mint egy Nagy Károly Franciaországban, Alfréd Angliában olykor kényszerhez nyúlt hona érdekében, csak az európai eszmék sodró árjának engedett.

Megkeresztelkedvén, a térítésben maga ment elől. Római kall), hitet vévén fel, a pápának kegyébe jött.

A vallás mellett a politikai reformokhoz sem készül sokáig. A feudálismus alapelvei azon részét, mely a magyar nemzet függetlenségi vágyával megegyezett, elfogadja. Az egyes törzsek, egyes hatalmasok dissolutiora vezető önállóságát nyír-bálni kezdi. De e feudalismusnak azon elvét, mely az egyes államokat, a császár vagy pápa feudumává tenné, el nem fogadta. III. Ottó császár azon törekedése ellen, mely szerint magát minden római hitű fejedelmek császárává akará felvetni, ellenszegült, s megtámogatván, háborút állt ki érette *).

Szt. István benn és künn független kormányt akart. Fegyvernek fegyverrel felelt. így lépik fel Kupa, Somogy vezére ellen, 999-ben; az őt pártoló ösmagyar pártot, mely reformokról hallani nara akart, legyőzi, lesújtja; s Kupát négyre vágatván, mint győzelme nyílt (amiyeit az ország négy részére küldi szét. Egy része Erdélybe jut Fej érvár kapujára *).

Benn a pártok megvoltak törve. Az egyes olygurcháklól szépen és rútol folyvást szedegető be a függetlenségre emlékeztető vezérbotokat. Benn nem sokat félhetett már, de annál többet III. Ottó császártól. Diplomatikai cselhez nyúl. Ismerte a pápák és császárok viszályát a mind kettőtől igényelt felsőbbség felett. Sebesebben mint gondolnák, mint egy Nagy Károly a pápához fordul, azon kor fogalmához képest, országút a pápa oltalmába ajánlja, s tőle királyi címect kér.

A pápa igen nagyra becsülte a magyar nemzet ajánlatát. Örvendett a pogány és keleti vallás feletti diadalának. Nem csak ezimet ada, hanem, mivel a lengyel herczeg részére épen korona is állt készen, azt is küldött; s mint igénylik, vele egy oklevelet 1000 mart. 27-ről, mely állal szt. Istvánt mind világi, mind egyházi tekintetben önálló királynak ismeri!). S apostolkodásáért, apostoli király címével ruházta fel.

¹⁾ Pray, Annales Reg. ITungar. 1793. 2—3. 1.

²⁾ Bonfin Hist. Dec. If. Libr. 1.

³⁾ Okl. Fejér Cod. dipl. I. 274—80. Magyarul, Szalay L. Magyarorsz. Története. Lipse. 1851. I. 71—74. 1. Vannak, kik ez oklevelet kétség al4 hozták, mert úgymondának, róla Cliartnitius, ki szt. István életét IV. Béla alatt írta le, mit sem szól. Legelőbb Jnehoffer jesuita hozta sajtó alá (Annál. Evei. Regn. Hang. I. 25(i. 1.) Mint állítják, Verancz Antal püspök († 1573.) másolta volna le Rómában, s ez után lett ismeretes. Védelmét I. Szalay, Magyarok. Tört. I. 74—79. 1.

Azon év aug. 15-én bekövetkezett a magyarnemzet nagy nemzeti ünnepe, első királyának, szt. Istvánnak megkoronázása; s a magyar mint keresztény ország, az Európai független állatnak családkörébe lépett.

18. §.

Gyula vezér szt. István ellen.

(1000—1002).

A magyarnak királya lön, még pedig azon kor fogalma szerint szent nymbus alatt. Miként a görögök herosaikat istenektől származtaták, úgy azon kornak is vallásos fogalma volt a főhataloinról.

Szt. István apostóli hivatásában nagy tevékenységet fejtett ki. Tán túlbuzgó is volt, mi Erdélyben csakhamar viszályt idézett elő. Pogány volt-e akkor Erdély, vagy a már elharapódzott görög vallás is élesztette az ellenszegülést szt. István apostolkodása ellen, adatok hiányában legjobb nyílt kérdésnek hagyni¹⁾.

De annyit látunk, hogy Erdély vezére sehogy sem békiillietett ki onokaöcscsc, az ifjú szt. István reformjaival. Gyula országát önálló külön birodalomnak kezdé tekinteni. Az öreg vezér, nemzete jövőjét kockán hívén, mint ellenapostol kezd fellépni. Az ifjú királyt minden áron inteni kívánta, hagyna fel a nemzet erőszakos európaisításával²⁾. S midőn a térítők még sem szünénck meg, Erdélyben eket megkezdek kövezni.

Szomorú kezdet. Magyarhon két szivkamarája egymás ellenében kezd ily hamar dobogni. Elleneink a ránk Sütött pártosság viszketegének neveznék; pedig ha elgondoljuk, hogy akkor Erdély a görög és római vallás, a keleti és nyugoti civilisatio ösvénye elválasztásában habozhatott, hogy Erdélyre a keleti vérünknek inkább hízelgő, s hozzánk közelebb eső Byzáncz bírt több vonszerővel: hogy ily helyzetben királya ellen szavazott, okát nem külön szakadni akarás, hanem Erdély nemzeti mély aggódalmában kell keresnünk. Gyula vezér oly erős meg-

¹⁾ L. Memória Episcopat. Trans. LIV—VI. 1.

²⁾ Bonfin, Dec.. II. Libr. 1.

győződéssel ragaszkodott elveihez, hogy 1002-ben fegyvert ragadott, s berontott Magyarországra, hogy tévúton hitt királyi öcscsét felébressze.

A vezér e magatartása nem kis aggodalomba hozta szt. Istvánt, mert Gyula roppant kincsesei rendelkezett, s hazánk bérczfalai biztos sasfészkül ajánlkoztak a visszatörülés ellen ¹⁾.

A nemzeti ügy gordiusi csomója végre is kardra került. Az ifjú király 1002-ben²⁾ felületi hadát, maga homlokára állott, Erdélyben terem... Szt. István győzött ³⁾. Gyula vezért nejével s két fiával, Bua és Buknával elfogató, Magyarhonba vivé, s ott tartá őket halálokig, némelyek szerint fogságban ⁴⁾, mások szerint, miután római katolikus vallásra tértek tisztességben ⁵⁾, így bukott meg Erdély utolsó vezére, ily úton tévé Erdély meggyőződését, fegyverét a győztes nagyobb testvér lábaihoz. Gyula utolsó örökös vezére volt hazánknak. Szt. István bekapcsolta Erdélyt de nem olvasztá be, s e mulasztásból alig lehet meghatározni, hogy több öröm vagy gyász merült a nemzetre.

A már többször említett székely krónikából e küzdelmekhez néhány érdekes részletet hozhatunk fel; de hogy folyamuk ideje mennyire függ össze Erdély mozgalmaival, belebocsátkozni adataink hiányossága miatt, nagy merészségnek tartanám.

A krónika szerint, a székelység is részt vett a szt. István elleni fegyverfogásban. Úgy látszik jelszavuk a nemzeti áldozó pohár volt melylyel ősvallásuk szerint áldozatukat

¹⁾ Petri Ranzani Epit. Rer. Hung. Index. VIII.

²⁾ Pray 1002—3-ban véli lefolyását. Annales I. 17. 1.

³⁾ Thuróczi. P. n. Cap. XXII.

⁴⁾ Anonymus szerint Gyula és fiai holtokig fogságban maradnak. Cap. XXVII.

⁵⁾ Turóczi szerint Gyula megkeresztelkedett, s szt. István oty tisztességben tartja, mint atyját. P. II. Cap. XXIX.

⁶⁾ Adjanxit, Turóczi P. II. C. 29.

⁷⁾ A Székely nemzet áldozó pohara sokszor volt már az irodalom szövegén. Történeti alapja a csiki krónika több helye. Kehely alakja van, kóns-dióhéjból; fényes és fekete; üregébe 'JA kupa nernfér; szája csipkés, meg-

szöktők volt végrehajtani, s mit a keresztény valláshoz hajlott főrabonbánoktól kiadatni követeltek. A nép és rabonbánok érzülete igen meghasonlott. Véres csaták fejlettek ki közöltük, llabonbánok esnek el, mígnem Sándor főrabonbán szt. Istvántól támogatva keményen fellép. De saját fiai is ellene kelnek, s az elkeseredett harcz csak hosszas küzdelem után dölhetett a szt. Istvánnal tartó főrabonbán részére. Minek emlékére a pphúrra keresztet tevének ¹⁾).

Sándor főrabonbán tehát győz; s köz megegyezésből szt. Istvánhoz követség megy, mely a székelyek viszonyát az anyahonhoz szabályozni kísértse. S a szerződés, mit a királynál kieszközöltek, a következőben formulázható:

1. A székelység a keresztény vallást ezennel beveszi.

2. Szt. István a nemzet kormányzatát meghagyja, minden tized és adófizetéstől továbbra is mentté teszi; kivéve, hogy a király koronázása házassága és gyermeke születésekor ökröt adjanak.

aranyozott ezüsthöz szegélyezve. A kokospohár virágos ezüst kelielyből emelkedik ki, s az alsó és felső ezüstest három ezüst pánt foglalja össze. A három pánt mindenike felső felén egyegy szűz áll, majdnem vállig érő kondor hajjal, meztelen karral, karsú termetüket ezomb közepéig érő, övedzett öltöny folya le, a melyet tánezoló alakban ujjai között látszanak tartani, mint örvendezés jelképei. Talpa hasonlóan aranyozott ezüst, rajta nyulak, farkasok vannak futó helyzetben, fák között. A munka művészetlensége korának hordja bélyegét. Fedele elveszett. L. írását Zsombori József udvarhelyi lelkész közölte az 1835-i Tudom. Gyűjt. III. 5—18. 1. Onnan átvette a Ilon és Külföld, a Múlt és Jelen melléklete, 1845. I. 1. sz. mely alkalommal rajza is közöltetett. Talpára most e szavak vannak vésvé: Sándor Péter. 1412. A pohárrali áldozat megszűnt ugyan, de a nemzeti gyűléseknél sokáig lón használva. A krónika szerint 1039-ig a rabonbánnál, a Budvárában tartatott. Ekkor vitte Sándor István magával Csíkba. A Sándor Péter nevét Stibor vajda metszeté rája. Mind e napig a Sándor családnál van. Zsombori 1819-ben Cs. Sz. domokosi Sándor Ignác özvegyénél, Dindár Jozefa asszonyánál Kolozsmegyében Oroszfáján találta, s rajzoltató le, de nem közölte. (L. ide a pohárról folytatott vitát Ilon és Külföld 1845. I. 2. 11. 12. 15. 31. számában) Rajzát újabban kiadta Vahot, Magy. Or. és Érd. képekben III. 130. 1.

¹⁾ Mint veri ki Zetelakáról Sándor lkát, s megy Háromszékre, hol Ika-várát alapítja. (L. Kővári, Érd. Régiségei 161. 1.); mint rontanak ki a Bálványos várából a keresztönység bajnokaira; mint pusztult el e csaták folytán Csík. I. a krónikát, Székely nemzet Constit. 269—80. 1.

3. A hon határit keleten megvédeni tartóinak.

4. A király őrizetére pedig esztendőnként (háromszor) felváltandó száz lovast tartoznak a királyt udvarba küldeni ¹⁾).

Mely szövetség pontjai az első századokban minden három évben megújítottak, mondja a krónika; de hogy a székelyek adó, különösen tized-mentessége e korból keletkezett, azt el kell ismernünk. A görög vallásúaknál divatozott tizedmentesség mindenestre görög befolyásra mutat.

Folyt legyen le bár miként, annyi tényleg áll, hogy a székelyek e korban az erdélyi magyarokétól különböző szabadalmakkal maradnak felruházva. Két állam kezd a kis Erdélyben fejlteni: a magyarföld magyarhoni institutiokat vesz fel, benne aristocratia és jobbágyság kezdődik; inig a székelyföld sokáig egyiket sem ismeré, s katonáskodáson kívül a hon semmi közös terhében sem osztozott ²⁾).

¹⁾ Székely krónika hozza töredékekben. (Székely nemz. Coust. 282 1.) Lásd védelmét (új Magy. Muz. XII. 462—5. I.J. Hat pontban összeállítva, Zsomborítól (Hon és Külföld 1845 1. sz.j

²⁾ A Székelyek szerkezetére 1. Jós. Benkö, Imago Nationis Siculicae. II. kiadás 1837.

HARMADIK KORSZAK. AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ÉS HEECZEGEI

(1002—1270.)

19. §.

Tájékozás.

Magyarország új korszakba lépett, s vele Erdély is. A Afzéréség belyébe királyság áll: s az ős vallás helyett a rom. ka-ll oliká, s az ős kormány forma helyett az európai rendszer nyomul eb'térbe. A hon püspökségekre, megyékre, s ispánságokra oszlik fel. Az ispánok élén a nemzet által választott mÍdorispán állt, mint az ország főbírája-, a püspökökén a prímás, mint a király főcancellára, ki az okmányok kiadásával s a király pecsété őrzésével lón megbízva *).

Erdély Alagyarországboz kapcsoltatott, de hogy bele nem nlvaszlatolt, az a magyar király s Erdély kormányzója közt f<lyvást vizály tűzfészke maradt²⁾.

A hibás szervezet mellett, a két hon érzülete közölt az úr nagyobbá válik. Az országos alapelvüket, melyeket szt. István papírra tesz, a két hon különböző értelemben, különböző irányban kezdi magyarázni és érvényesíteni.

Ez eltérés főkép két pontnál kap új botránykövet. Az egyik az, hol szt. István a jövevényekről szólván, azok ide

¹⁾ Partos Transilvaniae, sőt Regmim Transilvaniae cízzel is illetik. Verbiilczi Trip. III. 3. 1. Eder Felmcrhez 69. 217.

²⁾ A nádorság, primásság o korban ered. A primások e hatálya tart 1090-ig, a nádoroké 1818-ig. L. Új m. Mnzeum 185°, I. f. XXIX sat, 1. A primásokról. Magy. Sajtó 1857. dec. 1858 jau. febr. számait.

telepedésénck igen nagy horderőt tulajdonít, felállítván, miképp az egy nyelvű s egy szokással bíró birodalom törékeny¹⁾. E pontot Magyarhon érvényesíté túlnyomókéig.

Ellenben Erdély egyet fordítván ez alapelvek lapjain, azon helyet, hol szt. István, a nemzeti szokások megtartását köti fia, s illetőleg, a következő uralkodók lelkére, hol kétségbe vonja, hogy görög rómain helyesen kormányozhatna ²⁾, e pontot Erdély magyarázd igen elbizakodottan.

E VI. és VIII. pont az, melyet századokig karddal magyaráz a két haza egymásnak, mások hasznára.

A nagybirtokosok hazája, Magyarország, e lényeges pont körül nem értette a kis birtokosokból álló Erdély féltékenységet, mi ezt folytonos izgalomban tartá.

Ezen izgalom rugója, a nemzetiség, még akkor mint alakatlan eszme szunyadozott a nemzet lelkében. Magyarhon delejtője nyugoton teljesen megnyugodni látszott; Erdély delejtője folyvást keletfelé gravitál, mire igen sokat tett az, hogy a népesség nagy része a keleti valláshoz tartozott.

Magyarhon a pápai és császári udvarok rokonszenvétől vár mindent; Erdély a görög császárok intéseire igen sokat ad; mert a mint szemét elfordítá, a görög birodalom felől, mely Belgrádig nyúlt fel, új meg új rabló csapatok, bolgárok, besenyők, kúnok kelnek fel, s rohannak a keleten fedetlen hagyott Erdélybe.

Erdély Magyarhon része, de távol esvén a hon szívé-től, melynek széke igen messze nyugotra, hatásélre tétett:— oltalmazásával ott fenn keveset törődhetnek; ott is elég baj volt.

A magára hagyatás, az önálló szervezet gondolatát újra életbe lépteié, Erdély Magyarhontóli függése mind lazábbá válik; forradalmak ütnek ki; míg végre a két hon egymással szakaszt; s az egy magyar hazából kettő lett, s kelet és nyugót közt egy időre megoszlék.

¹⁾ Szt. Istv. I. deeret. Libr. I. Cap. VT.

²⁾ Ugyanott Cap. Vili.

Volt mégis valami, mi a haza két felét a legszilárdabb lánczokkal fűzé egybe: a vérség atyafiságos érzete mellett, azon szent kegyelet, melylyel a magyar hazájához s királyához ragaszkodott. És ez érzület egyesítő eszméje, a magyar szt. korona, melynek sorsát a nemzet hazája, nemzete sorsával egynek nézte, s valahányszor veszély fenyegető, mint nemzeti palládiumáért, aranyát, vérét patakban ontá.

Innen magyarázható, hogy a szt. korona jelvényei, nyolczszázad múlva, annyi hányatás után is, a lehető épen mennek át az unokákra. E jelvényekről, mint a két hon kapcsáról néhány szóban emlékezni, igen korszerűnek látjuk. És e jelvények a következők ¹⁾:

A szent István koronája, melyet szt. István apostoli első királyunk a pápától kapott, s mely ma egy más koronára van illesztve, mit a görög udvar küldött I. Gejza királynak (1074).²⁾ A koronázás ünnepélyénél a királyok Királyi p a l á s t o t vettek magokra, mit Gizella királyné, szt. István neje, mint hiszik, saját kezeivel hímzett', s 1031-ben a sz.-fejérvári egyháznak ajándékozott. Oly mű, hogy mint azon kor legszebb remekét csak bámulni lehet.

Királyi pálezát adtak kezébe, mely eltérő alakjánál fogva nem csak a kormányzói, törvényhozói hatalmat, de egyszeresmind a nemzet harczias természetére mutatólag a fővezéri hatalom kézbe adatását is jelelte.

Királyi aranyalmát adtak balkezébe, mely kalvaria hegyi földdel van töltve, s rajta kereszt; a föld hogy emlékeztesse, mikép a királyok is porból lettek, s porrá lesznek, a kereszt pedig a keresztény vallás képviselésére. Oldalára Királyi kardot övedztek; s az egész a

¹⁾ A koronát igen sokan leírták már. Rajzát I. Pray Annales I. 10—11.1. Magyarul újabban, Jászay, 228—29. I. Legújabb rajzát s leírását I. Mittheilungen d. Baudenkmale. 1857. 201. I.

²⁾ Hogy a forradalmiak elásták, s 1853 sept. 8-án hosszas kutatás után feltalálták, s e feltalálás helyére kápolnát emeltek, s a jelvényeket a budai várba tették le, ismeretes tény. Felsőbb megbízás következtében Bock F. kölni múzeum-író c jelvényeket mostani állásukban leírta, ennek nyomán veszik olvasóim. Mittheilungen d. k. k. Central-Commission z. Erf. und Erhalt. der Baudenkmale. Wien, 1857. jmi. jul. alg. füzet.

Királyi saru egészíté ki, mi a cipőre felyül jött..
Mint hetedik, koronázási jelvény, ide járn

Az oltárkereszt, melyre a királyok az országnak az esküt letették.

Ott őriztettek mind e napig Bndán, Mátyás király palotájában, mint a nemzet nyolez százados kegyelete bálványai. S mind régiség, mind szépség és drágaság tekintetében Európa bár mely királysága jelvényeivel szépen kiállják a versenyt ¹⁾,

Mielőtt tovább mennénk, Erdély e kori belszerkezete, kormányzása s az anyahonhozi jogszerű viszonyáról némely tájékozó átalánosságokat kell megemlítenünk.

Hazánk Magyarhonnak kiegészítő része lévén, mint ilyen, az anyahon törvényei alatt állt, melyek hozatalában maga is részt vett, vagyis a magyarhoni országgyűlésekre az erdélyi nemzetek is meghivattak, kik követek által képviseltek magokat ²⁾.

De azért meg volt bizonyos állami élete. Külön tartományi gyűléseket is tartott, melyeket a vajda hívott össze, s volt gyűlése, melyben a király elnökölt. S ezekben magának az anyabontól különböző státútumokat hozhatott ³⁾. Gyűlés hely rendszeren Torda.

Az esetek, melyekben Erdély magára is gyűlést tarthatt, s határozatokat hozhatott, a következők valának:

1. Sürgető, s Erdélynek külső ellenség elleni védelmét illető tárgyakban.

¹⁾ Mítani nyomozódások alapján utolsó tudományos vizsgálója Bocli, a meglévő királyi pálcza és oltárkereszt keletkeztet a XII. az aranyalmát a XIV. a kardét a XV. századra teszi. A forradalom utáni elásatás a k. palástot kissé megvisele. A többi ép.

²⁾ E résztvétel felderítésére gr. Kemény J. egy hossza értekezést irt, oklevelekkel. I. Arpadia. Tört. Zsebkönyv, szerk. Kovácsózi III. k. 1838 t—82. I. L. k. Schuller, Umlrse et krit. Studien. 1840. 33—48. I. 1/ogy a szászokat is meghatók, s rendszeren négy követet küldtek, 1. okleveleket Arpadia IJU. 7—8. 1. a magyar és székely nemesség meghivatását I. Arpadia III.!)—24. I.

³⁾ Ellenkezöt nem. Verbölezi Deer. Trip. IMII. Füiz. 2. (? 2. A Magyarhoniaktól különböző iustitutiokiit 1. Verb. I. Ii. Tit. 3.

2. Mikor szokásos kebelbéli törvényt akart hozni.

3. Midőn a király vagy Magyarhon pénz vagy fegyveres segítyt kért...¹⁾). Melyekből az is látszik, hogy Erdély sokkal szorosabban volt az anyahonhoz csatolva, mint más tartományai, mint pl. Slavonia.

Hogy ezen eseteken kívül a három nemzet, mint pereket ellátó gyűlés gyakran összeült, annak számtalan nyomait látjuk ²⁾).

De nem csak Erdély, hanem egyes nemzetei is, a magyar, székely, — később a szász — külön kis államokat képeztek. Mindenik gyűlésezett külön külön is. A magyarok gyűlés helye Torda, a székelyeké Udvarhely, a szászoké lesz Szeben. A kebelbéli ügyeket itt látta el mindenik függetlenül.

Erdély élén egyelőre királyi hercegek állnak. Ilyet tizenhármat ismerünk: Imrét, Zoltánt, I. Bélát, Géjzát, Lászlót, Álmost, II. Bélát, II. Lászlót, Istvánt, III. Bélát, Andrást, Kálmánt II. Istvánt; kik Magyarhon egy részét is bírák, s többire később királyok lettek ³⁾).

A hercegek korában közbe közbe vajdák is jelennek meg, kiket a királyok a magyarnemesek közül neveztek. Kiig nem egészen vajdákra száll az igazgatás, kik a hercegek által felkeltett függetlenségre vágyódást tovább fejtik, s a szt. István által kezdett korszakot azzal fejezik be, hogy Erdély vajdája Magyarhon királya lőn, miből a két hon külön szakadásiának szomorító kataslrophja következett.

20. §.

Szt. István király.

(1002—1038.)

Szt. István eddig is királya volt Erdélynek, de a hetedik magyar törzsfőnök visszahatás» miatt Erdély újjá szervezését, pár évvel később kezdheté meg, mint Magyarországet.

¹⁾ Gr. Kemény J. a mohácsi vész előtt 17. ily külön urszágyülés nyomait mutatja fel. Arpadia III. 24—02. 1.

²⁾ Ily gyűlések nyomait I. Arpadia III. 03—81. 1.

³⁾ L. A hercegeokről külön külön. Bunkó Gén. Trans. I. 103—8. 1.

A király Erdélytől messze fent, Esztergomban tevő le királyi székét, lánglelkének melege, koronája dicsfényének sugarai, ide le csak később bírhatlak hatásra vergődni.

Sötét még e kor Erdély történelmi láthatárán, de utólagos bűvárlatok nyomán, szervezésének legalább körvonalait már ismerjük.

A törzsi öröklés alatti kormányzat ős alakja helyébe szt. István, úgy látszik, hivatalnokot állít, Zoltán herceget, anyjáróli nagybátyját ¹⁾, kit erdélyi Zoltánnak neveztek. Hogy a királyi hercegek később e fényes álláshoz jogot formálhattak, s ez által az anyahonhozi viszonyunkat lazábbá tették: annak alapja később merült fel.

A kormány székhelyét már a vezérek Gyulafejérvártt üték fel, s hogy tovább is az maradt, semmi kétség benne. És e pont, mind hadiműtani, mind igazgatási szempontból igen jól volt választva, különben is csaknem középben fekszik.

A megyei felosztást, melyen alkotmányos életünk, mint oszlopokon nyugodott, Magyarhon mintájára, Erdélyben is végrehajtó ³⁾. Mely évben tette, s eredetileg hány megyére osztá: arra határozottan felelni nem bírunk, de a hagyomány s némi adatok nyomán úgy tartjuk, hogy hétre. Ez eredeti ős megyék: Fejérvár, Hunyad, Küküllő, Thorda, Kolos, Doboka és Belső-Szólnok vármegyék; és e hét megye hét várából keletkezett Erdély latin és német neve, mely hét várú tartományt látszik kifejezni ⁴⁾. Hogy e megyék inkább honvédelmi szempontból

¹⁾ A rokonság mely fokán állt a királyhoz L. Pray Annales I. 18. 1.

²⁾ Thuróczy, Chronic, P. II. C. 30. Székely István krónikája 160. 283. 1.

³⁾ Halhatlan történetbűvárunk gr. Kömény József ezt megfejtendő, először egy 1322-ban kelt oklevelet vesz elő, mely nyilván mondja, hogy a megyék eredete a fej érvári nagy templom alapítása korára viendő; erre egy 1277-beli oklevélből kimutatván azt, hogy ez egyházat szt. István alapíta: a megyék akkori keletkeztét világossá tette. L. jeles értekezését: Magazin für Gesckichte... Siebenbürgens v. Ant. Knrz. Kronstadt 1845. I. 230. 1.

⁴⁾ Van egy oklevelünk 1006-ról (Fejér Cod. dipl. II. 16.) melyben Erdély Septem Castra = hót vár név alatt jön elő. Ha szinte ezen oklevél kétség alá vonásának engedünk is, fenn marad Kéza S. krónikásunk, a XIII. századból, ki Erdélyt hasonlóan Septem Castrának nevezi: honnan u hót vármegye hót várára bizton következtetni. Vannak ugyan, kik Erdély német nevét, a Siebeubiirgen nevezetet a szászok által jóval később állított két várostól akar-

szabottak ki, mutatja az, hogy némely megyéink a hon egyik szélétől a másikig, hosszan vették fel, s minden megye közepére egy várat állított, miről vidéke a vármegye nevezetét is vette. E megyék élére főispánokat állít, kik vármegyéiknek bírái s hadvezérei valának.

Magyarhont püspöki megyékre is felosztván: Erdélyt egy püspöki megyévé alakítja, sa kalocsai érsek alá rendeli; míg az esztergomi érsek a hat nyugoti püspöki megyét kormányozd. E püspökséget s káptalanét Fejérvárra teszi le, még pedig mint hinni szeretik 1003-ban Fejérvártt ¹⁾).

Melléje a Gyulától lefoglalt kincsekből azon templom alapját veti meg, mely sok újítás után bár, de eredeti helyén most is áll ²⁾).

Ily kormánysszervezet alapját veté megsztt. István Erdély úgy nevezett magyar földén, mintegy 800 □ mértföldön; míg keleti részében, mintegy 200 □ mföldnyi területen, a székelyek a határszél védelmének terhe mellett, a megyei szerkezet bevitelettől, minden adótól és tizedtől mentek látszanak maradni.

Anomal intézkedésnek tetszik; de nem szabad felednünk, hogy a bessenyők, kik a magyart két előbbi hazájából kimozdíták, ott székeltek Erdély keleti szomszédjában, s még mind fenyegetőleg álltak, s hogy erős határvéd szükségeltetett ellenük, csakhamar megmutatták, mert mint számítják, a bekapcsolás után két évvel, 1004-ben Erdélybe rontanak ³⁾). Mi zaklatá e nép szenvedélyét, vájjon csak zsákmányt kerestek-e az akkor kincsesnek nevezett Erdélyben⁴⁾), vagy Moldvában alkotott háják kibetüzni: de az bizonyos, hogy a szászoknak Kéza idejében hét kerített városok nem volt: Szeben a XIII. század közepén még mind csak Villa Hermannii; Besztercze, és Medgyes várkerítése jóval épült Kéza után sat. Érd. Régiségei 85. Haner, Das königliche Siebenbürgen 226. 1. L. különösön Lubloi Schüller Frigyes szebeni tanár czáfolatát arra, hogy a Siebenbürgen nem a szász városokról származott. Blätter f. Geist Gemüth u, Vaterlandskunde. 1858. 4. 5. sz.

¹⁾ Ant. Bonfini Rer. Ungar, deead. II. Cap. 1.

²⁾ 1 Timon Epitome ez évre, Schematismus V. Cleri Dioece. Trans. 1848. LXXI. lap. E püspökségről 1. Szeredai, Series Episcoporum Trans. 1791. Sieb. Quartalschrift I. 171. sat. 1.

³⁾ Timon számítása szerint. Epitome Chronologica 2. 1.

⁴⁾ Ant. Bonfiri, Decad. II. Cap. 1.

zajok határát akarták terjeszteni: bajos reá határozottan felelni; annyit látunk, hogy Moldvában Kvmania név alatt meglehetősen hatalmas birodalmat alkotnak, s minden rokonságuk mellett ¹⁾, itt is üldözni kezdik annyit zaklatott őseinket. Most Kcán vezérek alatt ütnek Erdélybe, szt. István elejökbe áll, Keánt megöli zsákmányait visszaveszi, s belőle templomokat épít.²⁾

A nagy király a szt. Benedek rendnek több kolostort épített Magyarhonban: hihetőleg az erdélyi Szt. Benedek nevű faluk valamelyike is itt veszi eredetét.

Nem czélunk Szt. István magyarhoni alapítványait s egyéb intézkedéseit részletezni; de nem tehetjük, hogy olvasóink figyelmét azon kor alkotmánya s büntető törvénykönyvének alapvonalaira fel ne hijjuk, mint a melyek azon kor elveit erkölseit igen szépen visszatükrözik. E törvényczikkek 1016-ban, Tolnán tartott gyűlésen jöttek a nemzet elébe³⁾.

Nyolcz századig virágzott alkotmányos életünk, s az Európában akkor bejött tized által gazdagságra vergődött papság tekintélyének megalapítása mellett, még kettőt kell különösen megemlítenünk; egyik dz, hogy a magyar nőnemet, azon korban, midőn a szopnom Enrópaszerte rabszolgaságban élt, a magyar lovagiassága törvény oltalma alá helyezé ⁴⁾, s alapját vető azon jogi állapotnak, melylyel a magyarnő Európa minden női felett egész korunkig büszkélkedett; másik a hasonlóan rabszolgaságban nyomorgó nép érdekében tett azon in-

¹⁾ A Bessenyeik (pacinaciták, bisseñsok) feletti önvádatokkal többen foglalkoztak koránkban. Pray (Annál I. 34. 1.) Kunt, besgenyöt egynek tart. Jernci Keleti utazásában (Z. köt 227—70. 1.; hol előadja, hogy már az első századokban Magyarhonban és Erdélyben feles bessenyők telepedtek le; később a palóczokról irt értekezésiben (Magy. Történelmi tárl. I. 3—68. 1.) alaposan kimutatja, hogy az orosz és lengyel krónikások ugyan azt nevezték palóczoknak, kikot a görögök kunoknak. így vélekedik Szabó Károly (IJ magy. Múzeum 1853 XII. fiiz. 601. 1.) s a magyar és kunok rokonsága alapján a moldvai és besarabiai Csángó-magyarokat ezek maradékainak tartja, valamint mások is.

²⁾ Ant. Bonfiu. dec. IX. Gap. 1.

³⁾ Pray számítása szerint. Annales I. 26. 1.

⁴⁾ A nőkről Doeret. Libr. I. Gap. XV—XXXI. Vesd össze Magyar Sajtó 1857. jan. számait.

tézkedésc, melyben a törvény védelme mellett, a nép felszabadíthatóvá lőn ¹⁾, s ez által az eddigi úr és szolga, s most alakult papság mellé, egy negyedik, a polgárosztály kifejlésének is utat nyitott.

Ily messi kiható intézkedéseit az egyébaránt békében uralkodó Szt. Istvánnak, 1021-ben ismét Erdély felől zavarák meg. A bessenyők vagy kunok ismét beütöttek Erdélybe s azt égették és rabolták: de a király újra serget küld, s viszont kinyomták ²⁾.

Hosszas volna uralkodása történetét adnunk, valamint az erdélyi akkori dolgok elbeszélésében is összehúzzuk vitorlánkat; mert Erdély beléltére majd mi adatunk sincs. Annyit látunk, miképp Szt. István biztosokat küld, hogy a népet, a közelgő rablók elöl várókba, városokba hajtsák³⁾, de ez időben Fejérváron kívül más várost nem ismerünk⁴⁾. Udvarhely a széke-lyek ős fővárosa⁵⁾ még csak falu; s Szebent pedig a krónikái rege is csak mint alakulófélben lévő falut említi ⁶⁾. Hanem, hogy a földraivelés s főleg a baromtartás jól áll, mutatja az, hogy Szt. István a tizedre, mint legbiztosabb alapra fekteté a papság jövedelmét; valamint az, hogy míg a gyilkosságra csak 12 aranyot szabott, némely más bűntényeket száz tulokkal büntettet ⁷⁾.

Ily napokat láta Erdély első királya alatt, ki tán hogy a görög föld felőli beütéseknek véget vessen, fiát, Imrét a görög csász rok leányával nősíti, s 1031-ben Erdély herczegévé nevezi ⁸⁾, ki azonban még azon év sept. 2-án meghalt ⁹⁾. E

¹⁾ Decret. Libr. L Cap. XVIII. Libr. II. Cap. III—VI.

²⁾ Kik voltak, honnan jöttek, I. Pray. Annales I. 34.

⁴⁾ Bonfin, Doe. II. Libr. 1.

⁴⁾ Chartuitius, Pray kiadása 148. 1.

⁵⁾ Kovachieli Script. Minor. I. 340. 1.

⁶⁾ Mint regéllik, Hermán, Szt. István nejevel Gizellával jött, mint szegény lovag Norimbergből (Thuróezi .11. Cap. 18., sazt hiszik, hogy az alapítja, s ennek nevérol kapja első nevét: Villa Hermanni; de ennek nevén kivid egyéb történeti alapját nöm ismerjük. Eder, Schezaeushoz 23. 1.

⁷⁾ Docreter. Libr. II. Cap. Xni.

⁶⁾ Jászay Magy. Nemz. Napjai I. 285. 1.

Tud. gyűjtemény 1834. I. f. 87. Hol az is ki van mutatva, hogy Imre nős.

veszteségét Szt. István sem soká élte felyül, s a nélkül hogy örököszt hagyhatott volna hátra, 1038 aug. 15-én, épp az napon, melyen harmincz nyolcz év előtt megkoronázák — a nagy király meghalt. Temetésénél ott állt az őt fájlaló nemzet, melyen Erdélyből is többen jelen valának ¹⁾).

21. §.

Péter és Sámuel királyok.

(1038—1046.)

Szt. István örökös nélkül lett elhalása, s meg az, hogy a tronöröklés rendjét már eljén nem szabályozók, mindjárt kezdetben oly viszályba sodorta ifjú nemzetünket, mely több tizedig, Salamon kir. elmentéig, dúlta a szegény hazát.

Nem annyiban a haldokló király, mint a magyar királyi véreket gyűlölő neje, Gizella akaratjából, a korona Péternek, Szt. István egyik nőtestvére külföldön született fiának adatott ²⁾).

Péter a nemzetet, melynek trónára ült, nem igen kegyelte, kincseit külföldre kezdé takarítani, s az ország várait hivatalait németek és olaszokkal raká meg ³⁾). E mellőztesítés a nemzetet akkora ingerültségbe hozta, hogy felkelt, s Pétert 1041-ben megfutamtatá.

A győzelmes nemzeti párt, 1041 mart 22-én főnökét, Aba Sámuel nádort ⁴⁾, Szt. István sógorát helyező a trónra. De nem soká birhatá, mert a trónvesztett Péter király III. Henrik római császárhoz fut, mint kit azon korban minden római hiten lévő nyugoti király védnökének ismert: Henrik megkezdő az annyi bajt hozó beavatkozást, Magyarhonra serget küld, Abát megveri; később maga a császár is bejövén, 1044 jul. 5-én, elejteté ⁵⁾).

¹⁾ Bonfin, Dec. II. Libr. I.

²⁾ Székely István krónikája, Krakkó. 162. 1.

³⁾ Ant. Bonfin. Dec. II. Libr. II.

⁴⁾ Hogy Sámuel királynak nevezek s nem Abának, mutatják pénzei, melyeken: Sámuel Itex van Írva. Első négy királyunk idejéből 1753-ban 2000 darab ezüst pénzt találtak, innen első királyaink pénzei nem oly ritkák, mint a későbbiek. L. Tud. gyűjtemény 1834. I. f. 40—47. 1.

⁵⁾ Aba feletti nyomozódásokat I. Tud. gyűjt. 1834. VTI. 3—16. 1.

E győzelem után Henrik Pétert vissza helyezé ugyan a trónra, de nem a nemzet elpártolt szívébe; mert azon elvet, hogy Magyarhon a császár hűbéreül tekintessék, mint azt Péter oda Ígérte, a magyarok elismerni sehogy sem akarák. A békétlenség újra felkelt. Viskó s vele együtt Gyula egykori erdélyi vezér fiai, Bua és Bukna,¹⁾ hatalmas összeesküvést létesítnek. Következtében, vezérünk fiai vérpadon vesznek el; de azért a forradalom oda fejük ki, hogy 1046-ban Péter ismét kifutna, de nem lehet. Elfogák, s akkori szokás szerint, mint trónkövetelőnek, szemét kiszúrák²⁾.

Mi történt e viszály alatt Erdélylyel, meg nem mondhatjuk. Hihetőleg, a velünk szomszédos bessenyők, kúnok uralma alá került, kikkel az Erdély feletti háborút Szt. István függőben hagyta³⁾.

Hogy e két király uralmát éppen minden nyomtalan ne hagyjuk Erdély felett, megjegyezzük azon hagyományt, miképp Aba király halálából Erdélynek két nevezetes családja fejlett ki, az Apafi és Bethlen család, kiket Sarolta, Szt. István húga s Aba király özvegye, második házasságából hoznak le⁴⁾.

22. §.

I. E n d r e. I. B é l a királyok.

(1046—1063.)

Az ó nemzeti párt Péter király buktával czélját érte, Endre herceget, ki a Szt. István apja testvérétől származott, behozta, s I. Endre név alatt, 1046-ban, trónra ültette.

A diadalmas párt, azon hiedelemben, hogy mióta hitét elhagyá, szerencséje elhajolt: az új intézvények ellen felkelt, s azt kívánta, hogy Endre a papokat s idegeneket, engedje

¹⁾ Thuróczi P. II. Cap. 39.

²⁾ Székely Ist. krónikája 164. l.

³⁾ Szalai helyes gyánítása, a gr. Miké, Erdélyi Tört. Adatok I. kötetére tett bírálatában. Pesti Napi. 1856.

⁴⁾ L. Érd. név. Családai 10. 37. l. Úgy hiszik, második férje s így az Apafi-Bethlen család ősi atyja, Comes Vilmos francia lovag volt. P. Napló 1856. dec. 2. sz.

legyilkolni, s régi hitüket állítsa helyre. E kívánságban Vata, az Endrét behozók főnöke ment elől. Hajókat megnyireték, s pogány módra csak három fűrtét hagynak¹⁾). A vihar kitört, de Endre fegyvert ragadva gátat vetett, s egy rendelete által a scytha szertartásokat újólal eltörölvén, a keresztény vallást újra helyre állítja²⁾).

Ez által Rómával kibékült: már a római császárral is szeretett volna, de ez császári jogot tartott a hazára.

I. Endre belátta, hogy III. Henrikkel csak kard fog dönteni. Hanyatló korában lévén, a bekövetkező csata intézésére testvérét, Bélát nézé ki, azon Béla herceget, ki Lengyelhonban magának személyes vitésége által birtokát s hercegleányt szerzett vala,

I. Endre megírja Bélának; jöjjön be családostól, ossza meg vele birodalmát, s legyen következője³⁾. S Béla herceg bejöve.

A király Bélát pompával fogadta. S tanácsot ülven, az országot 1049-ben három részre oszták: két része a királynak maradt; a harmadik a hercegnek ment⁴⁾). Miből állt valósággal e harmadik rész? vájjon Erdély is folyvást e harmadik részhez tartozott: még nem derítettett fel egészen. A tények arra mutatnak, hogy e harmadik főrésze Erdély vala⁵⁾).

E felosztás nem valami új gondolat, akkor így lett majd minden uralkodóház Európában, nem lévén más mód a királyi hercegek tartására. Azonban nálunk nem sikerült. Itt folytonos viszálynak veté meg alapját, mely a királyokat s hercegeket egymással szemben annyiszor csatasikra állítja; s különösön hazánkat, mely a hercegek mellett nagy szerepet vitt, sok belháborúba sodorta.

¹⁾ Székely Istv. Krónik. 1G5. 1.

²⁾ Neque heredem enim liabeo, nec germanum praeter te. Tu sis miin heres; tu in regnum succedas. Thuróczi, Chronic. P. XI, Cap. 42.

³⁾ I. Andr. Edictuma §. 4.

⁴⁾ Diviserunt regnum iu três partes; quarum duae in proprietatem regiao suae majestatis manserunt; tertia veró pars in proprietatem ducis est colata. Thuróczi. Chr. P. II. Cap. 42.

⁵⁾ Thuróczi örről nem szól. Katona (I. 47.) szinte kétség alatt hagyja.

A két fejedelmi testvér szépen kezdett élni. A rend helyreállt, az ország megerősödött. S mikor III. Henrik császár Pétert megboszulni bejöhetett: a magyarokat a legjobban fegyelmezve találta.

1051-ben jöve meg Henrik először; de veszteséggel téré meg. Más évben ismét megjött: ekkor sem járt nagyobb szerencsével. E hadjáratnál történt, hogy midőn Henrik Posont a Dunáról, hajókról ostromlaná, a bűvár Zothmund hajóit kifúrta, elsülyesztő. Erre IX. Leó pápa közbejárására, a Henrik császár leánya és királyunk kis fia Salamon közt történt eljegyzés mellett, a béke 1052-ben megkötetett ¹⁾).

A külbéke helyre állt, a belbéke bomlott fel.

Endrének, ki magtalanságára alapítá Béla behívását, két fia született vala: Salamon és Dávid. De e még mind nem bontá fel az egyetértést, Béla még mind ott állt a csaták élén. Azonban Endre a hét éves Salamont 1058-ban megkoronáztatja, s az által a testvéri szeretet láncza is megszakadt

Herczegeink, ki a következők jogát kezében tartá, ki akkora hatalommal élt, hogy pénzt veretett: kijátszodva látta magát.

A koronázásra ugyan megjelent; csendesen volt. De a szertartásnál midőn azon mondatra jöttek: légy véreid ural a herceg látszhatólag felindult. Az udvariak felhasználók: elmondák Endrének, s arra ingerlék, hogy Bélát megölesse.

Endre elvesztve, sőt maga ellen látva öcscsét, a gyermek IV. Henrikkel, s Albert osztrák markgróival titokban szövetséget köt. Könnyű volt velők szövetezni, mert minden célok csak az volt, hogy Magyarlioni ügyeire befolyást nyerjenek.

Ekkor hercegünket Várkonyba magához hivatja. Béla megjelenik. Az előszobában egy hiv embere megsúgja a király szándékát, miszerint ha rosszul választ, halál vár rája. Onnan belépik. A podágrás király karszékébe ült, előtte korona és kard. Felszólítja Bélát, hogy válasszon, s egyiket hagyja Salamon fiának. A koronában Magyarhon királysága, a kardban

Gr. Kemény József hasonlóan azt teszi. Nemz. Társ. 1830 195. 1. Azonban Torma Józs. több adatok nyomán, a szöveg értelmében, meglehetősen tisztázta. Nemz. Társ. 1830. 38. sz.

¹⁾ Pray, Annál. I. 58. 1.

²⁾ Thuróczi I. Cap. 44.

Erdély s a részek herczegsege volt képviselve. Béla a kardot választotta ... S az ősz király nagylelkű öcscsének engesztelőig nyakába omlott.

Azonban Béla az udvaroncok cselszövényeitől még se nyughatott. Miért 1059-ben Lengyelhonba fut, s nem soká 1060-lengyel sereggel lépett be a határokon.

A serget vezérlő Béla ott találta Endrét a német segítséggel¹⁾. A Tisza partján összeütnek. A király serge nem állja a csatát, megfutmodik. A király is futna, de lováról lefordul... S ott vész el lovak patkójától²⁾.

Béla 1061-ben megragadta a kormányt. Mielőtt megkoronázták volna, Vata fia, Jánus vezérlete alatt, a magyarok ős válásuk ügyében még egyszer felemelték szavukat, s nem kevesebbet kértek, mint a püspökök megkövezhetését, a templomok elronthatását, s a keresztények kiirtását. Az izgalom nagyra nőtt, s követelésüknek fegyverrel kívántak súlyt szerezni. Azonban az eszélyes herczég a nép előtt Fcjérvár kapuit bezárató, s a benlevőktől három napi idő-haladékot kért; s a három nap alatt, rendbe szedte erejét, reájok ütött, s szét verte őket⁸⁾.

Szomorító pártos jelenetnek mondanék, ha eszünkbe nem jutna, hogy épp ez időben a konstantinápolyi pátriárka és a pápa között oly czivakodás folyt, mely a vallást szennyezé⁴⁾; s mi a kereszténységben még nem elég erős magyarokat új vallásuktól sok részben idegenkedésre ingerelhető.

E mozgalom úgy látszik Erdélyre is kiterjedett. Hogy a székelység tevékeny részt vett, meglehetősen világos. Mint fennebb látók, szt. Istvánt nem annyiban a nép, mint a rabonbánok támogatók. A közbejött vallásos zavarok, s az, hogy a nemzeti pogány áldozó poharat, a nép érzülete ellen küzdő Sándor főrabonbán Budvárából, rendeltetése helyéről, mintegy kiragadta, s az ösvallás utolsó szertartásai megsemmisítésére

¹⁾ Joan. de Thurócz. L. II. Cap. 44.

²⁾ Bonfin, Dec. II. Libro 2.

³⁾ Thuróczy. P. H. C. 46.

⁴⁾L.ásd Fejér. Cod. Dipl. I. 370. sat. I.

látszott törekedni; a székelységet, mely nap és vízimadásához még mind ragaszkodott, fegyverre kelté. De Béla sergei megjöttek, a fellázadt székelyeket legyőzték, s a győztes herczeg oly intézkedéseket tett, mely a székely őskormányzatot nagy részben megsemmisíté. Úgy hiszik, Béla törülé el a rabonbánságot s minden pogányságra emlékeztető alsóbb tisztséget; hihetőleg ekkor alakul a székelyföld egy megyévé, s kapja a főispánt vagy székely grófot az összes székely székek fölé, mely címct aztán a vajdák vettek fel *). S hogy a pogányság emlékeit még gyökeresebben kiirtsa, Béla feldulatott minden emléket, mi őket a pogányhitre emlékeztetné, mint a hagyomány mondja, eltörülé a pogány hangzatu faluk neveit*), s mint beszélik, a faluk neveiben az egész litaneát beirá a székelyföldre.

Mennyire volt veszélyben a keresztény vallás Erdély más részein, arra felelni nem bírunk; de hogy a nyugoti rész is alapos intézkedéseket igényelt, mutatja az, hogy a fejérvári apátság és káptalan mellé, még egy új apátság látszott szükségesnek, mely Kolosmonostorra alapítotték, bele a Szt. Benedek szerzet helyeztetett ³⁾, s hatalmas apátsaggá fejlett, mely századokon át dominálta vidékét, s erődítményének romjai még most is látszanak ⁴⁾.

A mint a lázzadás elvonult, a papság Bélához haládatosdgból, mit sem figyelve arra, hogy Salamont is megkoronázta, 1061 végén, őt is királynak koronázd.

Miként 1, Endre neki, úgy ő is oda adá fiainak a harmadrészt; s így Erdély kormánya Gejza és László herczegek kezébe került ⁵⁾.

Soha e két hon kormányán nemesebb három kebel nem

1) A székely krónika hoz ide részleteket, Székely n. Constit. 286—7. Míg hitele kétség alatt volt, (Kosa, Vajvodae Ms. Benkő Imago Nat. Sic. 39. 1.) a rabonbánság megsemmisítését Szt. István korára tevék. E részletek igazolását, (L. új m. Muzeum 1864 XII. 462—470. 1.)

2) Cseke (kázirati Scythiájában II. 124. 137. §.) még azt is tudni akarja, hogy Székely-Keresztur, melyet némelyek Szt. István-Keresztturnak imák, a kereszténység kezdetén Scythia-Keresztur nevet viselt.

3) Fejér, Cod. Dipl. IV. Hl. 106. Szegedy, Synopsis Vitae Regum 349 1.

4) Érd. Régiségei.

5) Tburóczy Chron. P. II. Gap. 47.

dobogott. Ha Béla sokáig él, Magyarhon felvirágozott volna. Ő nem csak azt akarta helyre ütni, mit a Szt. István halála utáni folytonos anarchia elsodort, hanem a szellemi fejlesztés mellett anyagi jóllétet akart a hazának. Mértékeket hozza be; a vásárt, hogy a szaporodni indult zsidóságot korlátozza, vásárnapról szombatra tette át. Különösen a pénzen kívánt segíteni, s minthogy az eddigi királyok pénzei az akkori európai pénzlábbal nem valának egyezők, azt a byzánczi pénzláb szerint kezdé veretni: alapját vétó az arany és denárrali számításnak, mely századokig fenn állá ¹⁾).

Azonban belátó szellemének a hon nem soká örvendhető, pár évre Dömösön, melyben üle, trónja összedült, s az agg férfit 1063-ban halálos sebbel illeté.

23. §.

Salamon, I. Gejza, Szt. László királyok. (1063—1095.)

Öt királya volt már a magyarnak: a négy utolsó erőszakos halállal halt el, s magát Szt. Istvánt is megakarák gyilkolni. A hatodik, Salamon is, már került a hont. Nem csoda, ha kik itt következnek, oly tartózkodva nyujták jobbjukat a korona után.

I. Béla halálával, a derék király valamelyik fiát akarta a nemzet trónára ültetni. A három nemes herczeg, Gejza, László és Lambert, ahelyett, hogy rajta kapkodnának: Salamonnak vissza ajánlák a koronát. S így lett, hogy IV. Henrik császár Salamont, mint sógorát, mindjárt 1063-ban behozá, s Székes-Fejérvártt másodsor is megkoronáztatá.

Gejza és László, kik már atyjok életében Erdély herczegei, e nemes tettökért azt várhatták volna, hogy Salamon, ha haragudt is atyjokra, velök kibékül. Csalatkoztak. Mert a gyermek király a nemes herczegeken bosszút állt.

¹⁾ Arany pénznek már Szt. István törvényeiben nyomátlátjuk, (Decr. Libr. II. Cap. 13). Béla a byzánczi aranyok mellé ezüst dénárokat veret, melyekből 40 tett egy aranyot, még Turózi idejében is. (Chronic. H. Cap. 54).

Herczegeink a hazában sem maradhattak, kifutottak, Lengyelhonba mentek, anyjok szülőföldre.

Boleslav herceg, mint rokonait, nem csak szívesen fogadta, sőt 1064-ben serget ada melléjük, s beindítá, hogy jogaikat követeljék. Bejöttek, s olly hatalmasan nyomultak elő, hogy jan. 20-án már a békepontok, 8 a békepontoknál fogva a hon harmadrésze, így alkalmasint Erdély is, kezökben vala.

Herczegeink most is lovagiasok: Gejza, hogy ragaszkodását újlag tanúsítsa, most harmadszor — önkezével tette az érdemtelen Salamon fejére a koronát ¹⁾).

Salamon ennyi loyaltitáson megszégyenülve, a hercegek jobbját elfogadta, mi a hazának nem kis hasznára szolgált. Nehány hadjáratot folytatának együtt, melyben mindig dicsőség kísérte lépteiket. Illyen volt az, melyet 1066-ban sógoruk, a dalmata király részére, s később 1069-ben a Magyarhonba beüött csehek ellen végeztek.

A következő évben nagyobb veszély fenyegető a hazát. A bessenyök, kik ez idő után kunok neve alatt jönnek elő történetünkben, s kik Moldvában lakván, Erdély bírására hosszason vágyakodtak, újra be kezdenek ütni Erdélybe. E magyarfajta nép, mely ekkor még pogány²⁾), a görög udvarral tart, s tekintélyes haderőről rendelkezett. 1070-ben beüt, Erdélyt végig rabolja, s a Meszesen át beront a Nyírségre; s a csehekkal foglalkozó hercegeink csak későre jöhettek elcjökbe. Salamon király, Gejza és László hercegek Erdélybe teremnek, Kolozsvártól négy mértföldnyire, Dobokánál³⁾ megállnak, s várják a kánok visszavonulását. Thurócziként hét napot vártak,

Míg itt varnak, s Erdély népét felkeltenék, a kúnok, egészen más úton, Kővárvidéke felé térnek vissza, s a Lápos vizén, Szamoson átkelve, a királyi sergek háta megett Webesen haladnak le Besztercze felé, emberek és barmok zsákmányolt csordáját vonszolva magokkal.

Azonban Fanciska kém meghozza e hír. Salamon felkelti seregét, utanok nyomul, s a Sajó szép völgyén beéri őket.

¹⁾ Tkuróczi Chron. P. IL Cap. 47.

²⁾ Gergely pápának az esztergomi érsekhez irt leveléből látjuk, hogy a kánok keresztényekké 1227 tájt kezdenek lenni. Jós. Bonkó Milkovia I. T. 111. 1.

³⁾ Boniin Urbsnak írja, ma falu, hihetőleg Castrumal akart írni.

A király korán reggel sergeit szentséggel élteti, s a csatát elfogadni kész kun tábor ellen elővezérli. Megkezdik a csatát. Osul, a kunok hetyke vezére¹⁾, egyelőre számba sem véve sergiinket, csak fiatalokat küld ellenük, hogy játszadozva verjék meg; de csak hamar megviszik a rémes hirt, hogy férfiakkal kell harcolniok²⁾. *

Osul a csata komolyságát belátva, sergét a közel fekvő hegyre vonja fel, mit Bonfin Cserhalomnak, Thuréczi Kyrieleisnek nevez³⁾. A nevezetes helység ma is meg van, Cserhalmon a gróf Bethlenek szép udvara s tündérszép kertje áll a forradalomig; alatta ott fekszik Kerlés, egy kis szász falu⁴⁾. Ide vonulnak fel, s magokat védelmi állapotba helyezék.

Cserhalom mondhatni magára áll a völgy felett, mit az ott elfolyó szilaj Sajó képez; törpesége, s a közeledők felöli meredéksége igen jó mellvéd volt a többire lovasságában bizakodó magyar tábor ellen.

A kúnok fegyvere inkább nyíl volt, mit különös ügyességgel kezeltek. S most a rohamát kísértő magyarság ellen a legnagyobb sikerrel használták... Kemény csata kél.

Végre a magyar bátorság győz. A nyílzáporon át megkezdik mászni a halmot. A mindig vakmerész király, lován, a hegy meredekebb oldalán felront; a fontolóbb Gejza, Tliuróczi-ként, a hegy lankásabb oldalán megy fel; s megindul a vérpatak.

László herezeg is ott küzd a sereg homlokán. A rohamnál négynek oszt szekeretzéje halált, az ötödiktől nehéz sebet kap; s a mint sebesülten visszavonulna, egy kún leventét pillant meg, ki a legszebb zsákmánnyal, szép magyar hölgyei rohan tova.

Ekkor* még a kathotikus papok miként ma is a görögök, nősek, s csak néhány tized múlva kezdődik tilalma. Azért tehát ne ütközzenek meg olvasóim, ha Thurócziból olvassák,

¹⁾ A kúnok fejedelae Gyula. Thuróczi P. II. Cap. 49.

²⁾ Kerlés szomszédjában, Kentelke határán két sirdomb van, alkalmasint ezen előcsapat nyugszik itt. Erdély Régiségei. 274. 1.

Montis... qui ab incolis vocatur Kyrieleis. Thuréczi. P. II. Cap. 49.

³⁾ Leírását I. Kőváry, Érd. Ritkaságai 243. 1.

hogy László herczeg e hölgyet a váradi püspök leányának vélte¹⁾, s nem gondol patakzó vérevel, Zúg nevű lovát utána ereszti. S mikor látná hogy alig érheti be, kiáltja a leánynak, hogy ragadja meg a kunt, s vesse magát a földre.

A leány eszmélt, s perczek múlva, hölgy és levente ott állt László lábánál. A nemes herczeg, hogy egyenetlen csatát ne vívjon, maga is leszállt, szekerczéjével a kúnt lesújtá, s a hölgyet megszabadítá²⁾.

Ily gyönyörű episod szövődött e csata folytába, mely a kún tábor teljes legyőzetésével végződött, s melyből csak igen kevés menthető meg futással életét. Mit Vörösmarty, Cserhaloin című hőskölteményében, oly szépen megénekelt.

A győzelem után herczegeink örömtelven kísérték Salamon királyt vissza Magyarhonba; s az ország örömeire békében éltek. Azonban e békének, mely annyi dicsőséget szerze a hazának, nem soká örvendhettek. Salamon oldalánál egy nagyravágyó cselszövő ember emelkedett fel, a sváb eredetű Vid, bácsi ispán, ki minthogy király nem lehet, legalább is Erdély herczegévé kívánt emelkedni¹⁾. E férfi az általa rég élesztett féltékenységnek időt kapott lángot adni.

Az alkalmat 1072 hozá meg. A bessenyők vagy kúnok, most a görög császár sergeitől támogatva, a nyugottal szövetkező Magyarhonra ütnek. Salamon király és tiejza herczeg elejökbc mennek, nem csak kiverik őket, de egyszersmind a görög párt tűzféskét, Belgrádot is oly ostrom alá veszik, hogy feladásra került a dolog. A görög vezérnek Nikotesnek a jut eszébe, hogy magokat nem Salamon, hanem Gejza herczegnek adják fel; jól van: Gejza elfogadja, s őket szaba-

¹⁾ Thuróczi szerint nem volt a püspök leánya. P. II. Cap. 49. Megjegyezzük, hogy a váradi püspökséget Szt. László alapítványának tartják.

²⁾ Új adat arra, hogy derék Szálainknak igazzá lehet abban, hogy Szt. Istvánnak a váradi püspökséget is lehet tulajdonítani. Szalay M. or. Története I. 99. l.

³⁾ így írja le a szép költői szöveget Bonfin, Decad. n. Libro III. S megjegyzi, hogy mások szerint, a leány elvéve titkon lovagja fejszóját, maga sujtá le, mint ez Lászlóval hátrafelé harczott. Thuróczi szerint a leány esdekelt volna a kún életiért. P. II. Cap. 49.

Katona, Epitome chronol. I. T. 157 160. l.

dón bocsátja. Erre a görög császár Gejzához, mint ki a feladás pontjait emberségesen megtartotta, követet küld, s barátságát sürgeté.

A császár e kitüntetése Víd fondorkodásai malmára jé vezet hajtott Az álnok tanácsos Salamon féltékenységét felkölté, Gejzát második királynak festvén, addig ismételtető a két kard és egy hüvely képletét: míg Salamon nagy titokban Gejza vesztét határozattá tévé.

Azonban a terv Gejzának fülébe jő, Gejza és László herczegek sergeik kezébe teszik le sorsukat. A két tábor a szabolcsi téren találkozik, 1074 febr. 26-án, kemény csata fejük ki, mit Gejza elveszte. De ott állt még László herczeg egy más sereg élén a Duna partján, Gejza serge romját azzal egyesíti, egyesülten megtámadják Salamont: a királyi serget tönkre teszik, Víd maga is elbukik, Salamon király pedig kifut a honból sógorához ²⁾).

A győzelmes sereg, melyben Erdély is képviselve volt, Gejzát királynak kiáltja; de a nemes herczeg, ha Salamon le nem mond, nem fogadta el. Szép jellem, mit még inkább kiderít az, hogy Dukás Mihály görög császárral (úr. 1071—78.) oly viszonyban áll, hogy neki koronát küld, hogy magát megkoronáztassa, azt a koronát, mely a magyar szt. koronának most alsó részét teszi³⁾. De Gejza nem tette fel, nem akarta Magyarhont eldarabolni. Azt hitte, hogy miután Víd elesett, a huszonegy éves királylyal kibékül, s elférnek a széles hazában.

Ő ha békült volna is, nem akartak a főpapok, szítatta a hatajmas VII. Gergely pápa, ki a római császárok hatalmát minden áron megtörni akarta. Már 1074 mart. 14—éről Gejzának mintegy kezét ad ⁴⁾; s később, midőn IV. Henrik császár Salamont fegyverrel akarná behozni, visszavonulásra kényszer-

¹⁾ Thurézi P. II. Cap. 61.

²⁾ Katona, Epifc. Chronol. Reg. Hung. Transilv. I. 163.

³⁾ E koronát mint felirata mutatja, Gejzának mint a magyarok kisebb királyának küldé. Gyaníthatólag Dukás Gejzából erdélyi kis királyt kívánt volna csinálni, egy második magyar királyságot. L. e koronát bőven leírva, Budai Esaiás Magyor. Histor. I. 90—95. l. Legújabb, leghitelesebb leírását, rajzait Mittheilungen z. Erf. und Erhalt. d. Baudenkmale 1857. aug. füzet.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 420.

ríté; s Salamont pedig azért, hogy Magyarhont a császár alá veté, megdorgáld ¹⁾). És Géjza — király leve.

Hogy a pápa e hatalmát megfoghatóvá tegyük, figyelmeztetni kívánjuk olvasóinkat, miképp ezt azon VII. Gergely pápa tévé, ki a papi nőtlenség behozatalával a papságot, s a főpapok kinevezése jogának a Magyarhonun túl eső királyok kezéből a pápába ragadásával, a pápai hatalmat oly hatalmassá tette, hogy a császár, mint bűnbánó, mezítláb állt a pápai ablak alatt.

Gejza király lön. 1075-ben, még pedig a pápa óhajtásához képest nem királyka, nem a császár hűbérnöke, hanem önálló király ²⁾). Az erdélyi és magyarhoni érzelmek, érdekek, trónra léptével egyesültek. Hogy ő egyesítette volna nyert koronáját a Szt. Istvánéval, a történet se ellene, se mellette nem szól. Azonban a két korona jelenleg is látszó összeillesztése azt igen szépen jelképezi, hogy Gejza a hercegi koronát a királyénak, a byzanczit a rómainak, az erdélyit a magyarhoniak, a szó teljes értelmében alája rendelte. S ha nem ő egyesíté, hihető, koronájának az ő korona alá tételése ennek lehet példázata. Elég, hogy általa s alatta a hon visszanyerte nyugodalmát. Események nélkül, de szépen folyt országglása. Erdélyre vonatkozó más intézményét nem ismerjük, mint hogy 1075-ben, a romjaiban sem létező Turda vár mellett, bizonyos sőt, s a tordai zabolóvásári sokadalom jövedelmét a garánvölgyi apátságnak adományozta ³⁾).

Két év múlva, 1077 apr. 25-én, a nemzet bánatára meghalt, két fiat Kálmánt és Álmost hagyván maga után.

Gejza halálával hercegünket, Lászlót, hívák Magyarhont trónára. A herceg, ki később szentek közé soroztaték, elfogadta a kormányt, de ném a koronát: sokáig csak mint herceg kormányozta. S mikor sem Salamon lemondani, sem a ma-

¹⁾ Fejér. I. 421. ²⁾ Fejér Cod. Dipl.' I. 423.

³⁾ Torda e várához I. Érd. Régiségei. Fejér I. 437.

gyar nemzet őt visszahelyezni nem akarná, elfogadta ugyan a koronát; de nem viselte, hanem mint a hagyomány mondja, csak maga előtt vitette ¹⁾).

Az ország harmadrészét Álmos herczeggel, a Géjza fiával osztá meg ¹⁾).

Országlása békés volt, csupán Salamon törekvései nyugtalaníták, mert többi hadjáratai inkább diadalmenetek.

Föllépésekor Salamon életét akará veszélybe sodorni, örért is őt Szt. László Visegrádba záratá; s csak a következő évben, Szt. István szentté tételése ünnepe alkalmával bocsát szabadon. Ki erre kiment a kúnokhoz, kiket Kerlésnél néhány év előtt megvert, s Erdélyt nekik ígérte, ha trónéba visszateszik ³⁾. Kuthen kún vezér be is jött; de veszteségére. László elejökbe ment, őket kiverte. S csak ezután következett be, hogy a nyugtalan Salamon a kún táborból a Duna partján eltűnt, s a történet láthatáráról végképp lelépett⁴⁾; s vissza adta a honnak rég óhajtott nyugalmát. László, veszélyes vetélytársa elbukta után, még néhány évet uralkodott, s hozzá láthatott a Szt. István halálától annyit zaklatott nemzet ügyei rendezéséhez.

Mi volt ez ember hadban, két hadjáratát említem meg. Egyiket tartá 1091-ben, Horvátország érdekében, mint a hol sógora, Zvonimir fejdelem, meghalálozott: nőtestvére jogán a görög császár véduralmától elszakasztván, a magyar koronához ragasztó.

A másit Kopulcs kún vezér ellen folytató, 1092-ben, ki Erdélyt kirabolván, beütött Magyarországra ⁵⁾. László felvette táborát, ellenek ment, s őket a Temes vizénél megverte. S

1) Katona így magyarázza Thuróczi szavait. *Epitome Chronologica*. I. 177. I.

2) Sokan, mint Katona és kortársai Szt. László fiának hívék. Szalai ki-mutatja, hogy a Géjzáé. *Története* I. 172. I.

3) Thuróczi P. II. Cap. 26.

4) A hagyomány szerint azután remete lett. S végre Polában, Istriában, teinettetett el. Erdélyben, Brassó mellett egy barlangot Salamon várának h-inak, s azt hiszik, az itt bujdosott Salamon királyról. L. Kővári, *Érd. Ritk-ságai* 99. I.

5) E számot némelyek, mint Haner 1088-ra teszik. Katona után tettük ez évre. *Epitome Chron.* I. 189.

mikor más évben Ákos kun vezér az itt maradt foglyokért jött, Ákost a sereg szemeláttára párviadalban ejtette el, s a csatának véget vetett.

Bár mi nagy volt csatában, lelkének súlypontja mégis a vallásosság volt. Több püspökséget, monostort, templomot állít: Erdélyben a kolosmonostori apátságot több faluval gazdagítja¹⁾. Erdély más püspökségét, a Milkoviai, mely alá a székelység, s szászság nagy része tartozott, s mit a kúnok a fennebbi években elrontottak vala, 1092-ben helyreállítá²⁾.

Ugyan ez év (1092) júniusában Szabolcson gyűlést tart, melynek végzése az azon kor szokásaira sok fényt derítenek. Látjuk belőlök, miképp azon korban papjaink, görög szertartás szerint, nősek³⁾; meghatározzák, hogy ki ir.nepnapokon vadász, kutyáit és lovát veszítse⁴⁾; meg, hogy a parázna nőt a férje megölhesse⁵⁾; továbbá hogy a kik pogányok módjára tovább is berkekben, kútfőknél, szikláknál áldoznának, ökörré bünteltessenek⁶⁾. Az ártatlanság kimutatására gyakorlatban volt tűz és víz próbát törvénybe ígtattatják.⁷⁾ A böjt, mint büntetés, még mind alkalmaztatik, de az ökör-büntetés helyett, a pénz-büntetés már gyakrabban fordul elő.

Mily lábon állt a vagyon-bátorság, Szt. Lászlónak más évben Pannonhalmán hozott⁸⁾ törvényei szintén világos színben tüntetik fel. Hogy a rablás el lehetett terjedve, bizonyítják a kemény törvények, melyek a szabad embert tíz dénárért felakasztották, a szolgáló népnek pedig orrát vágták le, vagy

¹⁾ Katona, Histor.r. Crit P. II. 667. I.

²⁾ A milkoviai püspökség egyik talánya Erdély történetének. Benkő József szerint Moldvában, a Milkó vize mellett feküdt, Erdély szélén. Alapult a IV. században. Erdély keleti része hozzá tartozott, s csak a nyugoti Fejérvárhoz . . . Benkő, Miklovia I. T. 85. lap.

³⁾ Decr. S. Lad. Libr. L Cap. 1—4;

⁴⁾ Decr. I. Cap. 12.

⁵⁾ Decr. I. Cap. 13. 20. oly bűn azon időben, hogy az ily nőt lovak farkán négyelők szét, vagy élőfák ágain szaggaták el. Bonfia dee. II. Libr. 2.

⁶⁾ Decr. I. Cap. 22.

⁷⁾ I. Cap. 28. E tárgyban Martinuzzi 1550. Kolozsv. egy könyvet adott ki ily cízzel: Ritus explorandae veritatis sat. példák nyomán, melyeket a váradi főtemplom levéltárában tanált.

⁸⁾ Szegedi, Synopsis vitae Regum 119.

megvakították; szabad és szolgáló ember egy tyúkért egy szemet vesztett el ¹⁾. Kezdődik a nyomozás falukra ²⁾, mi Erdélyben korunkig divatozott.

Ilyen vala László király a törvényhozás mezején; milyen volt harcban s vallás körül, azt is vázoltuk. Szt. István után az Árpádok közül, az ő emléke legnépszerűbb a nemzetnél. Nem ok nélkül tevék szentté holta után, mert a nép a legszebb legendákat az ő nevéhez köti. Az erdélyiek közül kettőt említünk meg. Egyik szerint, Torda körül a pogány kúnokkal csatát vesz, üldözőbe veszik; Szt. László Torda mellett, kőszirt láncon veszi futását; s midőn majdnem beérték, segílyt esd az egektől: a kőszirt ketté reped, ő átugrat, s közte s a kunok között száz ölnyi mély és magas repedés támadt, — a festői Torda-hasadék. — A más rege szerint Gyerővásárhelynél ismét csatája van, a megszalasztott kúnok aranypénzeket kezdenek szórni, bogy az üldözőket szedésével foglalatoskodtasák: Szt. László felemeli imáját, sa pénzek kövé váltak ³⁾.

Így festi nálunk a néphagyomány mint élt csatázott derék királya. Szép férfi volt, egy fővel magasabb mint kortársai, e magasságban szelleme is részesült. Hadjárata közben halt el, 1095 júl. 29-én. Nagyváradra hozák, hol sírja századokon át eskühelyül szolgált.

24. §.

A kereszt-hadak kezdete.

További tájékozásul, egy tekintetet kell vetnünk Európa akkori eseményeire.

A papság lévén a kor irányadója: azon elvet állítá fel, hogy minden korban egy világbirodalomnak kell létezni; s most a keresztény világ birodalom van hivatva ezt elfoglalni, a pápa személye alatt.

A pápa folyvást teremti a királyságokat, kiket vasaljainak néz: így lesz királysággá a XI. században Csehország, Lengyelország, melyek nemzetünk történetével gyakran kapcsolatba jönnek.

¹⁾ S. Lad. deer. Libr. II. Cap. 12. 14. Deer. Libr. III. Cap. 4—13.

²⁾ Deer. Libr. II. Cap. 9.

³⁾ L. E regéket, Kővári, Történelmi Regék. Kolozsv. 1857. 116. l.

S. Lad. Deer. L. I. Cap. 27. 30.

Nem volt sajtó, minden tudomány: politika, philosophia, történet, egyházi szempontból vétetett. A papság volt azon kor történése, philosophusa, költője, tudósa: minden talentom között olvadt fel. Az iskolák igen gyérek, népiskolákról szó sincs.

Azonban egy világesemény rázta fel Európát, mely az akkori gondolkozásnak egészen új láthatárt nyitja.

A VII. században a mahumedanizmus a keresztények, által lakott földet fenyegetni kezdé. Európa felé nyomul. Spanyolhonban államot alkot. S Jerusálemet, s vele idvezitönk sírját elfoglalják.

Ez esemény bántá a keresztény kebelt. VII. Gergely pápa már 1074-ben gondolkodott, hogy vissza kellene fegyverrel is foglalni!); de a fegyverre-keles mégis halála utánra maradt. ¹⁾

A hatalomra vergödött papság 1094-ben Conciliumot tart, a török ellen a kereszties hadat kimondják, vezéréül László királyt kiáltják ²⁾, s kereszt hadat kezdenek prédikálni egész Európában.

S mikor a keresztadjarat a XI. század végén megkezdődött, senki se gyanitá, hogy az még a XII. s XIII. században is tart, s hogy az Európa polgári szerkezetét egészen új alakba önti. Európa és kelet surlódásba jött. A tudományok, ismeretek, gondolatok, érzemények lendületet kaptak; az első csapat mint barbar lépett ki, az utolsó mint civilisalt jött haza.

Folyama alatt nálunk s Angliában alkotmány keletkezik. A kis hűbéresek tönkro mennek; szabad polgárok állnak elő. A mozgás közlekedést, ipart, kereskedelmet teremte. A surlódás míveltséget, az ismerkedés szabadságvágyat idéző elő. Itt érintkezett először egy célra Európa.

25. §.

Kálmán II. István II. Béla király. (1095—1141.)

A derék László király után, trónra Kálmán király lép ³⁾, egy természetben rút, de lélekben szép férfi, korának egyik legfelvilágosodottabb embere, miért öt könyves Kálmánnak nevezek.

¹⁾ Székely Istv. kiönik. 171. 1.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. I. 416. Thuröczi, P. II. 1. 49.

³⁾ Ki fia volt Kálmán, sokáig vita alatt állt. A mnlt századi tört búvá-

Ez időben azon részeket, hová Horvátország is tartozott, Álmos herczeg bírta.

Kálmán király felléptekor nyugoti Európa II. Orbán pápa ösztönzésére már talpon állt, hogy Palestinába induljon: 1096 tavaszán a száz ezerekre menő keresztesek, apró táborokra oszoltan, mégis indultak. Egyik tábora a Duna mentén le, Magyarországon át, akarta útját tovább folytatni.

A magyar nemzet még mind nem ragaszkodott vallásához annyira, hogy kereszthadjáratra lelkesüljön; sőt egyrészt elszakadva a római pápától a schisma antipápájával tartott '). Pedig itt is folyt a papok részéről az agitatio. Egy ily körlevél példányát látjuk azon okmányban, melyben a Moldvában fekvő milkoviai püspökség, mely állítólag a székelyek eleiért állítottatott, Lőrincz püspök aláírásával, a háromszéki székelyeket kereszthadra szólítja fel, kijelelvén, hogy főleg fiatalok menjenek, de kiköti, hogy mind a két, úgymint a lófő *) és gyalog rendből ³⁾. Honnan azt következtetik, hogy a székelyek közt, ekkor még több rend nem volt felállítva.

Hogy részt vett volna a székelység, nem hiszem; mert (1096) a nyomuló kereszthadak Magyarországon a népet' rabolni kezdék, miért Kálmán király fegyvert húzott ellenük, s néhány csapatot leverve, a végsőt legnagyobb fegyelem alatti átvonulásra kényszeríté ⁴⁾. S e mellett, nem szabad felednünk, hogy a király és pápa közt az investitura joga felett, hosszas és kemény vita folyt, mi csak később végződött be ⁵⁾.

rok Szt. Lászlóéknak állíták. A székely krónika, s azt helyeselve n. a. Kovács István is e véleményt pártolja. Nemz. Társaik. 1833 II. 308. Hogy Gejza fia volt L. egy tüzetes értekezést, Tud. gyűjtemény I&26 IV. 54. sat. 1.

¹⁾ II. Orbán pápa inti Kálmánt, hogy az elszakadtakat térítse vissza. Fejér, Cod. dipl. II. 13. 1.

²⁾ A lófő székelyeket lovasoknak tartjuk közönségesen. Horvát István roppant idézetekkel mutogatja, hogy a lófő a lófejő Scythák nevéből lett, kik a görög és római történetben, mint igen nevezetes Scythák jönnek elő. Tud. gyűjt. 1834. H. 210—24. 1.

³⁾ Első Erdélyt illető ismeretes oklevelünk, g mint hitelest kiadák: Fejér, Cod. dipl. II. 16. Katona Hist Crit. V. 530. Benkő, Milkovia I. 55. — Schlözer hitelességét megtámodta. Többen kikeltek Schözer ellen, de az ügy még döntetlen. L. Kállay, Szék. nemz. eredete 97. sat. 1.

⁴⁾ Thuróczi. P. II. C. 60. Katona, Epitome I. 213. 1.

⁵⁾ 1106-ban Kálmán engedésével, mi a pápák hatalmát megerősíté. Fejér, Cod. Dipl. II. 45. 1.

Különbenis Kálmán belügyeivel is eléggé el volt foglalva; mert Álmos herczeg zavart támasztott ellene, mi e reformokkal bajlódó király ellenében könnyen sikerült. Hogy véget vessen, 1100-ban országgyűlést hívott össze, hol Szt. István törvényeit revisio alá vette, s egy sereg igen becses és kiható törvényt hozott, melyek azon kort igen szépen jellemzik; miért is némelyeket megemlítettünk.

E törvények közt elől, említjük azt, hogy a megyegyűléseknek alapját látszik vetni¹⁾; hogy a börtét rendesen tartassák, halastókról rendelkezik²⁾; a szőlő már előfordul³⁾; a kóborló népnek, miután a király valakinek elajándékozta, feje tejét megberetválni rendeli⁴⁾; a boszorkányokat Szt. István és László törvénybe ígtatta volt: Kálmán, minthogy boszorkány nincs, megtiltja, hogy emlékezetbe is hozzák⁵⁾; a papoknak megtilja hogy kihányott ködmen vagy dolmányban, zöld mentében, színes csizmában, s többeféle világi öltözetben ne járjanak⁶⁾; valamint a nyugoti egyház rendeletei értelmében a papi nőtlenséget is megalapító⁷⁾; a keresztények temetkezését a czintermekbe vitte⁸⁾; a zsidók lakását a püspöki székhelyre szorító⁹⁾; az ökrön kívül egyéb állat kivételét megtiltotta¹⁰⁾.

Kálmán a hon belügyeit rendezve látván, nagyobb tervekhez látott. Ismerte már Nagy Péter czár azon óhajtságának horderejét, miszerint országának tengerpartot óhajtott; tengert akart szerezni a magyarnak. Az Adriai tengerre veté szemét, mi Dalmatia meghódítását tévé szükségessé; kézrekerité; s midőn Álmos herczeg megvédeni nem bírta, közte s a király közt oly egyenetlenség támada, hogy 1107-ben a herczeg Németországba futott, s más évben, V. Henrik császár sergeivel téré meg. Fenyegető helyzet oly császárral szemben, ki serge hatalmát még a pápával is elég merész volt éreztetni; de Kálmán politikája győzött, béke egyenlité ki a keletkező viszályt¹⁰⁾.

Álmos herczeg 1110-ben Palestinába megy. Csakhamar

1) E gyűlésezés, a papi és világi igazgatás elválva nem lévén, püspöki megyék szerint kezdődött. Coloman. Eecr. Libr. I. Cap. 2. 37.

2) Libr. I. Gap. 16. 3) Libr. I. Cap. 17. 4) Libr. I. C. 41. 5) Libr. I. C. 67. 6) Libr. L C 70. Libr. I. C. 73. 7) L. I. C. 75. 8) L. I. C. 77.

9) Libr. II. C. 9.

10) Thuróczi P. II. C. 62.

viszater, s ellenségeskedéseit újra folytatja. Kálmán betegkedni kézé, s hogy fiának a trónt az ellene folyvást fondorkodó Álmos ellenében biztosítsa, nagy eszközökhöz nyúl: fiát, a 12 éves Istvánt, 1113-ban megkoronáztatja', Álmos herceget pedig és fiát, Bélát, megfogatja, s mint trónkövetelőket, azon kor görögös büntetése szerint, szemek világától megfosztatván, a dömösi klastromba zárata¹⁾.

Különben Kálmán egyike volt legnagyobb királyainknak, minek tüzetes bebizonyítása Magyarhon történetéhez tartozik. Erdélyre nézt kevés nyomot hagyott fenn. Emlékezetes mégis, hogy alatta jön elő Erdély legelső ismeretes püspöke, Simon^{a)}, ki 1106-ban jelenik meg, s 1113-ban Mercurius, erdélyi fejdelemmel, egy oklevelet Írnak alá²⁾. Őt követé Villár püspök, ki 1113-ban részt vett azon gyűlésben, melyet Lörincz, esztergomi ersek, a papságtól nem igen szeretett Kálmán ellenében tartott³⁾.

A nagy király 1114 febr. 3-án hala el; tizennyolez évet uralkodott.

Ha igaz az, hogy a családi nemes vér koronként culminál, s ismét visszaesik; itt egy ily példa merült fel.

A derék Kálmán meglehetős gyenge fiat hagyott maga után. ki 1114-ben U, István név alatt jön trónra, ki mint fiatal könnyelmű, mint férfi buja és kegyetlen⁵⁾.

Mint tizennégyéves lép trónra, s míg felnött, az országát a honnagynk kormányzóék.

Uralkodása baljóslatokkal kezdődött, mert atyjának Dalwatiában tett vívmánya egy részét a veleoczeiek kezébe ejté.

Később, 1116-ban, Vladisláv, cseh fejdelemmel tart találkozást a hon határon, melynek a lett volna czélja, hogy ba-

¹⁾ Thuróczi P. II. C. 62.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. EL 43, 68. 1.

³⁾ Sieb. Quartalschrift L 1(94, Pitfncops nlrasilvantensis Fejér, II. 43.

⁴⁾ Erdély püspökoire I. A^t. S^ened^i, Praepositi AU). Series Episcoporum Trans. 1791. Seiwert, Biebenb, Quwtal&chrif. I. Jsfigr, 2—4 fiz. II. Jivfxrg-. 404.

⁵⁾ Székely István krónikája 172.

rátásagosabban váljon el a két fejdelem mint összejött; s egészen megfordítva ütött ki. Mindketten, fényes kísérettel jelentek meg, II. Istvánval feles bessenyő és székely¹⁾ vala jelen, kik a csehekkal oly súrlódásba! jöttek, hogy a két dísz-tábor mondhatni szert ©futott. S később, mogtátnodtatás lön következménye. ²⁾

Majd könnyelmű hadjárathoz fog; Vladimírko, orosz herczeg, testvérével Rosztizlávval egy enetfertked Ősben élt, az első Istvánhoz sietett, segítségére hitta. Megjelent, de mikor Kiew előtt állnak, a táborban lévő főurak kinyilatkoztaták a királynak, hogy ők térnek vissza, s véreket idegen ügyben nem ontják¹⁾. István király ebben Álmos herezeg kezét látta, visszatért, kegyetlenségeket kezdé sz ellentmondókon elkövetni. Mit miután herczegünk meghall, Erdélyen keresztül kifut a hazából a görög császárhoz, fiát Bélát pedig itt hagyja, Feli cián erdélyi püspök oltalma alatt ³⁾.

István a herczeg jószágait elkobozhatta, s személyét is fdkéréte a görög udvartól; de Comnenus János, görög császár, megtagadta azt.

A megtagadásra a király sereggel indula a görögök ellen. Belgrádot bevette. Azonban a hadjárat folyama alatt Álmos herczeg meghal: a viszály oka eltűnik, s királyunk s a császár 1129-ben a bókét megkötik.

Kevés idő tölt el, II. István gyengélkedni kezd, utódról gondoskodik; s mikor gyermeke nem volna, nem senkie, kire hagyhassa a koronát: csak eléhosózák az apja által megvakított Bélát, Álmos fiát, kit ő holtnak hitt, mert Álmos bukta után a pécsváradi kolostorba rejtették; Végtelenül megörvendett: udvarába vévé, s következőjének hagyá. S a fiatal királya ki szenvedélyeinek határt vetni nem tudott, betegeskedésében bíbora helyett barátruhát adatott magára.. Miután kimerült, szenteskedéshez fordult: így hala el, 1131 elején.

1) Thuróczi, Chron. P. II. Cap. f>3. Hogy nem a mi székeleink voltak, hanem a magyarhoni határőrök: kimutatja Jemey, Utazása I. 255. 1.

2) Schmidt Ep. Strigon. I. 55.

3) Thuróczi, P. ü. C. 63.

II. vagy Vak Béla 1131 apr. 28-án trónra jő. A pap-ság, mert nevendéke volt, örvendett fellépésén; a főurak, kik megvakíttatásába befolytak, féltek a jövőtől, s azon gondolkodtak, hogy Borist, Kálmán törvénytelen az eltaszított Predzlava orosz herczegnőtli fiát hozzák be a trónra.

A világtalan király alatt erélyes neje, Hona, Uros szerb fejdelem leánya, ragadta meg a kormányt. S míg a főurak gondolkodnak: ő 1132 Aradra, hová atyja közel esett, országgyűlést hirdet; s mikor össze volna gyűlve, szerencsétlen férjét s gyermekeit karján vezetve a gyűlésbe lép. Főlemeli szenvedélyes szavát, reá mutat a világtalan királyra, reá a világ—talanság szerzőire a padak között. S olly ingerültségbe hozza a nőfájdalom a királyáért annyit lelkesült magyart, hogy a nép berohant, s ott helyben 68 nemest felkonczoltak, s javaikat szent czélokra elkobzák ¹⁾.

A sértettek Borishoz futnak. Magyarhonba hozzák. A harc kitört. Észak apró fejedelmei királyunk s Boris közit niegoszoltak, fegyvert ragadtak. Míg 1134-ben II. Béla Péter erdélyi püspökét fényes ajándékokkal, többek közt két fejér lóval, melyek nyergét 26 mark arany nehezíté, Lothár császárhoz küldé ³⁾, ki a békét közöttük helyreállítá.

II. Bélának Erdélyre kiható intézkedései közül alig ismerünk többet, mint hogy 1138-ban egy oklevélben, — mely a demesi prepostság szolgáló embereit névszerint megemlíti, s így nyelvészeti tekintetben igen becses — Erdélyből az említett kolostor részére söt és vadbőröket rendel ⁸⁾,

Mikor uralkodása tizedik évében járta, meghalt, 1141 febr. 13-án. Rámát, Szervia egyrészét, ő ragasztá Magyarhonhoz, s vi-vé be a magy. kir. címek közé.

¹⁾ Thuróczi P. II. Cap. 64. Bonfin Dec. II. Tjilir. 6.

²⁾ Siebenbürg. Quartalschrft I. 196 és V. Jabrg. III. Heft. Szered;»!
Episc. Trans. 3.

⁵⁾ Okl. Fejér, Cod. Dipl. II. 104. 1.

NEGYEDIK KORSZAK.

A SZÁSZOK BEJÖVETELÉTŐL

26. §.

A szászok bejövetele.

A harcok folyamát egy esemény szövi át, mely Erdélynek új telepeket, új népelemet hozott: a harmadik jogos nemzetet, a szászokat.

Ez iparos nemzet Erdélybe jövetele korszakot alkot hazánk történetében, melyre a végpontot korunk tette fel.

Bejövetelük II. Gejza király gyermekkorára esik ¹⁾; inig a hazát Belus hrczeg, anyjáróli nagybátyja kormányzá, míg erélyes anyja, Ilona is ott állt a háttérben.

A szászok kik egyelőre flandriaiaknak, erdélyi németeknek, s végre miként ma is, szászoknak neveztetnek ²⁾, akkora

¹⁾ Különös, hogy ez eseményt egy chronistánk se jegyző fel, s utólagos búvárlatokra kell támaszkodnunk. Egyébaránt e tárgy körül sokan fáradoztak már, mint: Honterus, Frank, Toppeltinus Lörinez, Siglerus Márton, Haner György, Trüster János, Miles Mátyás, Kelpius Márton, Schmeiczl Márton, kiknek egy része a dákoktól, más része a gothoktól s más ősnépektől származtatá őket. Helyesebb nézet a múlt század végén lépett közbe, mely a Gejza alatti beszármazás nyomán haladott. L. J. C. Eder, De Initiis Juribusque primaevis Saxonum Trans. Wienae. 1792. Valamint Edemek Felmer, Schesaeus és Simigianushoz irt jegyzeteit. Die Grundverfassungen d. Sachs. Kation in Siebenb.' Offenbach 1792. II. Kiadás Szeben. 1839. L. A. Schlözer, Geschichto d. Sachsen in Siebenb. Götting. 1795. Figyelmet kívánnak még: Ungr. Magazin II. 201. Provincialbatter V. 1. 1. Quartalschrif. VI. 369. lapokon kezdődő cikkek.

²⁾ E nevezetek okleveleinkben: Flandrenses, Teutonici nltasilvani, hospites Teutonici, Saxones. L. Eder, De Initiis Saxonum. 63. 1. A Saxo = szász nevezet, gondolom 1206-ban jön legelőbb elő. L. Fejér, Cod. dipl. T. 11. vol 1. 34. 1. L. Schuller Umrisso I. 62. 1.

szerepet játszottak Erdély történetében, hogy eredetük bővebb tárgyalásánál egy kissé meg kell állapodnunk.

A magyar, székely, oláh mellé a negyedik nép lépik bennek Erdély színpadára. Oly népelem simul be, mely egyelőre egy törpének tetszett, s csak miután lábát megvethető, leplező le óriási küldetését.

Erdély ez időben igen néptelen. Ha szinte betelepítették volna is a magyarok; a bessenyők, kunok folytonos beütése, a népességet igen megritkírta. Keleten ott állnak a székelyek; a magyarok inkább északon telepedtek le, mit máig is mutatnak a Szamos menti elpusztult magyar egyházak, s eloláhosodott egykori magyar falvak¹⁾; nyugoton ott álltak az oláhok; hanem délről erdővadások, puszták nyúltak még el, melyek új telepítvényeket fogadhattak be... Egy véletlen esemény csakhamar előidézte.

Mint a hagyomány mondja, a Rajnatorlatnál, mikép ma is, a szárazföld alább állt a tengervízénél, s elbontástól nagy-szerű gáttöltések védék a parti lakosokat. Történik, mint hiszik 1135-ben, hogy a tenger a töltéseket elszakasztá, s Holland és Flandria egy részének falvait városait elboritá. A hontalan nép mi szétfuthatott, elmenekült, Ott hagyá viz alá került honát, s más felé keresett hajlékot... Akár mi lett legyen oka, viz, belzavar, túlnépesedés, kereszthadjárat, vagy mindefrik egyszerre; elég, hogy egy része Magyarország vendégszeretetéhez folyamodott, így jut egy sereg szász a Szepességre, s alapját veték a szepességi városoknak. Más része Erdélynek tartott.

Apró csapatokban kezdtek bejöni. úgy látszik, csak helyet kerestek hová hontalan fejőket lehajtsák; nemzeti önállóságról nem is álmodoztak. Mert a mint bejöttek, s lefelé haladtak, Kolosvártt, Dézsen, Tordán, Enyeden, hol csak tanyát üthettek, azonnal letelepédtek. így érkeztek el Vincz és Borberk tájára, melyen túl a szász, föld kezdődik. ²⁾

¹⁾ Lássd e desolata ekklesiakról a nyomozódásokatj melyek felett Medgyes Lajos, lelkes hazánkfia, kezdi meg a szóváltást a Vasárnapi újság 1866 évi folyamában, s a több lapokban foly.

²⁾ G. IX Teutsch, Geschichte d. Siebenb. Sachsen. 1862. I. 17—21. 1.

Mely évben jött az első csapat, s melyben az utolsó, senki sem tudja megmondani. Rendesen 1141—43-ra teszik a történetbúvárok¹⁾.

Vette legyen kezdetét bár miként, Géjza az ellenségeskedést folyvást szító görög császárság ellenében, benne dél—felől épp oly határvédelmet vélt felállíthatni, melyet a székelyek képeztek a kúnok ellenében keletfelől²⁾). A bejött apró csapatok, ugylátszik, annyira megnyerék a magyarok s a király kedvét, hogy nagyobb csapatokat édesgettek be, s azok telepedési helyéül egy jókora pusztaságot (desertum) jeleztek ki a mai Szeben vidékén, mely egyelőre Szcbcn, Újegyház és Nagysinkszéket foglalható magába³⁾; majd hozzá jött Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kőhalom és Segesvár-szék területe is. Medgyes-szék bár ezekkel egy tagban fekszik, csak később jött velők kapcsolatba.

Mit egyelőre elfoglaltak, a Nagy-Küküllő, Maros és Olt folyamok között, az úgynevezett desertum, vagy mint a szászok sokáig nevezék „las Alté Land“, nem terjedt száz négyszeg mértföldre⁴⁾; s azt sem egy tagban kapák, mert Fejérmegyének több foltja szakította meg; Brassó és Besztercze vidéke pedig, melyek egészen külön fekszenek az eredeti szászföldtől, csak később jöttek település alá, honnan a nemzet közös területének engedett jogokban is, jóval később kezdettek részesülni.

Már csak a letelepedési mód is világossá teszi az utólagos búvárlatok azon véleményét, hogy több ízben, s időközök múltával szállingóztak be. Hogy Németországnak riem egy vidékéről jöttek, kétségtelenné teszi a szebeni, brassai ék besz-

¹⁾ Számot egyedül a brassai templom falán volt annalis említ, e szavakban: 1143. Gejza II. Avus Andreáé Regis Saxonés evoqivit in Transilvaniam. (Sehwandner I. 885. 1.) mely első tekintetre mutatja, hogy a felírás sokkal későbbi. L. Eder, De Initiis Sax. 65. 89. 1. Felmerhez 14. U-

²⁾ Ide mutat szeben vidék régi pecsétének a felirata; Sigillum Cib. prov. ad retinendam Coronam. L. E pecsétről, Eder, De Initiis Sax. 145. Ungr. Magazin H. 498.

³⁾ Schuller, Umriss I. 70—71. 1.

⁴⁾ 1848-ban az összes szászföld 190 [j] mföldet tett, a tulajdonképpeni Provincia Cibiniensis tehetett 85 mföldet; Medgyes 11, Brassóvidék 31, Beszterczevidék 54 mfölden feküdt. L. Köviry, Érd. Statistikája. 8—9. 1.

tercei külön külön álló területek egymástól annyira elütő dialectusa, mely mind e napiglan csak annyira olvadhatott egybe, hogy alig hiszem, hogy tévedést támasztanék, ha azon közhiedelemmel fejezem ki magamat, mikép a külön vidéki szászok némely kifejezésekben annyira nem értik egymást, hogy kénytelenek magokat oláh nyelven egymással megértetni. Felesleges is említenünk, hogy e nyelv kétségtelenül a német nyelvből alakult, s hogy a német irodalmi nyelvtől igen messze távozott. Csak azt kívánjuk még, eredetökre vonatkozólag megjegyezni, hogy a besztercei tájszólást kivéve, a többi inkább az alsó szászországi s hollandival rokon, azonban annyira felvegyülten a több német tartományok jellegével, hogy fel kell tennünk, mikép e bevándorlást Németország több vidékei létesíthették ¹⁾. A besztercei kiejtés sokat hasonlít az angolhoz.

Hogy Géjza király a szász nemzetet szabadság ígérete mellett hívta, kétséget nem szenved. Mily mellett, alább bővebb alkalmunk lesz tárgyalni. Itt csak be akarók mutatni az első flandriai telepet Szebenvidékén, a Fejérmegyéből kiszakított részekén ²⁾; s ezennel a magyar és székely föld mellett, egy új kiváltságokkal bíró s egy új, amazoktól sok részt elütő institutiokkal felruházott földnek vettett meg alapja. Míg az erdélyi magyar föld lakossága részint nemes és jobbágy, míg a székely föld népe mind nemes, itt egy kis állam kezd képződni, melynek tagja csupán polgár, mely végig tiltakozott, ha valakit közülök a fejdelmek megakartak nemesíteni.

Bár mely évben s bár honnan jöjjenek, elég, hogy bejövetelük Erdélyre nagy befolyással volt. Nem mintha — mikép némelyek elhitetni szeretik — ők hozták volna a civilisatio magvát Erdélybe. Mert akkor már a mezőgazdaszat illő lábon állt; a föld és szőlőmivelés meglehetősen kinötte magát;

¹ C. Schuller, Umriss I. 65.!

²⁾ Fejérmegye elején roppant kiterjedésű. Alkalmasint az Erdélyt elfoglaló Tiké vezér, vagy a déli részeket szervező Gyula vezér vévé saját családjá számára, míg a többi nemzetségeket észak felé látók letelepedni. Fejérmegye déli része, alkalmasint Gyula családja buktával válhatott úgynevezett királyföldé. Bejövén a szászok, belőle 9 szász törvényhatóság alakult; kiszakadt továbbá Fagaras földé, s Felsőfejérmegye tán 18 darabban.

legelőinket, erdeinket, ménesek, szarvasmarha nyájak, sertés csordák boríták, a majorság most ismeretes fajai már mind tenyésznek; erdőinken a vadászat, folyóinkban s mesterségesen feldugott tavainkban, melyek nyomai most is láthatók, a halászat nagyban űzetett¹⁾. Mint okleveleink mutatják, az ipar sem volt hazánkban idegen, az aranyhímzés és ékszerészet magas állását tanúsítják az akkori templomi ékességek; a méhszer-főzés, csizmadiaság, tímárság, asztalosság, esztergásság, kerékgyártás, szőcsség, takácsság, kovácsság, bodnárság, fazakosság, csemegecsütés s több mesterség, képfaragás szépen virágzott²⁾. Csak a kereskedés pangott még; azon segíthettek volna sokat a szászok; de e nép iparos volt s az ma is, nem volt s ma sem oly kereskedő nép, mely kereskedést teremtsen egy országnak. Azonban tagadni nem szabad, hogy a szász új ismeretekkel új fogalmakkal gazdagított. Hol addig csak lovagvár és falu állt, városokat kezdenek alapítani³⁾). A földművelés mellé az ipar és kereskedelmet, s az ország két kiváltságos osztálya, a papság és nemesség mellé, felléptették a harmadik szabad osztályt — a polgárságot ... De ha hoztak üdvöset, hozták azt is, hogy e perctől fogva különködő irányuk, mint sarga fonal vonul át történetünkén.

27. §.

II. Gejza, III. István, II. László, IV. István királyok.

(1141-1173.)

Miután tehát új vendégeinket bemutattuk, visszatérünk a hon közös története folyamához.

II. Gejza tizenegy éves korában lép trónra, 1141 felír. 16-án. Testvérei kicsinyek, nincs kivel feldarabolni a birodalmat, csend van a hazában; de még sem vagyunk háború nélkül. Boris 1145-ben ismét elkezdí trónkövetelési nyugtalan-

¹⁾ V. össze Fejér Cod. dipl. II. 64. 94. 1.

²⁾ A naptári krónikák szerint, melyeknek azonban kútfejeit nem ismerjük, Medgyest, 1146 Szász-Sebest 1150, Szebent 1160, Kolozsvárt 1178, Segesvárt 1198, Szerdahely és Szászvárost 1200, Brassót 1203-ban kezdték építeni.

³⁾ h. Egy oklevelekre alapított értekezést, F. M. or. Minerva 1827. aug.

kodásait. Henrik osztrák herceghez fordult. S minthogy a gyermek Gejza és az ország a keleti eredetű királyné befolyása alatt állt; Boris tekintélyes támogatást kapott Németországból. Henrik herceg 1146-ban sereget vezetett hazánkra, Gejza a Lajtáig ment elébe. A két sereg csatára szállt, az előcsapat, melyet a magyarhoni besenyő-székelyek képeztek, megfutott ugyan; de azért a győzelem a magyaré lőn¹⁾. S Henrik és Boris visszavonult.

Gejza, miután testvérei, László és István hercegek felnőttek, 1152-ben, maga is kiadta nekik a harmadrészt²⁾, melyhez a tengerpart is tartozott, mit nem bírván megoltalmazni, a három királyi testvér közt az egyetértés csakhamar felbomlott. A hercegek i. Manó, görög császárhoz futnak, ki őket nem csak szívesen fogadja, de sereggel ellátni is hajlandó volt.

A haza két tűz közé szorított. A görög és római császár szövetsége közti választás került ismét szőnyegre. A hon újra megszakadott. A keleti részek s a hercegek kelethez, a nyugoti rész, illetőleg Magyarország és királya pedig a római párthoz nyilatkozott. Mind kettőnek tekintélyes sulyja van: Manó a görög, s rötszakállu Frigyes a római császár, mindketten elfoglalási szándékkal kezdenek beavatkozni.

Manó, görög császár 1155-ben megjött, meg vele hercegeink. Gejza szép sereggel elébe megy, kik közt a római párttal tartó erdélyi szászokat is ott látjuk ⁸⁾, s a király úgy megverte őket, hogy István herceg többé nem próbált, hanem Manóval visszament. A görög udvarban nősült. A hon lecsendesült. Azonban II. Gejza, a fiatal király, 1161-ben egész váratlanul meghal, a viszály újra kitört.

A trónt 1161-ben ismét gyermek, III. István, II. Gejza 15 éves fia foglalja el. A trón ez ingatag állásából a fejlett ki, hogy II. Gejza halála után, tizenkét éven át, a nemzet függetlensége kockán áll, s hazánk Szinte á byzanczi udvar zsákmányává lőn.

¹⁾ Thuróczy II. 66.

²⁾ Thuróczy P. II. Cap. 65. Hogy ezen itt lekorholt székelyek nem a* erdélyiek, felvilágosító Jemey, Keleti utazása I. 260. I.

³⁾ Szalai Magyar. Történet. I, 249. I.

A nagyravágyó I. Manó császár II. Gejza király pártos testvéreit Istvánt és Lászlót tovább is támogatja.

111. István alig ül be, Manó már ott áll a hon határán, a vele sógorosodott István hercezet trónra akarja hozni; közeledésére, a gyermek királyt anyja odább szállítja. A két sereg szembe megy. Alkudozás kezdődik, s Manó, midőn látná, hogy Magyarhon sógora kezében függetlenségét nem látja biztosítva, a hozzá menekült László herczeggel kínálja a magyarokat, úgy hogy sógora csak trónörökös legyen: mi elfogadtatott.

És 1162-ben, a herczeg II. László név alatt, trónra lépett. Mindenki szerette őt mint gyűlölte testvérét, Istvánt. Azonban II. László király fél év múlva meghal, utat nyit a trónra testvérenek.

A gyűlölt férfi IV. István név alatt lép be, 1163-ban, de csak pártjának lön királya. Hogy is tarthatta volna magát a kis görög párt a hatalmas Sándor pápa alatt, ki a világi hatalmak fejét, a császárt is, a szó teljes értelmében lába alá hajtá. A csodákat tevő Bánfi Lukács, esztergomi ersek, zászlót ragad, Istvánt bitorlónak kiáltja, s még azon évben a hazából kiűzik.

A pár év előtt trónvesztett III. István 1163-ban tehát újra trónra ül. A papság buzgalmát megkívánta hálálni. így látjuk, hogy 1163-ban, Szt. Margit monostorának, mit Álmos herczeg a Meszes kapujához alapít, hihetőleg, hogy az Erdélybe jövők jó szállással láttassanak el: az ott átvonuló sószállító szekerektől egyegy kő-sót rendel *).

De a más István, kit IV. István név alatt látánk, nem szűnt meg a trónt követelni. Sógora, a görög császár 1165-ben sereg élén újra beindítá. Hadaink ismét elébe mentek. A csaták megkezdődnek, s mint folynának, IV. István Zimonyvárába szorul, hol övéi mérgétől meghal²⁾). Meghalt, de azért Manó császár foglalási vágyaival nem hagyott fel: más évben, 1166-ban, serge egy részét Moldva felől Erdélyre küldé, s azt pusztítottá³⁾).

¹⁾ Fejér Cod. dipl. II. 170. ²⁾ Pray, Annales Reg Hong. I. 154.

³⁾ Pray Annalos I. 157 Fűén időre egy oklevelünk van, mit Fejér (Cod.

E vész alig múlt el, a béke alig állt helyre, III. István testvérének, Béla herczegnek újra kiszakítá a herczegi részt. A görög udvar új tápot kap nagyszerű tervére, Béla herczegget fiának fogadván, bizánczi császárnak nézi ki, csakhogy Magyarhoni elnyelhesse. Azonban a sors a tervbe belejátszott: a fiatal, huszonhét éves III. István király, 1173<-ban) magtalanul hal el, Manó császárnak pedig fia születik; az egyesítési terv füstbe megy; Béla herczeg trónra jött.

28. §.

III. B é l a k i r á l y. (1173—1196.)

A görög császárok azon terve, hogy Magyarhont magukhoz csatolják, Bélával legmesszibb haladott volt. Manó császár őt fiának és következőjének fogadta, magánál képezte. Béla tiz évi ott tartózkodása után, Constanczinápolyból hazajött, s 1173-ban magyar király lőn.

III. Béla király a görög udvar fényét, szokásait megszokva, első neje után a görög, második után a szintoly pompát fizó francia udvarral sógorosodva, kedvet kapott a magyar királyi udvarba is némi fényt hozni. Hogy ezt elérje, többek közt behozá az írásbani folyamodást, s írásbani válaszolást¹⁾; mely míg egyfelől a népet a királytól elzárá, a nemzet keblében a tudás s művelődés vágyát nagyban serkenté.

Béla Manó császárrali barátságát továbbis fentartotta. Nem csak, sőt midőn a görög udvart az elényornulni készülő török-ség fenyegetné, s a császár ellenek 1176-ban fegyvert ragad:

dipl. II. 179.) közölt, s melyből azt látják, hogy a kétes körülményeket a SZÁSZOK arra használák fel, hogy ül. Istvántól 1167-ben egy oklevelet eszközöltek, mely arról szél, hogy' Szeben, s illetőleg a papság és nép magának ispánt választhasson, hogy magyar ember köztök földbirtokot ne szerezhessen stb. De ez oklevél kétség alatt áll, még Neugeboren senator sem sorozta diplomáink közé. (L. Tentamen Indieis Diplomatici etc. az Archiv d. Vereins III k. 1. § végít.

¹⁾ Fejér, Cod, Dipl. II. 198. 1.

Béla szép segély serget indít melléje, kik öt Kis-Ázsiába kísérték. Hogy e hadjáratban erdélyiek is részt vettek, mutatja az, hogy a horvátországi bán mellett, ott áll Lestár, Erdély legelső ismeretes vajdája¹⁾. Mindazáltal a csata oly rosszul ütött ki, hogy magát Manó császárt is, csak nagy nehezen leheté kiszabadítani a harcz viharából. A magmentők között, két erdélyi, Job és Tamás testvérek, annyira kitevék magokat, hogy hazajövetén, őket Béla király Dobokamegyében kilencz faluval ajándékozta meg. Jób a most is virágzó czegei gr. Wass családot alapítja, mely hős tettének jutalmát mind e napig élvezi²⁾.

A keleti császárrali barátságért azonban a nyugotiak rokonszenvét sem koczkáztatá; nehogy a pápa és papság féltékenykedése pártokra szakasza az országot: fiaival, kikben a nyugoti párt több garantiát látott, megosztá a kormányt- Imrét 1185-ben második királylyá koronáztatá; Endrének pedig kiadá a hercegi részt.

Hogy kapta III. Béla Magyarhont, nem elég világos, de hogyan volt alatta szervezve, arra meglehetősen kétségtelen a dattal bírunk, mit megemlíteni, azt hiszem nem érdektelen. Ez időben Magyarhon már Dalmatia, Horvátország és Bosnia birtokában van. Fővárosa még Esztergom, mert Buda csak két század múlva lett azzá. A megyék száma hetvenkettő. Az egyházi igazgatás az esztergomi és kalocsai érsekek alatt már ki van fejlődve: az esztergomi alatt van a hat nyugoti püspökség, a kalocsai alatt a négy déli, s azok közt Erdély is³⁾.

Megemlíttetik egyszersmind a király közjövödelme is, mely mintegy 200,000 márka ezüstre van számítva. Ezek sorában látjuk, mintha az erdélyi szászok 15,000 markát fizetnének évenként; de ez az II. Endre diplomájabeli 500 markával szemben, oly óriási összeg, hogy hitelességét kétség alá kell vonnunk⁴⁾.

*) Az adomány levél Lobot ír, azt gondolom Jóbot akar írni. Fejér, Cod. dipl. II. 201. IV. Béla megerősítő okmánya keltét 1182-re teszi. L. ez okmány hibátlanabbal, Fejér, Cod. dipl. VII. vol. 4. 83. 1. L. gr. Wass Családot, Erd. név. családai 251. 1.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 202. 1.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 217.

⁴⁾ L. o pontra, Schuller, Umriss et Krit. Stud. I. 91—3. 1.

Fájlalni lehet, hogy a fennebbi adatok közt Erdély politikai szervezetére mit sem jegyeztek fel; mindazáltal az egyházi ügyekre e kor meglehetősen világot vet.

Történik ugyanis, hogy III. Béla király, az erdélyi szászokért felállított szebeni prépostságnak azon messze haté horderejű kiváltságot adja, hogy ezen Túl legyen az erdélyi püspökség fensőbbsege alól kivéve, s a világi ügyekben magától a királytól, az egyháziakban pedig egyelőre egyenesen a pápától, később pedig az Erdély felett pásztorkodó kalocsai érsekséget mellőzve, egyenesen az esztergomi széktől legyen függővé *).

Nevezetes okmány reánk nézve, mert a szász nemzet erdélyi helyzetének első ismeretes történelmi alapköve. De nevezetes volt a papságra nézve is, mert általa a prépost mintegy a szászok püspökévé neveztetett, mi nem kevesebbet tett, minthogy ezután a szászok külön önálló egyházi kormánylyal birjanak, a tizedet a nemzet főpapja húzza, s abból az erdélyi püspökséget ne részeltesse.

Adorján, erdélyi püspököt sok oldalról bántá e kiváltság, de alkalmasint leginkább a tized elvesztése, melynek itt!is mint mindenütt $\frac{3}{4}$ -dét a püspökök vevék, míg a kisebb papságnak csak is csekélységet, az $\frac{1}{4}$ -det hagyák oda.³⁾ Ide járult még az is, hogy a szebeni prépost a kiváltság levélnek oly széles magyarázatot ada, melynélfogva a tizedet a szász nemzet minden tagjától szedetni kezdé ³⁾.

Természetesen, ebből heves vita fejlett ki. Adorján püspök az ügyet III. Celestin pápa elébe vivé, ki Gergely bibornokot, Magyarhonbani apostoli követét arra utasítá, hogy kérje fel III. Béla királyt, hogy a prépostságnak adott kiváltságnak, mint szerzője, adja magyarázatát. A király engedett, s 1189-ben Adorjánnak kedvezőleg úgy fejté meg, mikép 5 a prépostság hatóságát csak is a flandriaiak azon törzstelepére kívánta kiterjeszteni, kiket Gejza király, az ő atyja, a Szeben vidéki pusztaságra hívott és telepített⁴⁾.

1) Fejér, Cod. dipl. II. 420. I.

2) El. Ulászló kir. Decret. HI. 60 art.

3) L. Schuller, Umrissé u, kirt. Stud. I. 95—100.

4) Fejér, Cod. dipl. II. 250. 348—49. I.

Azonban az engedni nem igen hajlandó Adorján püspök e magyarázattal sem elégedett meg. Úgy látszik, magának a prépostság fenállásának izent hadat. S oda csigázta a dolgot, hogy végtére is a pápa veté közbe magát, s Adorjánt, ha e prépostságot tovább is zaklatja, 1191-ben egyházi átokkal fenyegető¹⁾).

És Adorján püspök ellenében csekélyebb fegyver nem is igen használt volna. Ha jogait kockán látá, a fegyver hatalmát is elévette. E történt a kolosmonostori apátsággal. Nem tudni már mi okból, népét felülteté, a monostorra jött, azt hatalmába keríté, az apáturt elfogta, fogságra vetette, s a monostor kiváltságait megégeté²⁾). Különös jelenet lenne most, de nem volt akkor, mert csak is a magyarhoni papok nyomdokit követé, kik elgazdagodván, a törvényeket annyira tapodák, hogy széltére kczdének házasodni³⁾). Azonban, III. Béla ezen monostornak akkora szükségességét látá, hogy a mellette épült Kolosvárt, hová a szászok római romokból a mai óvárt építették vala, mintegy támaszul, gyanithatólag 1192-ben, ez apátság adományozd⁴⁾).

Nem volt elég, hogy Béla a szebeni prépostságot s a kolosmonostori apátságot ennyi kegygyei halmozá, még újat is állított, még pedig egy új szerzet, a cisterciták részére, mely azon időben Franciaországban fényben állt; mivel hihetően második nevének kívánt kedveskedni. Két ily apátság igényli figyelmünket« az egyik az egresi, mely vájjon Erdélyben feküdt-e vagy Magyarhonban, kétség alatt áll; de hogy itt birtokai voltak, azt ismerjük. A másik a kercki apátság, az Olt partján, Szcben és Fogaras közt, melynek ma csak romjait bírjuk⁵⁾, s a másfelé nyílt országot még faluját is oda hagyta a feledékenységnek⁶⁾).

¹⁾ Fejér» Cod. Dipl. IL 276. A Szeben vidékén kívül eső területen, a püspök mégis győzött, mert 1203 jan. 10-én a seász-sebesi dekánssággal a püspöki jövedelmek beszolgáltatása iránt, egyezkedésre lép. Fejér, Cod. dipl. n. 42i. i.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. III. 386.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 340.

⁴⁾ Szegedi, Synops. vitae Reg. 860. 1.

⁵⁾ L. Erdély Régiségei 238. 1.

⁶⁾ Mikor alapítá nem tudni. A cisterciták Magyarhonban legelőször 1183-ban említetnek (Fejér, n. 202.) A kercki apátság először 1223-ban jön ide. Skuller I. 101. 1.

Még csak annyit Béla korához, hogy alatta egy adat merült fel; mely világos tanúbizonyság arra, hogy a magyar főnemesség már akkor nemcsak hogy tanult, de külföldet is látogatta. Egy Bethlen fiú tanult és halt el (1175) Párisban, kiről bárha csak is azon tudósítást bírjuk, hogy semmi adóságot sem hagyott hátra¹⁾; mégis reá, a tudományoknak annyit 'áldozott Bethlenek annyival büszkébbek lehelnek, hogy a család első ismeretes okmánya a nemzetmívelődés történetében merült fel, minek Erdélyben folyvást zászlóvivői valának. Ily politikai és egyházi intézkedések közepette lepi meg a derék királyt a halál, 1196-ban.

29. §.

Imre és III. László királyok. (1196—1205.)

A királyi pálczát, mit eddig atyjával osztott, a derék atya nagyobb fia Imre király, 1196-ban osztatlanul veszi fel.

Testvére Endre; a részek hercege, nem volt a pápai s papi befolyás alatt lévő apja s testvére kormányával megelegedve; s tán hogy becsvágyának más tért nyissanak, III. Béla szép összeg pénzt véghagyományozott Endre htirczegnek, hogy azzal hadi népet vigyen a szentföldre. Azonban a mint atyjok behunyta szemét, egészen más terveket vett, s a pápa, ki már ekkor nagy hatalommal birt, a véghagyomány teljesítését 1198-tól többször, de mind hasztalan sürgeté²⁾.

Ekkor, mintha e sürgetésnek engedne, hrczégtségében, melyhez Horvátország és Dalmatia is tartozott, szép serget gyűjt össze, s azt a pápa 1198 máj. 16. kelt átokfenyegetése daczára³⁾, a papoknak mindenben engedelmeskedő s adományozni kész testvére s királya ellen forditá. Apró csaták után, a mint a Dráva vizénél a két tábor egymással szemben áll, Imre ki-

¹⁾ Fejér, CoJ. dipl. Bt. 189. Egy más Bethlen 1183-ban prépost. Fejér n. 204. L

²⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 313. sat. I.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 313. I.

rály 1202-ben egy a magyart gyönyörűen jellemző epizódot fejt ki. Minden véres csatát reméli. Imre király egy napon leleszi fegyverét, lovag-vesszőt vesz kezébe, testvére táborába megy, s a sereg roppant bámulatára testvére sátra előtt megjelenik. A két magyar tábor királya e merész s feláldozó fellépésére fejet hajt: pártos öcscsét karon fogva táborából kivezeti, elzáratja, s a csatáknak véget vet,

A nemes király gyengülni kezd, testvérét fogságából kihozatja, fiának gyámjául rendeli, s kis fiát, III. Lászlót királyllyá koronáztatván, oltalmába ajánlja. S 1204 végén meghala.

Azonban rosszul számított, mert Endre nem gyám, hanem király akart lenni. A viszály kitört. Az özvegy királyné kis koronás fiával Austriába fut, mely már ekkor örgrófságból hercezség lett, s a mostani várpalota már épül, — honnan midőn sereg élén beakarnák hozni, 1205 máj. 7-én hirtelen meghalt, a trónt üresen hagyá; s Endre mi után oly rég vágyott, a királyságot, megkapá,

30. §.

II. E n d r e k i r á l y. (1205—1235.)

II. Endre 1205 máj. 29-én teszi fejére a koronát. Uralkodása kezdetével Erdély történelme felett kezdődik a világosság.

A nagy vágyókkal, de kevés önállósággal felruházott II. Endre csak miután trónra jött, bizonyíthatá be teljesen, hogy a kormány gyepelőjét tartani sokkal nehezebb, mint az ellenzék élén állani. A belvillongások, külbeütések, a pápa és császár beavatkozni akarása, a hon eredeti szervezetét megingalá, s a papságot és főnemességet roppant követelésekre ragadta. Minden jogosítva érzi magát a kormány gyepelőjébe kapadni, s minden csak adományozás által volt visszaszorítható.

Nehezíté a kormányzást, hogy a nagyravágyó királyné mc-rani Gertrud is beleelegyedett a dolgokba, s tervei kivitelére többire idegeneket használt; mit más király tételével akart a hon cllenminázni; kit egyelőre Gejzában, III. Béla király ücscsében, majd mint látandjuk, közelebb kerestek. Minden ide-

gén közt a legnagyobb zavart, a királyné testvérei: Berthold prépost, s Eckbert bambergi püspök idéztek elő; kiknek elsejét, Bertholdot 1206-ban, a pápa ellenzése daczára, mind a mellett, hogy a kívántaié harmincz éves életkorból még sok hiányzott, kalocsai érsekké tévé, ki az esztergomi érsekséggel az elsőség felett azonnal hosszas viszátkodást idéze elő ¹⁾).

Az idegenek kegyelését Erdélyben Benedek vajda alatt ²⁾ 1206-ban azzal kezdé meg, hogy Krakkó, Igen szász lakosait, kik az erdélyi úgynevezett hegyaljai szőlőket plántálták, kiveszí a vajdák s majd minden közteher alól ⁸⁾).

Berthold, mint kalocsai ersek, Erdélynek is főpapjává lévén, része lehetett az udvar azon szándékában is, melyszerint 1211-ben a megürült ⁴⁾ szebeni prépostságot püspökséggé akarák emelni, mi ellen az erdélyi püspök, minthogy püspöksége ez által roppantul gyengült volna, keményen kikelt, s csak a pápa e nézetből kemény ellenzésére maradt el

Sokkal nagyobb terv kísértetett meg a Barczaságon, melyet még akkor a szászok nem telepedtek vala be, s mit, mint lakatlant, II. Endre király 1211-ben a német lovagrendnek adományozott ⁶⁾); egy oly rendnek mely egyelőre a keresztshadak betegápolójaképp áll fel, de később elhatalmasodik, harczossá lesz; s itt is a végszélek megoltalmazását vállalja magára ⁷⁾. Nagy terhet vettek magokra, Erdély dél-

¹⁾ Berthold ügye nevezetes világot vet a papság tudományossága állására. A pápa Bertholdot vizsgálat alá vetteti, s úgy találák, hogy orvasni tud, s a grammatikából is meglehetősen felel. (Fejér, Cod. III. vol 1. 20. 49. De mivel csak 25 éves, nagy bajjal erősíté meg. (Fejér, ugyanott 5 L 1.. Később Budimentát tanulni Viczenzába megy. (Fejér, III. 1. 75).

²⁾ Benedek vajda 1206—9. Fejér, Dl. vol. 1. 32. 83. 1.

³⁾ Fejér, Cod. d. Dl. vol. 1. 33. 1.

⁴⁾ Fejér, ID. vol. 1. 113.

⁵⁾ Fejér, Cod. ID. vol. 1. 134.

⁶⁾ E rend 1191-ben kap pápai megerősítést. Öltözte fejer köpeny, fekete kereszttel. Másfelé is adományoznak nekik. Az erdélyiektől 1. ily czímű könyvet: Gesebichtliebe Darstellung d. Dutschen Ordens in Siebenbürgen, von Alex. gr. Bethlen. Wien. 1831. Értekezést, többek közt, Schuller, Archiv I. 161—262. 1. Nevök ekkor Cruciferi de hospitali S. Máriáé Teutonicorum quondam in Jerusalem, nunc in Acaron. Fejér, Cod. dipl. ID. 1. 106. 1.

⁷⁾ Fejér, Cod. dipl. ül. vol.-l. 117.

felének a folyvást bebecsapó kúnok elleni oltalmazását; de nagy kiváltságokat is kaptak, többek közt azt, hogy egyenest a királytól függenek, s a Barczasággal mint sajátjokkal rendelkezzenek; csupán kőfallal erődített vár és városok építhetésétől voltak eltiltva.

Ily intézkedések közepette még azt is megérte Erdély, hogy Mihály vajdája¹⁾ 1212-ben bánná lesz, s helyén Berthold jelenik meg²⁾, s így Erdélynek főpapja s főkormányzója lón egyszermind.

A fiatal s meglehetősen éretlen Berthold ily előtérbe állítása általános békétlenséget idézett elő a hazában; és a boszszúság telt poharát egy esemény csakhamar csordultig töltötte. Ugyan is II. Endre a Galliczia feletti véduralom fenfarthatása érdekében folytatott gyümölcsléién hadjáratra, 1213-ban, újra kimegy. Míg oda jár, a királyné és testvérei ellen hatalmas ellenmozgalom kél fel, melynek több főember közt az esztergomi érsek is tudója. A forrongó kedélyeket egy merény 1214-ben lángra lobbantja. Miként némely krónisták hinni szeretik, a történik, hogy Berthold a szép Bánk bánné ellenében erőszakot követ el: miként Kóma egykor a királya által megátmadott Lucretia érdekében, a magyar főurak is e merényre fegyverhez kaptak, Gertrud királynét a királyi palotában megrohanták, s összevagdalták⁴⁾. Bertholdot kiszalaszták az országból⁴⁾; s az erdélyi vajdaságban, 1213-ban Miklós, 1214-ben

¹⁾ Mihály, vajda 1209—12-ben volt. L. Fejér, Cod. dipl. ID. vol. 1. 78. sat. 1.

²⁾ Berthold vajda. Fejér, Cod. dipl. ül. vol. 1. 116. visolte 1213-ig 1. Fejér, Index Cod. dipl. Ilung. Stirpis Arpadiane. Bundáé 1830. 101. 1.

³⁾ E merénylet részesei voltak: Bánk bán a nádor (Fejér, Cod. dipl. IV. vol. III. 61), Péter, bihari főispán (Fejér. Cod. IV. I. 68). Simon bán (Fejér, III. I. 152) János, esztergomi érsek ily kétképpen pontozható kétértelmű levelet intéző a főnökökhez: *Reginam occidere nolite timere bonum est, si omnes consentiunt ego non contradico.* (Katona V. 202). Czéljok, hogy II. András fiát tegyék trónra, (Fejér ül. vol. 1. 163). Lássd ide Sralay, Magy. orsz. Tört. I. 285—6. 1.

⁴⁾ Mikor a királyi kincsekből felrakodik. (Fejér, III. vol. 1. 166.) Később a királylyal kibékül, 1218-ban aquilaei patriarca lesz, f 1251. Pray Annál I. 124.

Gyula, a Lestard vajda fia jelenik meg ki már egyszersmind szolnoki főispán is ¹⁾).

III. Endre a pártosokkal haragját hár nem éreztető, a közvélemény mégis mind inkább kezde tőle fiához hajolni. A pápa is folyvást sürgető, hogy heváltsa fogadását, melynek következtében a szt. földre hadjáratát kell vala fölvennie. A két érdek abban egyezett meg, hogy II. Endre, mielőtt szt. útjára kelne, fiát, Bélát, ifjabb királynak koronáztassa. Úgy lön, Bélát 1216-ban s.iegkoronáztalá ²⁾), az ország kormányát többek közt János esztergomi érsekre bizá; s 1217 augusztusiban kereszthadjáratra indult.

Roppant pénzt, szép serget vitt, mert csak a lovasságot tizezerre teszik. A hadjáratban, melynek vitézei keresztel voltak jeelve, az erdélyiek is részt vettek, magyarokat, székeleyeket látunk köztök ³⁾), különösen a szászokat említik ⁴⁾). Királyunk odaérkezett, a saráczenokkal Jerusalemben megszabadítására három eredménytelen csatát vív: de a hideg beáll, ellensége harcolási módjával is ismeretlen lévén, jónak látta visszavonulni, s más évben, 1218 év tavaszán, vissza érkezett⁵⁾).

Honn üres pénztár, felfordult rend várta, mert a féktelen nagyok János esztergomi érseket, kit kormányzónak hagyott volt, elüldözék, fogságra veték. Az érsekkel káptalana is sokat szenvedett, miért is 1219-ben II. Endre Fclvinczet, az esztergomi káptalannak adományozza, s a káptalant Jen ke vajda által be is igtattatja ⁶⁾).

Hazajóvén, gondját a rend helyreállítására fordítá. Mint minden bajában, a pápát segítségére szólítá, ki őt ezúttal is hatalmasan támogató. De azért a mozgalom forrt, mert azok, kikre

¹⁾ Miklós vájd« 1313-ban mint vajda írja alá ugyanazon oklevelet, melyet Berthold csak mint érsek. (F.<yér Hl. I. 148) Gyula mint vajda és szolnoki ispán aláír. Fejér HL yal. I. 163. 1.

²⁾ Pray, Hist. Keg. Ilung. I. 204.

³⁾ Keza, Chronic. Korányi kiadása. 127.

⁴⁾ Katona, Hist. Crit. V. 250.

⁵⁾ Új magy. Muzeum 1851. VL

⁶⁾ Fejér, Hl. vol. I. 269 Nemz. Társ. 1833 II. 317. Majd 1231-ben minden itt átmenő szekér sából a káptalannak egy darabot rendel. Fejér, Hl. vol. H. 224. V. vol. H. 334.

az ellenzék feje, Béla herceg támaszkodott, a kisebb nemeség, nem kevesebbet követelt, minthogy az egyes hatalmasok kezére játszott koronajóságok visszaszereztesse, s a közgazgatásba ők is befolyást nyerjenek ¹⁾.

A koronajóságok érdekében tett feliepések Erdélyre is kihatottak. Mint említők, Barcza gyönyörű vidékét tíz év előtt II. Endre a német lovagrendnek adományozta volt: 1221-ben visszavételését elrendelé ²⁾... Azonban most figyelmünket egy századokra kiható esemény veszi igénybe.

Az egyes részek feletti intézkedés folyamatát a nemzet óhajta kielégítése szakasztá meg. A Béla herceg, mint ifjabb király által vezetett ellenzék, a Szt, István által adott, s azóta folyvást csonkított jogokat újba kívánta formuláztalni. Óhajta mind hangosabban nyilatkozott. S II. Endrének csak kető közt volt választása, lemondani a trónról népszerű fia részére; vagy követni János angol király példáját ki néhány év előtt (1215 jun. 5.), népét az angol szabadságot megalapító magna chartával engesztelte ki, Endre nem sokat habozott, úgyis egy szabad nemzet felett, törvénytörő korlátok közt uralkodni, csak az eddigi kormányzat folytatása volt: honnan 1222-ben kiadta a híres aranypecsétű szabadságlevclt, mely a magyar nemzet további alkotmányos életének alapjává lőn ³⁾. Mi szóról szóra így hangzik.

A szent háromság és oszolhatlan egység nevében. Endre, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind másoknak is szent István királytól alapított

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. ül. vol. II. 253. IV. vol. 1. 72. sat.

²⁾ Okl. Schuller, Arcliiv. I. 188. 1.

³⁾ A magyar és angol alkotmány levél parallelaít 1. gr. Kömény Józseftől, Kurz, Magazin II. 181—195. További összehasonlításokat, 1. Új magy. Múzeum. 1853 IV. füz. Az Endre által adott okmány bár hét példányban íratott le, mind a hét elveszett. Mint látfnđjuh, e történt a szászokéval, e történt az angolokéval, mit korunkban Sir Cotton Róbert mentett meg szabója ollója alól. A miénk hitelössgéről többten Írtak. Többek közt 1. Tud. gyűjtemény 1828. IX. f. 00. 1.

szabadsága, némely királyok hatalma által, kik néha haragúban bosszút állottak, néha gonosz emberek hamis tanácsaira is hallgattak, vagy saját hasznukat keresték, igen sok részben rövidséget szenvedett: nemeseink fenségünk, és elődeink, az ő királyaik fűleit gyakor ízben verdestek kérelmekkel és folyamodásaikkal országunk javítása iránt- Mi tehát, tartozásunkhoz képest, az ő kérelmeknek mindenben eleget tenni akarván, kivált mivel közöttünk és közöttük e miatt már többször nem csekély keserűségek támadtak, mit, hogy a királyi méltóság teljesebben megőriztessék, illik kikerülni, (mert ez jobban senki által sem esketik meg, mint ő általok), megadjuk mind nekik, mind országunk egyéb embereinek a szent királytól megadatott szabadságot; és országunk állapotának javítására tartozó egyéb dolgokat is üdvösen rendelünk ekképen:

I. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét ha csak némi súlyos foglalkodás vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székes-Fehérvárott tartozunk ülni; és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül, ott leszen helyettünk, s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket; és minden nemesek, tetszésök szerint, szabadon oda gyülekezzenek.

II. Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink bár mi időben le ne tartoztassák s el ne nyomják a nemeseket valamely hatalmasnak kedvéért, hanemha előbb megidézttettek és törvény rende szerint elmarasztaltak.

III. Továbbá semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek örökségein; sem házaikban sem falvaikban meg nem szállónk, hanemha meghivatunk. Az egyházak népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk be.

IV. Ha valamely nemes meghalálozik fi nélkül, leányát illesse birtokának negyedrésze; a többiről tetszése szerint rendelkezze, és ha a közbenjött halál miatt nem rendelkezhetik a hozzá közelebb álló rokonokra szálljon; és ha teljességgel semmi nemzetsége sincsen, szálljon a királyra.

V. A megyei főispánok a nemesek örökségei körül ne hozzanak Ítéletet, hanem csak pénz- és tized ügyekben; az alispánok a nemesek felett egyáltalában ne bíraskodjanak, hanem csak illető várnépök felett; az orvosokat és tovajokat Ítélik a királyi bilochusok, de a főispán elnökle alatt.

IV. Továbbá, a népségek közvádja, eltérőleg az eddigi szokástól, orvnak senkit se bizonyíthasson.

VII. Ha a király sereget akar vinni az országon kívül, a nemesek ne tartozzanak vele menni, hanem ha az ő pénzéért; és a díj nélkül vele menni vonakodók hadbirságra ne Ítéltessenek. Ellenben pedig, ha sereg jöne az országra, mindnyájan tartozzanak menni. Továbbá, ha az országon kívül akarunk sereget vinni, és magunk megyünk a sereggel, valamennyi vár-ispányok pénzünkért tartozzanak velünk menni.

Vili. A nádor, országunk minden emberei felett, különbség nélkül bíraskodjék; de a nemesek főben és birtokban járó ügyeit a királynak tudomása nélkül el ne végezhesse. Helyettség pedig csak egy legyen, s az is curiájában.

IV. Udvarbiránk, míg udvarunkban vagyon, mindenki felett bíraskodhassék, s az udvarunkban elkezdett pert mindeütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik, pristaldust ne adhasson (a végrehajtást el ne rendelhesse), s a feleket ne idéztethesse.

X. Ha valamely urnák a hadban történik halála, fia vagy testvére hasonló tisztséggel ajándékoztassék meg; és ha valamely nemes azonképen hal el, annak fia a király tetszése szerint jutalmaztassák.

XI. Ha külföldiek, tudniillik tisztességes emberek, jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságra ne emeltessenek.

XII. A halállal kimulók, vagy halálra Ítélték, vagy párbajban, vagy más okból elhalok hitvesei, ne fosztassanak meg hitbérükből.

XIII. Az urak úgy kövessék a király udvarát, hogy a szegények el ne nyomassanak általuk, s ki ne fosztassanak.

XIV. Továbbá, ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint helyzete kívánja, vagy várnépeit nyomorgatja, fosztassék meg, ha ez bebizonyul ellene, az ország színe előtt csúfságosan méltóságától, és a mit elvett tőlük, adja vissza.

XV. Lovászaink, peczéreink, kaszásaink ne merjenek a nemesek falvaira szállani.

XVI. Egész vármegyéket vagy bármily méltóságokat ölök birtokul nem adunk.

XVII. Azon birtokaitól, melyeket valaki jogos szolgálata által nyer, soha meg ne fosztassék.

XVIII. Továbbá, a nemesek, engedelmet nyervén tőlünk, szabadon mehessenek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és e miatt ne szenvedjenek kárt birtokaikban. A kit fiunk jogszerüleg elmarasztott, azt nem fogadjuk be, valamint az előtte indított pert sem, míg szintén előtte be nem rekesztetctt; más részről fiunk sem teendi ezt.

XIX. A várjobbágyok tartassanak a szent István király által szerzett szabadság szerint; hasonlóképpen a külföldiek is, bármi nemzetbeliek legyenek, a kezdettől fogva nekik engedményezett szabadság szerint tartassanak.

XX. A tizedek ne váltassanak meg pénzen, hanem mit mikép terem a föld, bort vagy gabnát, azzal történjék a fizetés: és ha a püspökök ellenmondanak, nem segítjük őket.

XXI. A püspökök a nemesek örökbirtokairól ne adjanak tizedet lovaink számára, sem a királyi birtokokba, azok emberei ne tartozzanak tizedeiket behordani.

XXII. Továbbá, sertéseink a nemesek erdeiben vagy rétéin, ezek akarátának ellenére, ne legelhessenek.

XXIII. Továbbá, a mi új pénzünk esztendeig legyen érvényes. husvétől husvétig; és a dénárok olyasok, minők voltak Béla király idejében.

XXIV. A pénzek kamaragrófjai, a só és vámtisztek, országunk nemesei legyenek: izmaeliták és zsidók ne válhassanak azokká.

XXV. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcson és Szegeden, és a végekben.

XXVI. Továbbá, fekvő birtok az országon kívülieknek ne adományoztassék. Ha adományoztatok vagy eladattak, az ország népének adassanak vissza megváltás végett.

XXVII. A nyestbőrök a Kálmán királytól szabott adó szerint fizettessenek.

XXVIII. Azt, ki törvény rende szerint marasztatott el, semmiféle hatalmas ember se oltalmazhassa.

XXIX. A főispányok érjék be tisztük illetőségeivel; egyebek, mik a királyé, tudniillik, csöbrök, adók, ökrök és a várak két harmada, járjanak ki a királynak.

XXX. Továbbá, ezen négy főuron kívül, tudniillik: a nádor, a lián, a király s a királyné udvarbírói, két méltóságot senki se viseljen.

XXXI. És hogy ezen engedményünk és rendelésünk mind magunk mind utódink idejében örökké érvényes legyen, hét oklevélpárba íratuk, és arany pecsétünkkel megerősítettük, úgy hogy egy pár küldessék pápa urnák, és ő írassa át lajstromába, második a hospitaléban, (a jános vitézeknél), harmadik a templom mellett, (a templomosoknál), negyedik a királynál, ötödik az esztergomi káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál, ki idő szerint leend, őriztessék; úgy hogy az írust mindenkor szemei előtt tartván, sem ő ne tévedjen le a felebbmondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt, vagy a nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak, és azért hozzánk és utódaink iránt mindig hívek maradjanak, mind a királyi koronától a tartozó engedelmesség meg ne tagadtassék. Hogy ha pedig mi, vagy utódaink valamelyike bármikor ezen rendelésünk ellen véteni akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva minden hűtelenségi véték nélkül, mind a püspököknek mind más uraknak s az ország nemeseinek, öszvesen és egyenkint, jelenleg s jövőben és jövőendőben, nekünk és utódainknak ellenállni és ellenmondani örökre. ¹⁾

Kelt Kletusnak, udvarunk kancellárjának, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült ígének ezer kétszáz huszonkettődik évében, midőn főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin kalocsai érsekek, — Dezső Csanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váczy, Vincze nyitrai püspökök voltak; országlásunk tizenhetedik évében.

Mint láthatni, ez okmány kevéssel több, mint az Álmosal kötött szerződés, s Szt. István intézményei világosabb magyarázata; csakhogy most az alkotmány sánczai a Köznemességet is bcfoglalák. Ez azon okmány, melyen a magyar nemesség szabadsága hat századon át nyugodott: mely míg egyfelől a nemzetet képező nemesség személyét adómentességgel

¹⁾ Szalay, Magy. or. Tort. I. 294.!

majdnem sérthetlenség jogával ruházta fel¹⁾, másfelől a nemesi birtokokat rendező, s felállítja az úgynevezett leánynegyedek²⁾, mely a nőnem örökösödésénél egész korunkig tartott³⁾. S az egész nemzet részére a hongyülés tartásának kapuját végkép megnyitván⁴⁾, utolsó pontjában, hol a király törvénytelenkedése esetében ellentállásra hatalmazza fel a nemzet tagjait, alapját veté meg azon folytonos ellenzéki küzdelemnek, mely a nemesi szabadság védelme ürügye alatt, reformokról egész korunkig hallani sem akart — a nemzet roppant hátrányára. Itt vette alapját a várjobbágyokból a köznemesség, mely megyegyűléseinkre, s e gyűlések által a hongyülésekre akkora befolyást gyakorolt; s melynek egyszerű házi tűzhelye a nemzetiségnek még akkor is oltára volt, mikor a magyarországi ünnagyok olykor magokról megfeledkeztek.

Így folytatá tovább II. Endre az intézményeket, melyeknek Almos és Szt. István csak alapját veté vala meg; hogy a korszellem intései szerint a századok nem újíták, az nem a XIII. század hibája; mint nem az Endréjaz, ha törvénytapodás esetén a nemzet olykor az utolsó pontra támaszkodott.

Ez alkotmányos gondolkodásáért II. Endrét sokan vádolták már gyávasággal. De hogy nemesebb indokok vezérlék, tanúskodnak mellette Erdély tölénelme lapjai, hol adományozásait a szász nemzettel szemben, mely jogéretére támaszkodott, tovább folytatá; míg a rendeleteit tapadó barczas ígi németlovagok ellen fegyverrel tudott fellépni.

A részletek áttekinti se végett, olvasóink figyelmét Erdély déli részére vonjuk, s mielőtt nagyobb események elbeszélőhöz fognánk, megemlítjük akerczi apátsággal éreztetett azon jóindulatát, miszerint Götzelin nevű lelkésznek 1223-ban megengedni, hogy Disznódot, mit neki II. Endre ajándékozott volt, az említett monostornak adományozhassa; vala-

1) A személyes szabadságról szól: a H. VH. VEI. XI. XIII. XVI. XVIII. XIX. XXIV. XXV in. XXX. art.

2) A birtok viszonyokról szol. a IU. IV. XII. XV. XX. XXIII. XXVI. art.

3) A gyűlésről I. XXXI. art.

4) A leánynegyedről a IV. art.

mint ugyanezt a Makkok¹⁾ földéből szakasztott némely birtokokban is megerősíté²⁾).

Az adományozások e termékeny éveit az erdélyi szászok sem mulaták el kiaknázni. Bejövetelüknek még nincs egy százada, s annyira megerősödtek, hogy nemzeti egységek megalapítását komolyan czélba vették. Hogy Gejza őket bizonyos föltételek mellett fogadta be, bizonyos; de hogy minők mellett, okmányok hiánya miatt homály fedi. Bár minők lehettek is, az elfoglalt földterület apró darabokban külön fekvése az egység kifejtését igen akadályozta volna. Ennek akartak most új fordulatot adni. II. Endréhez mentek, s azon előterjesztésre, mint ha a Gejzától nyert szabadságaikból időfolytán kiestek volna, azok újbóli helyreállítását kérték: s II. Endre 1224-ben egy adománylevelet írt alá³⁾, melynek alapján a szászok Erdély harmadik jogos nemzetévé fejlődnek, s a magyar alkotmányos szabadság védsánczai közé jutának. Ez örökmlékű s annyit vitatott, annyiféleképp összeállított, s magyarázott adománylevelet jónak láttuk egyenesen eredetiben közleni.

In nomine Sanctae Trinitatis et individuae Unitatis. Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Illyriae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae liex in perpetuum. Sicut ad regalem portinet dignitatem, superborum contumaciam potenter opprimere: sic etiam regiam decet benignitatem, oppressiones humil-

¹⁾ Alkalmat veszek magamat helyreigazítani a felett, hogy felyebb (19. 1.2.j.) az mondám, hogy az oláhok, (blak név alatt) ez oklevélben jönnek legelőször elő; de már 1204-ben látom a pápa levelében. Fejér, Cod. dipl. II. 245.

²⁾ Montem S. Michaelis írja az oklevél. Tud. gyűjt. 1830. IH. 98—100. 1. Fejér, ül. I. 399. I. a várat Érd. Régiségei. 103.

³⁾ Ez adománylevél hitelességéről egyidőben kemény viták folytak, melyek azonban érvényességét meg nem ingaták. A kétségbe-vonás főbb momentumait a következő szörszál-hasogatások képezték: hogy kelte helye feljegyezve nincs; hogy a keletidő Endre uralkodásának 21-ik évére van téve, holott csak 19-ikre esett az 1224-ik év; hogy ez okmány nem privilégium, hanem csak rendelet volt mint koronajozágról, hogy majd egy századig, 1317-ig egy király sem erősítő meg; hogy az eredeti nem létezik, s csak transumptumok teszik a szolgálatot, sat. sat. L. a legújabb e tárgyú visszatéréseket. Ertekeződés a szász nemzet eredetéről. Enyed. 1846. 35. sat. Teutsch, Geschichte d. Siebenb. Sachsen I. 44. 1. Schüller, Umriss u. Krit. Stud. 1851. II. 38. I.

Hum misericorditer sublevare, et fulelimn metiri famulatum, et unicuique secundum propria merita retributionis gralam impertiri.

I. Accelentes igitur Fideles hospiles nostri Theutonici ultrasilvani universi ad pedes majestatis nostrae humiliter nobis conquerentes, sua questione supliciter nobis monstraverunt, quod penitus a sua libértate, qua vocati fuerant a piissimo rege Gey-sa avo nostro excidissent. Nisi super cos majeslas regia oculos solitae pietatis nostrae apriret, unde prae nimia paupertatis inopia nullum majestati regiae servitium poterant iinpertiri. Nos igitur justis eorum querimoniis aures solitae pietatis inclinantes, ad praesentiam, posteriorumque notitiam, volumus devenirc, quod nos antecessorum nostrorum piis vestigiis inherentes, pietatis moti visceribus, pristinam eis reddidimus libertatem.

II. Ita tamen quod universus populus incipiens a Varas usque in Boralt, cum terra Syculorum terrae Sebus, et terra Daras unus sic populus, et sub uno Judice censeantur. Omnibus Comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.

III. Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis Comitatibus, nisi sit infra eas residens, et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire.

IV. Nec etiam in comitatu Chybiniensi aliquis audeat coniparere pecunia.

V. Ad lucrum vero nostrae Camerae quingenlas marcas argenti dare teneantur annuatim, nullum praedialcm, vel quemlibet alium, volumus infra términos eorundem positum, ab hac excludi reddicione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali. Hoc etiam eisdem concedimus, quod pecunia quam nobis solvere tenebuntur seu dinoscuntur, cum millo alio pondere, nisi cum marca argétea, quam piissimae recordationis pater noster Bela eisdem constiluit, videlicet quintumdimidium fertonem Chybiniensis ponderis, cum Coloniensi denario, ne discrepent in stn'nre, solvere teneantur. Nunciis vero, quos Regia Majestas, ad dictam pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem moram fecerint, tres Ioltones pro eorum expensis solvere non recuset.

VI. Milites vero quingenli infra regnum ad Itegis expeditionein serviré deputentur. Extra vero regnuin centum, si rex

in propria persona iverit. Si vero extra regnum Jobagionem miserit, sive in adjutorium amici sui, sive in propriis negotiis quinquaginta tantummodo milites, mittere toneantur, nec regi ultra praefatum numerum, postulare liceat, nec ipsi etiam militer tencantur.

VII. Sacerdotes vero suos libere eligant, et electos repraesentent, et ipsis Decimas persolvant, et de omni Jure ecclesiastica, secundum antiquam consuetudinem eis respondeant.

VIII. Volumus et etiam firmiter praecipimus. Quatenus ipsos, nullus judicet nisi nos, vel comes Chybinicnsis, quern nos eis loco et tempore constituents. Si vero coram quocunque Judice remanscrint, tantummodo judicium consuetudinarium reddere teneantur, nec cos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo judico, non possit terminan.

IX. Praeter vero supradicta, silvam Blacorum et Bisscnorum, cum aquis usus communes exercendo, cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis, eisdem contulimus, ut praefata gaudentes libértate, nulli inde servire teneantur.

X. Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnates nostros, evidenter cognoscalur.

XI. Si vero aliquis eorum. aliquem convenire voluerit, in causa pecuniali, coram Judice non possit uti testibus, nisi personis infra términos eorum constitutis, ipsos ab omni jurisdictione penitus eximentes.

XII. Salesque minutos, secundum antiquam libertatem circa festum beati Georgii octo diebus, circa festuin beati regis Stephani octo, et circa festum beati Martini, similiter octo diebus, omnibus libere rccipiendos concedentes.

XIII. Item praeter supradicta eisdem concedimus, quod nullus Tributarium, nec ascendendo nec descendendo praesumat impediré eos.

XIV. Silvam vero cum omnibus appendiciis suis, et aquarum usus, cum suis meatibus, quae ad solius Regis spectant donationem, omnibus tarn pauperibus, quam divitibus libere concedimus exercendos.

XV. Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut

nullus de Jobagionibus nostris, villám vei praedium aliquod, a regia Majestate, audeat postulare, si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate, a nobis, contradicant.

XVI. Staluiinus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem, ad ipsos nos venire contigrit, trcs descensus tantum solvere, ad nostros usus teneantur. Si veró Vayvoda, ad regalem utilitatem, ad ipsos, vei per terram ipsoriim transmittitur, duos descensus, unuin in introitu, et unum in exilu solvere non recusent.

XVII. Adicimus etiam supradictis libertatibus praedictorum, quod mereatores eorumn ubicunque voluerunt in regno nostro, libere et sine tributo vadant et revertantur, efficacitar jus suum, regiae Serenitatis intuitu prosequentes. Ornnia etiam fora eorum inter ipsos, sine tributis praecipimus observari.

Ut autem haec, quae ante diéta sunt, firma et inconcussa permaneant in posterum, praesentem paginam, duplicis sigilli nostri munimine fecimus roborari. Dátum anno ab inoarnatione Domini millesimo ducentesimo vigesimo quarto. Ilegni autem nostri anno vicesimo primo ¹⁾).

Ez a II. Endre emlékezetes úgynevezett Andreanum diplomája. Nevezetes engedmények. Az első pont régi szabadságukat adja vissza; a második bizonyos határok közt egy néppé, egy megyévé teszi; a harmadik a népnek tiszt, választási jogot ad; a negyedik az ottani pénzválthatást korlátozza; az ötödik évi adó illetményöket 500 marka ezüstben állítja meg; a hatodik a katonaadást szabályozván, illetéküket az orszá'gban folyó háborúra 500, a hazán kívül, ha a király vezeti 100, ha más, akkor 50 főben szabja meg; a hetedik papjaik szabad választására hatalmazza fel, kiknek a tizedet adják; a nyolezadik, mint egységük egyik sarkköve, őket a szebeni ispán főnöksége alá rendeli; a kilenczedik a bessenyök és blakkok közikbe szakadt erdeit vizeit közössé teszi velük; a tizedik egy közös pecsétet ad nekik, a tizenegyedik azon jogot engedi, hogy pénz körüli perben, csak ott lakó legyen tanú a szász ellen;

¹⁾ A szöveget I. Schuller, Umrise. II. Urkundenbuch 20. 1. A felosztásban követtem Neugeborent. Arcliiv d. Verem II. B. 1. heft. végén 21. 1. Magyarul I. Ertekeződés a szász nemz. eredetéről 27. 1. Fejér, III. 1. 441.

a tizenkettődik megengedi, hogy Szt. György, Szt. István és Szt. Mihály napkor nyolez napig a hányáktól apró só t hordhasanak; a tizenharmadik meghagyja a királyi adószedőknek, hogy átmenve, őket ne háborgassák; a tizennegyedik az erdőket vizeket szegény és gazdag közt közössé teszi: a tizenötödik a más nemzctbeliek oltani birtokolhatását kirekeszti; a tizenhatodik meghatározza, hogy ha a király közikbe érkezik, három ingyen gazdálkodással, a vajdának pedig csak kettővel tartozzanak; az utolsó a kereskedést szabályozván, az országban vám nélküli járást, s magok közt is szabad kereskedést enged.

Rövid tizenhét pont, s mégis elégséges volt arra, hogy a szász nemzet szabadságát, jóllétét, hat század viharaival szemben megvédje.

Mekkora térre terjedt egyelőre e kiváltság ereje? minő viszony volt hajdan a szász nemzet s az ott lakó oláhok közt? egy sereg ilyszerű kérdés a történet búvárlat feladataihoz tartozik ugyan ¹⁾, de fejtegetése, egyik vagy másik vélemény elfogadása, darázs-fészekre vezetne. Legyen elég ennyi, figyelmeztetésül történelmünk folyamában e szép korálsziget alakulására, mely míg idővel a polgári elem, iparés kereskedelem fészkévé lőn, rajta Erdély közéletének sok gondolata megtörött.

Ez intézmények által a közvélemény, az aranybulla által a magyarság, az Andreámon diploma által Erdélyben a szász-ság meglévőn nyerve: a királyi szék tekintélye, fénye, gazdagsága helyreállítása végett a koronajavak visszafoglalását újba tervbe vevék. E szándék Erdélyre különös befolyást gyakorolt, ölint felebb említők, II. Endre a festői szép Barczaságot, a mai Brassó vidékit, 1211-ben, a német lovagrendnek adományozta volt. Pár év múlva, 1213-ban, Vilmos püspök azon kedvezést hozza, hogy a nekik adományozott területen, a tán oda települő magyarok és székelyekén kívül, minden tizedet nekik

¹⁾ Az An(lr. diploma critikai magyarázatába legutószor Schuller Károly szebeni tanár, bocsátkozott, ki „Umrisse et Krit. Studien“ című nagy fáradással irt munkája II.kötetét majdnem egészen o tárgyának áldozá. 37—151. l.

enged¹⁾). Mindent megkívántak érettek tenni, csakhogy a határszélek őrzésének, mit vállaltak, megfelelhesenek ²⁾).

Jó formán hozzá is láttak a befészkelődéshez, mert néhány év alatt öt várat emelnek ³⁾), hogy éppen melyeket, nem tudni ugyan teljes bizonyossággal, de úgy hiszik, hogy a már csak romokban látszó Heldenburgot Krizba, Kreuzburgot Nyén felett, valamint Feketehalom, Földvár és Töröcsvár alapjait is nekik tulajdonítják ⁴⁾). Úgy látszik kővárt emeltek, holott csak favárra volt engedélyek. Minden lépésük arra kezdett mutatni, hogy a Barcaságon rendjök számára független birodalmat terveitek. E merész terv méjjen sérté a magyart, ki vérrel szerzett hazája megtartásáért mindig kész volt véret ontani. II. Endre, főleg a korona fényére féltékeny ifju király befolyására ⁵⁾), 1221-ben a Barcaság visszavételét kimondá. A lovagrend vévén a parancsot, a pápához, III. Honoriuszhoz folyamodott, ki magát közbe vetette ⁶⁾). A király, a pápai hatalom e legnagyobb bálványzója, míg a magyar és szász nemzettel tisztába nem jött, visszalépést színlelt: a pápa kedvéért nem hogy a visszavétel végre hajtotta volna, sőt 1222-ban új adomány levelet ad ki, melyben kárpótlásul még 12 sóhordó hajó tarthatására ad engedélyt, hatra a Maroson, hatra az Oltón, még pedig oly anomál joggal? hogy visszajövet vámtalanul hozhassanak bár mi kereskedelmi czikket; s egyszersmind jóváhagyását adta, hogy a favarak helyett, kővárokat építhessenek,).

Hatalmok e legmagasabb pontján, a pápával szövetkezve, tovább lépnek: addig is, míg a népesség száma püspök küldését kívánná 1223-ban a pápa egy külön dékánt rendel ide ⁸⁾), mi az ellenek forrongó vihart szárnyra költé, Rináld püspök, ki egyébaránt a pápánál oly kegyben volt, hogy szemhibája mellett is püspökségre emelé, — ellenük fellépik, s az előde ál-

¹⁾ Fejér, Cogl. dipl. II. vol. I. 144. Szercedai, Ser. Ep. G. I.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. Ül. vol. I. 117.

³⁾ Okl. Sehuller, Archiv I. 256.

⁴⁾ E várak leírását, Köváry, Érd. Régiségei 130. 153. 54. 71. 76. 1.

⁵⁾ Okl. Sehuller, Archiv I. 259.

⁶⁾ Okl. J. Benkő, Milkovia I. 101. 1.

⁷⁾ Okl. Értekez. szász nemz. ered. 68. I. Fejér, III. 1. 370. 422.

⁸⁾ Oklevél Sehuller, Archiv, I. 231.

tál adományozott tizedet visszahúzza, kik azonnal védnökükhöz, III. Honoriushoz folyamodnak, ki a püspökctbüntetéssel fenyegeti, ha feltett szándékától el nem áll¹⁾; s a dékánt bekiildetlc. lis most olt állott a szép Barczaság mint oly terület, mely már sem polgári sem egyházi igazgatás tekintetében Erdélylyel többé össze nem függött; a Barczaság teljes kiszakítása oly leplezetlenül trvelletett, hogy világos lón, miképp a pápa bele egyezett, hogy e gyönyörű szép vidék a magyar korona hatalma alól is kiszakasztassék.²⁾

Rináld püspök, mint az udvar kegyencze, jelenláila a perczet, hogy a király haragját, s a nemzet méltóságára büszke Béla herczeg menyköveit felkeltse. Papság s haza egyaránt elég féltékeny volt a nevedő lovag-hatalomra; ki volt békülve egymással apa és fiú, király és haza; s minyjoknak egy vágya volt, a házába besimult idegen lovagok féktelenségét megtörni. S a lett belőle, hogy a király 1225 tavaszán sergét felülteti, Erdélyben terem, s a lovagrendtől nem követelt kevesebbet, mint hogy a Barczaságról teljesen kivonuljanak. A lovagok a nemzet haragjával szembe szálltak. A pápához folyamodnak, ki őket ellentállásukért megdicséri, s oltalmát ígéri ³⁾ Be is jött a pápai küldött, megkísérté engedékenységre bírni a nemzetet, de akarata hajthatatlan; látva, hogy nem boldogul, a lovagokhoz fordul, de ezek, sem foglalásaik visszaadásáról, sem a király által rosszait pénzverésről nem akartak lemondani, s kimondák, hogy csatára bízzák az ügyet. A király e rendnek, melyet az oklevelek kebelbeli kígyónak, emésztő tűznek neveznek, még tán ekkor is megengedett volna, ha feltételeit teljesítik; de a lovagok inkább mind egyik el akartak hullni, mintsem megkedvelt önállásukról lemondjanak. A király ez engedékenysége megtette a pápánál hatását, püspököket küld be, hálátlansággal vádolja a lovagokat, s még egyszer felszólittatja, hogy a királynak engedelmeskedjenek.

Azonban késő volt, mert a magyar, mihelyt az első követség sikeretlenségét látta, a másodikat be sem várva: fegy-

¹⁾ Oklevél. Archiv I. 232. 1. ²⁾ Oklev. Arckiv. 236.

³⁾ Okl. ugyanott 240. 1.

vert húzott, s azon év júniusában¹⁾ a Barcza szép völgyébe beront... a lovagrendet harczban szétszórja... túlúzi Erdély határain, Kumaniába a inai Moldvába, hol ismét várat építettek, de a nép itt is megtámadja ²⁾, itt sem nyughattak meg. Innen is felkeltek, a Visztula partján nyertek új hazát. A pápa és az összes rend főnöke, Salza Hermán, jogai érvényesítését éveken át követelte; végre legalább kárpótlást kért, de II. Endre mindent megtagadott³⁾, s többé Erdély földén nem jelentek meg ⁴⁾.

Így állítá valahogy helyre II. Endre a csendet és rendet; helyre állítván, Benedek vajdánk helyett, 1220-ban Bélat küldé Erdély kormányára ⁵⁾. S a kél ország dolgai kedvező folyamatba jövének.

31. §.

Az oláhok, s kenézségek.

A II. Endre alatt, kiváltságokat nyert magyar és sz ísz, s az ősidőktől fejenként nemesi szabadságban élő székely nemzet mellett, egy negyedik is igényli figyelmünket, s ezek a számban oly tekintélyes oláhok ⁸⁾.

Nem igen emlékeztünk e népről, mert a magyarok bejövételétől mintegy eltűntek a történet láthatárán. A magyar ura-

¹⁾ Hogy júniusban történt I. a kiszámítást. Archív. I. 202. jegyz.

²⁾ L. ide 27. db. oklevelet az idézett alapos értekezés végén. Archív I. 214—263.

³⁾ Okl. Bethlen, Deutseh. ord. in Siebenb. 97—98. 1.

⁴⁾ Szép vagyronról rendelkezettek, 1840-ben Czófalva és Barátos közt, lakhelyük szomszédában 9 arany csákányt találtak, melyek némelyikén kereszt és bárány volt látható, pontozott metszésben. E csákányok, s itt talált arany lószerszámok ha tőlük jönek, arra mutathatnak, hogy itt is csatájok volt. A csákányok egy példánya a bécsi régiségtárban. L. Új magy. Múzeum 1853. H. f. 56. 1.

⁵⁾ Katona, Epitome Cronol. 1. 441. Hogy Erdély felett állt mutatják némely oklevelek. Milyenek Katona, Hist. Crit. V. 569. 586 Fejér, Töm. Hl. Col. H. 253. 365. 1.

⁶⁾ Az Oláhokról mint nemzetről a történészek csak ez időtájba kezdenek emlékezni: a byzánziak 1102, a latin írók 1197—1219 között, Kurz: Magazin. H. 292 1.

lom alapításának fegyverrel kívántak ellentállani, miért, mint fegyverrel legyőztek¹⁾, azon kor szokása szerint, hadi foglyokképp tekintődtek; mint ilyenek a korona, papság és nemesség közt oszlának fel, kik szolgálatra fordítók. Mígnem Kálmán király nekik földdarabok szakasztását rendelé²⁾.

Mint az addig ismeretes oklevelekből nyomozhatjuk, mégsem voltak épp úgy elnyomva, mint némelyek hinni szeretik; számokra is elég út maradt fenn, melyen a személyes ügyesség felvergődhetett. A nemesség saját falvaiban főnökeket állita, kik falus- és udvarbírák valónak egyszersmind. A kormány is a saját váraihoz tartozó uradalmak erdőségeiben irtásokat tétett, s az irtványi telep főnökét bizonyos bírói hatalommal látta el: c két úton, mint a koronajóságok bírái, egyesek gazdái, kenézei, jobblétre tettek szert, s közülök sokan kiemelkedtek.

Ezen kenézségek³⁾, idővel vajdaságok, ispánságokká nevedtek. A királyi várakhoz tartozó némely kenézek többire egyezményleveleket kaptak, melyek ugyan csak a tartozás és fizetés mennyiségét határozták meg, de a kenéznek adómentességet és a törvény előtt nemesi állást biztosítottak⁴⁾. Ez egyezmény levelek visszavehetek voltak ugyan; de idővel a családra szálltak.

Ily kenézskéget egész Erdélyben látunk; még magában a Székelyföldön is, Oláhfaluban⁵⁾, Bereczken,⁶⁾; a szász földön már több van, mint Szelistyén, Glimbokán, Kudsiron, s a szász

¹⁾ Anonym. Bel. Reg. Cap. XXVII.

²⁾ Keza, Prodhrazkinál 89.1.

³⁾ A kenézségek misége a forradalom előtt nagy vita tárgya volt. Névtelentől egy ily czímiimnka jelent vala meg: Viszsgálódások az erdélyi kenézskégekről. Mely munka a kenézeket oláh nemesekként akará láttatni. Ezt gr. Kemény J. egy alapos értekezésben megtámadta, felhányva a történéseket, okleveleket, köriilbelől azon tanokat állitá fel, melyeket e §-han hozunk. L. Kurz Magazin 1846. II. B. 286—339. I. Kenéz slav szó, s ily hivatalnoki értelemben Európa keletjén használatba volt. A tatárok IV. Béla alatt Magyarhont mintegy 100 kenéz által igazgaták. fRoger, Carmen Miserab. Cap. 35.)

⁴⁾ I. Lajos kir. egy 1366-i ily értelmű rendelete alapitá, mely a kenézeket két részre osztályozó: egyike élvezé a kiváltságot, a nemesek kenézei pedig csak egy falusbírával voltak a törvény előtt egyenlők. Magazin 294—98.1.

⁶⁾ L. az oklevelet Schuller, Umrissé.I. Urkund. 9.1. mely oklevél azonban kétség alá vonatott. Nemz. Társ. 1838 II. 67.

⁶⁾ Oklevél, Benkö, Milkovia II. 117. 1.

székek más helységein¹⁾. Azonban leginkább kifejlett a magyar megyéken; ilyeket ismerünk többek közi Lupsán²⁾; legkiliatóbb nyomait látjuk Csicsóvár körében, Köva'rvidék felé; főleg pedig Déva vára körül. Mind ez arra mulat, hogy régente nem volt az egész oláhság jobbágyosság alatt, hanem egy része bizonyos szabadságban élt, s saját vajdájuk alatt álltak, kik a megyei főispánnak voltak alája rendelve. Nyomokat látunk erre Zarándban, Hunyadban, Abrudbányán³⁾.

Ez eredete az oláhok neinesedésének, mihez Zsigmond király már adománylevelekkel járul, Hunyadi pedig Hátszegvidéken épen nagy mértékben folytatja. Magyar nemességet nyerén, egy sereg derék családdal szaporíták az alkotmány sánczain belől élő magyar nemzetet⁴⁾.

Mintán a három nemzetet Erdély földén így Játék constatirozva, s most a negyedik nemzet kenézeit is bemutattuk: Fogaras földéről tartozunk némi felvilágosítással, mint a melyet ez időben (1222—31) Oláhok földé név alatt emlegetnek⁵⁾. Ez némi önállásra mutatna; de erről oklevelek nyomán azon meggyőződésre jött az újabb idő, mikép Fogaras földé a magyar első királyok alatt nem tartozott határozottan Erdélyhez, hanem Bulgária részét tévé, az oláhországi erdőkhöz tartozott, s azt mint erdőséget csak legelőül használták. E határkérdést a magyar királyok később kiegyenlíték; Fogarasfűldé Erdélyhez szakadt; népe bizonyos szabadságban maradt sokáig; idővel állandó telepet kap⁶⁾; Fejérmegyéhez csatolódon, s egy részévé lőn a magyarok hét megyéjének, míg a székelyföld Erdély nyolezadik, a szászföld kilenczedik megyéjét képezé.

¹⁾ Oklevelek, Magazin n. 332—34. 1.

²⁾ Oklevél, Magazin n. 335.

³⁾ Az oklevelet, Magazin II. 325.

⁴⁾ L. ide gr. Kemény J. értekezését a főispánok alatt állt oláh vajdaságokról a XIV. XV. sz. L. Új magy. Muzeum 1854 VH. 119—132. 1.

⁵⁾ A hátszegi kenézségek nemesi birtokká változtak; de másutt megmaradtak, mint voltak, jobbágyoknak; mígnem a XVII. század elején az ily bírók többé nem jönnek elő kenéz nevezettel. Oklevelek Magazin IL 327—30. 1.

⁶⁾ A szászoknak adott Andr. diploma 1224-ben s más oklevelekben 1231-ben még Terra Blaccorum. Oklevél Magazin I. 175.

⁷⁾ L. kimutatását oklevelek nyomán gr. Keménytől, Magazin I. 175—180. 1.

ÖTÖDIK KORSZAK.

A TATÁRDÚLÁSOK KEZDETE.

32. §.

Jellemzés.

A magyar nemzet s hazája csendes szép fejlődését egy világeseemény szakasztja meg, mely mintegy járványos pestis, mindjárt fellépésénél, magát a nemzet léteit támadta meg, inig koronkénti megújulása a nemzetet folyvást pusztította. E rémes, s mind e napig kcbellázító emlékü esemény, a tatárjárások kezdete.

Ázsia fennlapályain, honnan a hunok is jövének, új népözön indul hullámozni, a mongol nép¹⁾. Eddig a világtörténet még nevét sem ismerte e népnek. Dsingis khán († 1227) egyszerre csak fölemelkedik, a tatárokat fellépteti, s rablónépének millióival egész Ázsiát elborítja. Árvíz volt, mely csak iszapolt, tűzvész mely csak romokot hagyott. Ő meghalt, helyébe tia, Oktaj jó, egy még nagyobb Dsingis khán, ki most már nem csak Ázsiát, hanem mondhatni az egész ismert világot el szándékozott borítani. Megindult, hat év alatt az egész föld egy negyedét elöntötte ²⁾

Mint a vihar, mely előre küldi zúgását, killdé kegyetlenségének rémhírét e nép. Európa készült, fegyverkezett, de ily villámgyorsaságra nem számított. A pápa prédikáltatok, a császár szövetkezett ellenök; de minden hibába. Félmillió ember ellenében, kik futósabb lovakkal, keményebb nyilakkal, vérszom-

¹⁾ Eottech, Allgemeino Ceschichte. V. B. 215—220. I.

²⁾ E tatárjárást egyszerre két bűvár vette tolla alá, 1856-ban, egyik Resti Zsigmond, másik Szalai László. L. ily címü könyvet.

jas kebellet jöttek: az egyet nem értő, egymással barátságatlanságban élő Európa, ellenek mit sem kezdhetett.

Oktaj Európára Bathu kinint küldé, mint a következők mutatá, elég nagy hadvezért, ha egy kóborvezért így lehetne czímezni. Évek teltek, míg a roppant sereg Ázsiából, rombolva idáig érkezett. Jövetelükre Európa, s főleg az útban álló magyarhaza, roppant készüléket tett¹⁾. Erdélyben városok, kastélyok emelkednek ... Mind késő, mind hasztalan, mert a tatárság berontott, megalapítá rémes hírét.

Az első és utolsó erdélyi tatárjárás között (1241—1738) öt száz év folyt le; egy bosszú félezreden át tartá e nép rémületben Erdélyt; egy század tölt el, hogy tatárt nem látott e nép: s emlékezetük még most is borhadalmas; az öregek még most is oly eleven képekben regélnek róluk, mintha szemükkel látták volna. Nem győzik emlegetni a regéket, hogy ha jöttek a tatárok, mint futott az erdőkre a nép, félig sült kenyérével, melyet míg egyfelől vetettek, más felől már szedtek hogy futhassanak; beszélnek mint bújtak a nádostavakba, hova libuczokat bocsátottak el, s ha ember felett repültek el, elsikollván magokat, a tatárokat nyomra vezették; máig is tudni akarják, mint füzek őseinket szíjra, s hajták ki mint barmokat, hol a mai cigányaink szerepére lőnek kárhozthatva, ha drága pénzen, gyakran egész jószágok értékével meg nem váltatának.

Szomorú korszak. A besenyők, kánok, kiket a görög kormány oly hosszason ültetett hazánkra, végre meghajollak, Kumania a magyarkorona alá jött, egy sereg kun Magyarhonba költözött; s ím új meg új irtó ellensége kél ez annyit üldözött, de az üldözés vészében viharában — miként az órjas cser — folyvást erősbuló s koronájában mind inkább szilárduló nemzetnek; új vihar kél, melyet csak a magyar nemzet volt elég erős kiállani.

¹⁾ L. Szalay, Tatárjárás Magyarország. 1855. 52. sat. 1.

33. §.

IV. Béla király.

(1235—1270.)

II. András meghalt, s hercegünk IV. Béla lépett helyébe, 1235-ben: nagy kormányférfi, de szerencsétlen hadvezér. Pedig kevés ideje volt a magyarnak, hol a királyban több hadi ltalentom kívántatott volna.

A mint fellépett, rögtön hozzá látott az apja által elsüllyesztett királyi méltóság helyreállításához.

Erdélyt, nemlévén követelő herceg, v a j d á k r a bízta ¹⁾).

A német császár, II. Frigyes, követét, kit mint hűbéreséhez akart intézni: kereken vissza utasítá.

Egy ebédet adott az ország nagyainak, s ott azokat, kik apja életében ellene s a rend helyreállíthatása ellen küzdtek; elfogatta, megbüntette, Dénes nádornak mint felségsértőnek szemét kitolalta.

Hogy az elhatalmasodni indult zászlós urakat visszalökje, azon székeket, melyekre azok a király előtt leszoktak vala ülni, elégettette.

Országgyűlést tartá, melyben Kumania vagy is Moldva királya czímét felvevé¹⁾, s e mellett azon várjóságokat, melyeket atyja eladogatott, visszavétette.

Ily erélyes reformok közepette lepi meg a világesemény, az új népüzön, melyet Európa a hunok beözönlése óta nem látott.

A mongoltatárság Ázsiából olényomulván, Oroszországon át Magyarhon felé közelgőt. IV. Béla király hatalmas intézkedéseket tesz ellenek, apró várak kelnek mindenfelé a hazában, Erdélyben többek közt Enyed templom-kastélyán az 1239—ik év ma is látható ²⁾); de mind ez csekélység volt ily népüzön ellenében. Mert bár néhány év alatt érték ide, még is menykövekkel terhes felleg, pusztító viharként lepték meg a készületlen hazát ³⁾).

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 27. t.

²⁾ Leírását, Erdély régiségei 219. 1.

³⁾ Kútfő e tárgyra, az egykorú Koger nagyvárad kánonok, kit ma-

Magyarhon és Erdély megrohanása 1241 évre tüzeteti. A végzettes év martiusában, Erdélytől fel Slésiáig nyúlt a mongolok előnyomulni akaró tábor. A jobb szárny Slésiánál állt; a centrumon Máramarosnál Bathu fővezér lépett elő ¹⁾ a bal szárny Erdély előtt táborozott.

A király nem akarván apró csatákban kimeríteni erejét, népet a szélekről visszavonta. Frigyes osztrák hercegre várt, ki csekély sereggel meg is jött. A nemzetet is várta volna, hogy felgyűljön; de azon áhír terjedő el, hogy a pár év előtt befogadott kunok miatt jöttek a tatárok, mire a nép nem akart engedelmessé válni. A veszély és viszály egy aránt nőtt. Nem volt elég a külellenség, a belviszály lángját is önfejekre gyújták. Követelők, hogy a pár éve letelepült kunok vezérét, Kuthent a király fogassa be, s midőn a tatár már Pest előtt állt, reá rontottak, s Kuthent legyilkolák ²⁾. S következménye lőn, hogy a tatárok mellett a kunok is fegyvert emeltek.

Így állt Magyarhon ügye, mikor a tatárság mart. 31-én Erdély határát átlépte. Két úton rontottak Erdélybe. Egyik csapat a Székelyföldnek jött, a Scréthen át, s az Ojtózi szoroson tör be. Vezérét a régiek Bochetornak, az újabb nyomozók Szubutaj Boghadornak nevezik ³⁾.

A más serget Hádán, a Bathu testvére, mások szerint Oktaj fia hozta, s Radna vidékének tartott.

Erdély e Svájczát akkor már szászok lakák, s városát Radnát, negyvenezer polgárt számító gazdag bányavárosnak állítják. A mostani e táji útszoros, a borgói, akkor nem

gokkal akartak elhurcolni, s kitől ily címii leírást bírnak: M. Rogerii Vardiensis Capituli canonici Miscrabile Carmen super Destructione Begni Hungáriáié Temporibus regis B. per Tartaros facta. Schwandner Tom.I. Másik majdnem egykorukutfő: Th o m a e Archidiaconi spalatensis Hist. Salonitana, Schwandner Tom. H. Rostit említtem. Az erdélyi eseményeket tárgyalta Schuller Károly az általa kiadott Archiv, f. d. Kenntnis v. Siebenbürgen I. 24—68 l.

¹⁾ Engel, Geschichte I. B. II. Abth. 83. 1.

²⁾ Roger szerint saját lakában. Cap. XXIV.

³⁾ Rogerius és Bonfin Bochetornak nevezi. Bajdár e bejövetelét Schuller (Archivja I. 32. 1.) kétség alá vonja; de Rogerius mellett oklevél szól. Okl. Fejér, Cod. dipl. IV. II. 22 l.

lévén járható: itt jöttek, mint jártabb úton. A sánczok, melyeket tán éppen ez időben ástak, a határszéli hegyeken, még ma is látszanak.

Radnág be csak hegy és erdő lepi Erdély e táját, ütközetnek helye nem lévén, Radnán várta az erdélyi sereg be az ütközetei. A mint közeledni láták, Aristald, radnai bíró ¹⁾ a serget, mely többire szászokból állt, a tatárok elébe vezette. Kis előőrsi csata után a ravasz tatárság futást tett, s visszavonul.

Épen husvét volt, márt. 31-én. A nép megörvendve a könnyű győzelemnek, ünnepéhez lát; s miként Roger, csaknem szemtanú, írva hagyta, német szokás szerint borba temeték gondjokat.

Azonban a tatárság most hatalmasb számmal nyomult előre. Aristald bíró újra elejökbe megy, s véres harcz töre ki köztöltek. A nagyobb erő, mely mint lavina omla a hegyekről, győzött. Aristaldot elfogják, Radnát lángbaborítják, az akkor tekintélyes városban oly konczolást visznek véghez, hogy most hat száz év után is, a nagy templom tornya körül az embercsontok ott fejezlenek. Aristaldot, meg 600 vállagatott lovaszt felvesznek, s Erdélyből a Meszesen át ²⁾, Magyarországba kísértetik magokat ³⁾.

Öszpontosultak, s várták a feléjük nyomuló királyi tábort. IV. Béla Pestről ellenek indult, a Sajónál ápril elején megütközött, hol főhős az Erdélyen átvonult Szubatáj ⁴⁾. A diadal a talároké lett. Sok magyar veszett oda: többek közt püspökünk Hindid⁵⁾, s a szebeni prépost, Miklós, a király alcancellára. Mint tartá fel magát benn IV. Béla 1242 februaráig, mint ha-

¹⁾ Rogerius Aristaldról azt mondja: Comes villáé. Cap. XX. Bonfinius: illius regionis Comitemet ir. Decad. II. Libro VIII. Hogy azon időben a Comes nem grótot, nem csak főispánt jelentett, hogy egy Bolya, Buzdnak is voltak Comesei L. Szeredai, Series. episcop. 91. 1. Judex ipsorum seu Comes terrestris, quem ipsi... eligerunt. Fejér, Cod. 122. 236. 1.

²⁾ Feszler, Geschichte v. Ungarn H. 518. 1.

³⁾ L. Erdély Régiségei 244. 1.

⁴⁾ Bonfinius, Decad. II. Libro VIII. Roger. Cap. XXXIV.

⁵⁾ L. az ütközet leírását, Szalay 66—75. 1.

⁶⁾ Rogerii Carmen Miserabile super Destructione R. Hungariae per Tartaros facta. Schwandtnerél. Cap. XXX.

lásztak szomszédaink a zavarban, s mint fut el végre hazájából Béla Kádántól üzetve, mind azt a testvérhaza történetének hagyom.

Nem lehet a mostani hadjáratokról a mongol pusztításra fogalmat szerezni. E kor emberei képzelődése innen marad e vandalismuson. Rogeriust, nagyvárad kanonokot kell hallanunk, kit Bathu Erdélyen keresztül vonult tábora, haza vonultában, rabszjira fűzve Erdélyen át hurczola, s ki megszökvén, elevenen rajzolja hazánk szomorú helyzetét.

Szerinte az egész haza szét vala verve. Mindenfelé holttest, füst és tüzláng. Uratlan lovak száguldják a mezőket. A lég megbüszhült a holtaktól. A vadak leszálltak az erdőkről, emberi tetemeken élődének, s a kutyák velek farkasokká vadulának.

A lakosok, csak hogy életüket megmentés, oda hagyák mindenüket. Erdőkre vevék magokat, hol rabszjira jutának, vagy tavakba bújtak, hol étien halának el¹⁾. Roger a tatároktól megszökött, mint Moldvából Erdélyen át visszafelé jön, mondhatni egy lelket sem talált, útját csak egy egy fenmaradt csonka torony jeleié. Az országutakat fii nőtte vala be, a mezők csonttól fejeiriének. Mikor Fejérvárra, a hon fővárosába érkezett, ember csontok s rombadült épületeken jár. Útjában a kenyérnek híre sincs, magát növénynyel táplálta, Enyedcn, Tordán, sehol se akad élőlényre. Kolozsvár közelében, Frátálól négy mértföldre találta az első embert, s az első kenyeret lisztből s cserhajból sütvé. Itt egy hegytetőre vonák el többen magokat; ott maradtak, nem mertek elé bújni. Mert kiket le nem gyilkoltak s el nem hurczolának, azok sem mertek sokáig roj-tekeikből elővánszorogni ²⁾.

Egy hosszú éven át nyögött édes hazánk a barbar foglaló rabigájában. Már kerületekre is felosztotta volt, s megakará magát fészkelni, midőn a végzet közbe szólt. Az otthon maradt Oktaj khan e közben meghal, a tatár vezérek vévén e hirt, tronkövetlési terveik kivitelére haza siettek, kivonták innen népüket, haza mentek Ázsiába.

¹⁾ Kogerii Carmen Miserabile. Cap. XXXII. III.

²⁾ Ugyanő Cap. XL.

Az örvendetes hírt IV. Béla király az Adriai tenger szigetén, 1243 elején vette. Lőrincz vajdánk adá tudtára ¹⁾, egyike legszebb emlékezetű vajdáinknak, kit majd alább Kemény név alatt látandunk. Béla hazajött. Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok, hazájokban szélyelszórva sújtják az égi karok. Béla futása e jellemző dalának minden igéje átrczgé a hazatérők bánatos keblét. De a nemzet, melyet ezer csapások edzenek meg, mely most oly közel állt felbomlásához, az egektől, mely nemzetünk felett oly atyailag örökdik, most is megtartatott.

Bélának a hálaima után, első gondja volt a hon helyreállítása. Mintegy második honalkotó állt meg a zűr felett, s minden igyekezete a volt, hogy a dúlások nyomait eltörölje. így látjuk mindjárt, 1243-ban, hogy Lőrincz vajdát Erdélyben nem kevesebbel bízza meg, mint hogy a szétszórt népet összegyűjtse, s a rendet s igazgatást viszont szervezze ²⁾.

Míg IV. Béla király a hazában így intézkedik, a hon kültékintélye helyreállítását sem halogatja. Lőrincz vajdánkat már 1244-ben az orosz földön látjuk, elégtételt vesz az orosz hercegeken, miért vezetik a tatárokat hazánkra. Frigyes, ausztriai herceg sem bánt vala több barátsággal; mert a mint IV. Béla a tatárok elől határaitra menekült, a herceg minden drágaságaitól megmenteté: reája is haddal megy; 1246 jun. 15-én csata dönti el az ügyet, a Frangepánok előde magát Frigyes herceget is elejtő, el vele a Babenberg család utolsó ivadékát ³⁾, — a herceg Németújhelynél esett el ⁴⁾, hol négy század múlva (1671), az utolsó Frangepán feje elbukott — mi által

¹⁾ Pray, Annales I. 273. 1.

Ezt egy oklevél mutatja, melyben Lőrincz vajda 1243-ban Lentenk és Hermán német testvéreknek a tatárjárás alatti érdemeikért Dobokamegyében három falut, az addig Dobokavárához tartozott Tatateleket, Bacsunateleket és Czegeteleket adományozza, s mit IV. Béla megerősít. Fejérvári káptalan, Husti, Vajvodae Ms. 1243 évhez. Pray, Annales I. 274. Fejér, Cod. dipl. IV. I. 275.

²⁾ Pray, Annales I. 281.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 392, mely oklevélben Béla egy itteni hősnek Erdélyben több falut adományozott.

a magyar fegyver azon fordulatot idézé elő, hogy az Ausztriai trónon a Habsburg uralkodó ház jelenhetett meg.

A kültekingély helyreállítása után a hon szervezése lép előtérbe. Magyarhonban a király személyesen intézkedett: Erdélyben Lőrincz vajda folytató elkezdett nagy feladatát. Folytató mondom, mert a népetlen hazát megnópesíteni, a romokot felépíteni, a pusztaságot újra felvirágoztatni, nem egy perez mive volt. Nem kísérhetjük a közös hon történetét, de az erélyes közreműködés feltűntetésére Erdély évlapjai is elég adatot nyújtnak.

A püspökség és káptalana oly szomorú helyzetbe sodortatott vala, hogy személyei alig élhettek ¹⁾. A nép sehogy sem szaporodott, a földek parlagon heverték: hogy a bajon segítsen, IV. Béla 1246-ban Gál püspök kérésére, a fejevári püspökség jószágait, mint Fejevárt, a püspöki székhelyet, Hannát, Bilakot, Zilaht, Tasnádöt a vajda s ispánok hatósága alól kiveszi²⁾ vagyis más szavakkal, a fejevári püspökséget liberbáróságra, zászlós uraságra emeli, mit IV. László később (1282), tovább terjesztett ³⁾.

Ily intézkedések közepette IV. Béla királyra is bekövetkezett a szerencsétlenség, hogy fiát, István herceget (1246) megkoronáztatá; s emellett, hogy a kúnokat is jobban megnyerje, egy kún hölgygyel házasságra lépteti. Egyelőre ez intézkedését is csend követi; a hon nyugalalmát semmi sem háborítja; csak a fegyveres erő aratja a babért, most Stiriában, majd Morvaországban, majd Ottokár cseh király ellen harcolván Austria érdekéért. A koronázott herceg előbb Slavonia, majd Stiria kormányát vezeti: Erdély felett pedig még mind Lőrinczet látjuk, ki által IV. Béla 1248-ban, az akkor még szászok által lakott Alvinczet és Borbereket azon jogokba helyezi, melyeket a szebenvidékiek élveztek⁴⁾. De már ugyan-

¹⁾ Okl. Schuller, Archiv f. Siebenbürgen I. 68. I.

²⁾ Qnod a tempore persecutions nulli vei pauci in Álba, et in aliis curtibus pontificalibus habeantur coloni. Okl. Benkö, Milkovia II. 305. Fejér, Cod. dipl. IV. I. 414.

³⁾ Okl. Benkö, Milkovia, II. 211. I. Fejér, V. III. 118.

⁴⁾ Éder, Felmerhezi jegyzetei 85. I. Fejér, VII. 1. 294.

ez évben a vajdai széken Geréb Orbán is megjelenik, ki után 1251-ben veje Széchenyi Frank következett¹⁾.

Úgy látszik e vajdák csak a hadra járhatott Lőrinczct pólo-lák, mert 1251-ben Lőrincz vajda azon rendeletet kapja hogy Szentlélek várét, kézdi Vásárhely mellett, mely a mostan is látszó kastély felett, Háromszék gyönyörű rónájára letekin-tőleg feküdt, s mit a tatárok feldúltak ⁸⁾, állítsa helyre, vár-nagygyal, s várőrséggel lássa el \).

Sokat kellett a tatároktól a székelyföldnek szenvedni, s nagyon jól kellett magokat a székelyeknek viselni. Egy pél-da reá máig is ismeretes. A Barczaság és a Székelyföld között Szék névvel nevezett kis terület állt, melyet eddig Falkun birt s mi most pusztává tétetett: ezt IV. Béla 1252-ben Akadás Vinczének adományozza, ki a hídvégi gr. Nemes családot ala-pitá; s az adományozott helyen létező öt helység: H i d v é g, Erősd, Arapatak, Nyáráspatak, és Liget, nagyrészt máig is az adományt nyert Nemes Vincze utódainál van Családok feltű-nése emlegetésénél lévén, eszünkbe jut, hogy a gr. K e m é n y család oklevélileg ismeretes őse, Mikola, Kalotaszegen 1260-ban mint némely falvak birtokossá, már említettük ⁶⁾.

A más felé szenvedett népességi pusztuláson segítőndő, Béla új idegen telepeket hozott Magyarországra ⁷⁾, s ez intéz-ke-dése Erdélyre is kihatott ⁸⁾. Ekkor jelenhettek meg Dézs város új lakosai, kik 1261-ben István herczeg által azon sza-badságukat, melyet az őket behívó IV. Bélától kaptak, megerő-sítették: erejénél fogva a vajdák és ispánok hatósága alól ki-vétetnek, megnyerik, hogy az említett tisztek ne a városba, hanem a város felett feküdt várba szálljanak, valamint a dézs-áknál só Szamosom szállíthatására is engedélyt nyertek⁹⁾.

¹⁾ Benkő, Transilvania I. 169. 75.

²⁾ h. Erdély Régiségei 182.

³⁾ Okl. Schuller, Archiv f. Siebenbürgen. I. 64. I. Fejér, VII. II. 33.

⁴⁾ Lőrincz ez évre I. Fejér, Cod. dipl. IV. II. 98. 1.

⁵⁾ Okl. gr. Nemes család levéltárában. Közölte Benkő, Transilv. I. 446. 491. Fejér, Cod. dipl. IV. II. 147. Érd. Nevezetesebb családai 195. 1.

⁶⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. IN. 28.

⁷⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 439.

⁸⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 447.

⁹⁾ Okl. Schuller, Archiv I. 65,

A kolozmonostori apátság is intézkedésre vart: az épületek romba dültek, a szerzetesek egyrészn elvérzett, a kiváltság levelek elégték, s javaira idegenek tevék kezüket; helyreállítását IV. Béla 1263-ban parancsolá¹⁾). A kercki apátság szintén romba dült: helyrehozása felél 1264-ben rendelkeztek²⁾). Hogy a fejevári püspökség javai egy más beütésnél ismét zsákmányra ne jussanak, 1268-ban a káptalan Tétfalud felett a Sztmihály-kövét átengedi, hogy reá a püspök saját költségén várat építhessen; hova ez időben vár keletkezett³⁾).

A helyreállítás ez erélyes menetét azonban egy, a királyfiak megkoronáztatásából eredt viszály nem kissé zavarta meg. A király s királyné szülői részrehajlása azon gondolatra jött, hogy Slavoniát az előtek kedvesebb m'sodik fióknak, Bélának adják: s Istvánt csupán Erdélyre szorítsák. István herceg tehát Erdélybe jött, úgy látszik, 1260-ban jelent meg⁴⁾); de nem pihenni, nem kormányozni, hanem hogy ő is felvegye a több herceg szerepét, apja ellen serget gyűjtsön, s elsőszülöttségi jogát érvényesítse⁵⁾.

A mint bejött, magát önféjétől királynak nevezé, s apját trónvesztettnek, királyi udvart nyita meg, mire közte s apja közt Magyarország megoszlott. A kalocsai ersek, Smaragd és a kunok, mint neje rokoni, István herceg mellé nyilatkoztak, s mikor 1262-ben IV. Béla király nádorát ellene küldte: István elébe ment Szathmár megyébe, s ott Ilosvánál a nádort megverő.

Így folyt le az év, mígnem az óv végén a két párt Posonban békét kötött, olly békét, mely szinte a hon feldarabolztatását vonta maga után.

E békekötés szerint István herceg, Erdély s a kunok földén önálló király maradt. Királyi udvara azon tekintélyt nyerte,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. in. 106. 1.

²⁾ István herceg rendelkezik. Fejér, Cod. dipl. V. 1. 206.

³⁾ Okl. Szeredai, Ser. Episc. 20.1. Schuller, Archiv I. 59. Leírását, Érd. Régiségei 195.

⁴⁾ Miben álltak az első szülött jogai, még kérdés alatt van, de hogy voltak, 1. okl. Tudom. Gyűjt. 1828. II. 90. 1.

⁵⁾ Benkő, Gén. Transilvania I. köt. 169. 15. I.

mit a Bélái birt, a kalocsai érsekben cancellárt kap, a zászlós uraknak megengedetett azon udvarral tartani, melyikkel tetszik, a sóaknak jövedelmét két egyenlő részre osztották; s mi legveszélyesebb, a két király az érsek ítélszéke elébe adá magát, ha tovább is versengenének ¹⁾.

Három részre vala szakadva tehát a szegény haza: IV. Béla király tartá Magyarhoni, István herczeg Erdélyt, Béla herczeg Slavoniát, mindenik mondhatni önálló hatalommal. István 1263-ban, — mely évben a Pál-szerzet, ezen egyetlen magyar szerzet szervezése el lón ismerve — ²⁾, elkezde Erdélyben királyságát: okleveleket adott ki, melyben magát Magyarország ifjabb királya s Erdély hercege czímmel illette ³⁾. Bolgárhonba mint király vezérlé segéd sergeit, csak annyit kívánhattott tőle IV. Béla, hogy Magyarhont serge ne érintse. Erdélybe magának, királyok módjára, 1263-ban vajdát nevezte, László vajdát ⁴⁾, ki egyszersmind a zonuki vagy szolnoki ispánságot a vajda hivatallal egyesíteni elkezdette.

Ez anomál intézkedés rögtön megtermé keserű gyümölcseit. A felosztás egyszerre minden alapot megrendíte. Az esztergomi érsek (1263) a királyi jövedelmek tizedéhez jogot formált; azt az oláhoktól bejövő barmokhoz, azt még a székelyek ököradója tizedéhez is ⁵⁾. A kisebb nemeseket, mint predialistákat magához kezdé húzni, s a nádor alól kivenni; a várakhoz szolgált népet maga helyeire kezdő telepíteni. Az érseket a több főpapok, főurak is követék, nyomni kezdék a középnemességet; szóval végcsapást intéztek a megyei várendszere alapult védelmi erőnek. S mégis a két király, mind a melleit, hogy belátta: elnézte, megerősítette, mert a kifejlett anarchia közepette sokat elkelle elnézniük, hogy magokat fentarthassák.

Illy körülmények közt nem sokáig tarthatott a béke. István 1264-ben ismét fegyvert fogott, mert úgy vette észre, hogy anyja a trónra Bélát akarja helyette előmozdítani. Erre

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. fl. 28. 67.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. ül. 69.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 161.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. HI. 152 sat. 1.

⁵⁾ Szegedi, Synopsis vitae Reg. 336. 1.

⁶⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. in. 133. 1.

a királyné azon javait, melyek birodalmába estek, mint Beszterczét, Radnát, Szőlőst, Királyt, melyek régi időktől a királynék jövedelméhez tartoztak, elkoboztatta¹⁾; s ha a pápa, IV. Orbán fenyegetésével őket le nem csillapítja, egy új polgárháború lángjai bontották volna el a szegény hazát.

Azonban a háború tüze mit oly soká fojtogattak, végtére is kitért. Alkalmat erre leginkább az adott, hogy István herceg, saját udvara főnökei közt összeesküvést fedezett fel, melynek élén saját korlátnok, Miklós, szebeni prépost állott, ki úgy látszik, prépostságának szélesebb jogkört kívánt adni. ²⁾ Az ármány fel lőn fedezve, a prépost s vele szövetségzők, IV. Béla király udvarába menekültek³⁾, kiket azonban az atyakirálynak, a szerződések értelmében tilos lett volna befogadni.

A viszály tehát kitért. Mindkét király fegyvert ragadott. István Erdélyből 1265-ben Magyarországra rontott; csaták merültek fel; de István részére oly szerencsétlenül ülnek ki, hogy nejét Erzsébetet, fiát Lászlót elfogák, őt pedig visszaszoríták Erdélybe. A csatavesztés hercegünk pártját annyira megvérité, s Béla tekintélyét annyira nevelte, hogy a herceg Erdély délkeleti szegletéig vonult, s ott magát Fekete-halom várába húzta be. Kemény Lőrincz ⁴⁾, a Béla hatalmas vajdája a királyi sergeket a vár alá hozta, tüzes ostrom alá vette; de a vár, melynek ott a hegytetőn ma romja sincs meg ⁵⁾, s az Istvánnal bevonult őrség vitézsége, az ostromot visszaverte⁶⁾; s mint István is azon adomány levele mutatja, mit véle benn volt négy Bethlen részére adott ki, a várt a király serge be nem vehette ⁷⁾,

Hol végződött volna e viszály, alig mondhatnék meg. Azonban a papság közbe lépett, a két király közt békét esz-

1) Fejér, Cod. dipl. IV. III. 216.

2) Fejér, Cod. dipl. IV. ül. 248.

3) Fejér, Cod. dipl. IV. ül. 415. 1.

4) Laurentiom, filium Kemény, Laurentius filius Kimini-nek Írják az oklevelek. Fejér, Cod. dipl. IV. III. 408. 10. V. I. 148. V. ül. 49.448. VI. 1.135.

5) Leírva, Erdély Régiségei 153. 1.

6) Ez ostrom fenntartók részére kiadott adományokat, 1. Fejér, Cod. dipl. IV. HI. 407. 410. 463. 1. V. I. 136. 239. 164. 169.

7) Okl. Geschichtl. DarsteUung d. D. Orden v. gr. Al. Bethlen 109. 1. Fejér, Cod. dipl. VII. III. 55.

közöli. Az apa és királyfiú jogai maradnak mint voltak, sőt annyival rosszabbá lettek az ügyek, hogy a hon e szerinti megtartását a nemzet gyűlésileg is elismerő.

Így oszta meg a királyi család közt a nemzet szíve. E köfejú kormányzatból igen természetesen olyan fejlettség fejtett ki, melyet alig láttunk, melynek mozgalmi közt királyi hatalom . nemzeti szabadság a nagyok és papság zsákmányává lelt.

De nevezetes a vívmány, mit a nemesség IV. Bélával 1267-ben papírra tétetett. Kimondatott a többek közt, hogy nemes ember törvény útján kívül el ne fogattathassék; hogy az országon kívüli háborúba a királyt követni nem tartoznak; hogy pereik íráson kívül láttassanak el; végre, mi leghevezetesebb, kivívták, hogy halál esetén a nemesi birtok a család mellék-ágaira is elszájon), mi által a hitelünket korunkig nyugözött ősisógnak veték meg alapját. A papság megkapá, hogy főpap csak a lehessen, ki alól kezdé papságát; s így magokat külön állammá alakíták. Oda vitte a fejlettség a dolgot, hogy a törvényt mindenfelé tapadák, a papság ismét elkezdett házasodni²⁾; alig volt féktelenebb az egyes, alig hatalmasabb a papság mint e három uralkodó idejében.

Ide hozta a két hazát a hercegekkeli megosztozás. így engedé sujtoltatni Magyarhon Erdélyt az által, hogy hazánkat szívetől elszakasztva, könnyeden odavető mint appanaget.

De hol a veszély legközelebb, olt van legközelebb a segély. Mikor hazánk az eldaraboltatás örvénye felett kerengett: eljött a balsors keze, az Árpádház fiága úgy leolvadt, hogy nem vala több herceg, kivel a hazát a király megossza.

IV. Béla, ki a hon ezüst korát rézre vátoztatá, ki az addig divatozott ezüst pénz mellé a rezet is behozá, a viszályok után pár évvel, 1270-ben meghalt. Sírjába vitte az utolsó királyt, ki herceget küldte hazánkra.

¹⁾ Fejér, Coel. dipl. IV. ül. 391. 1.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 426.

HATODIK KORSZAK.

ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK S VAJDÁK.

34. §.

A vajdai hatalom¹⁾.

Új korszakba lépett Európa, s vele nemzetünk: a lovagkor férfias eszméi lépnek előtérbe.

Az elfoglalt föld nem nézetik többé a királyok sajátjának, az egyes birtoklé családok az 1267-ki engedmény alapján, jogokat kezdenek hozzá formálni. A családfők nem oly alázas hűbérnökök többé, hanem született csapatvezéreknek, földes uraknak kezdik magokat tekinteni.

A II. Endre 1222—ki alkotmánylevelében szentesített azon elv, miszerint, a királyok jogtalan rendeleteinek minden magyar nemes ellene szegülhet: az alkotmányos gondolkozást, ellenzéki szellemet hatalmason fejlesztő. A nemzet gondolkodni, ébredni kezd.

A többire idegenekből álló nagy papság, hogy a hivatalok gyepelőjét magának tarthassa, a főnemességet folyvást tudatlanságban tartja; a papság a birtokos osztályt, a birtokos osztály a népet nyomja. S inig amannak jogai védelmére kard van kezében, emez e gondolatra csak századok múlva jön (1437). A közvélemény, ha volt is, a nagyok lábai alatt

¹⁾ A vajdai cím eredetét szláv eredetűnek tartják. Jerney szerint már Lebediásban a magyarok vezérét Constant. Porphirogenitus cs. boebednek nevezi, mi szerint nem egyéb, mint a vajda, vajvod szó elrontása. L. Keleti utazása H. 84. 1. E vélemeyt Balia már 1791-ben nyilvánítja. Erdélyorsz. Törvényei 162. 1.

nyögött; ki felszabadíthatta volna, az alkotmányos király, azokkal tartott; ha nem, mint egy IV. László, Zsigmond és II. Ulászló fogságra vettetett.

A nép, mely előbb csak kisebb hűbérnöke a nagy hűbéresnek, jobbágygá lett. Az eddigi rabszolgák felszabadulnak, de más szolgaság áll helyébe, mely a népet kiskorúságban tartá.

A két véglet, úr és szolga közt, az ipar és kereskedelem mezején egy sereg tehetős szabad nép fejlett vala ki. A nagyok által nyomot királyok ez osztály erejét felismerve, összegyűjtők, városokat engedményeznek számokra, melyek míg egy felől zöld oázokat képeztek a megyei kormányzat vadonában, a királyok számára erszényüket egyegy kis szabadsalomért mindig készen tarták. Így keletkeznek ez időben mindenfelé Európában a városok. A községi rendszer, mely által Göröghon és Róma oly nagygyá lön, s melyet a bárbar és feudalkor annyira elnyomott, a városokban ismét fejlésnek indul. A városok alapultával a jogérzet, polgári szabadság, általánosabb jóllét, s egyenlőség felé törekvés, támpontokat lel, mi Európának új alakot igér.

Gyűlpontokat kapnak az eszmék, melyek horderejüket napjainkban kezdik kifejteni. A városokban alapult democratia és pénzuralom, mely Európát jelenben reszketteti, itt veszi kezdetét. Miként Luther és Loyola, úgy támad egymás ellenében egyidőben a két szunyadó eszme, a föld- és pénzaristocratia, hogy mindkettőnél belássa az emberiség, miképp ha végletekben jár, a legildvösebb eszmék, záporokká válnak...

Ily színezet ömlik el ez időben Európán, s e színezet visszasugárzott hazánkra. Ez irányban kezd fejlődni Európa, mi is szépen versenyt tarthattunk volna; de a keresztthadak, melyeket nyugöt Európa folytatott, s mi csak néztük, megszűntek; fájdalom többé nem Európa megy a törökre Ázsiába, hanem a török jött Európára; s hogy nyugöt gyengeségét clárulá, mi és kelet Európa ürítők ki a pohár keserúségét. Századokig tartó háborút hoznak a kereszttesek hátukon reánk, magyarokra; s míg nyugöt Európa a jóllét, mivelődés virágos ösvényén halad, mi harczy sátrok alatt, vérben, pénzben szegényedünk; — a magyar folyvást ifjú korát éli, tán hogy a

kéjelem ölen puhuló nyugoti Európát kélttségében ne követhesse.

A magyarok istene ez árva, rokotalan nemzetre úgy látszik még akkor is gondviseléssel volt, mikor sujtolni látzatott.

Magyarország külpolitikája, mely Szt. István koráig folyást támadó háborút viselt, a támadtatás és védelmi háború szomorúbb terére kezd sodortatni.

A trónkövetkezési ingatagság, miszerint az Árpádházi királyok alatt nem volt meghatározva, hogy a király fiai vagy testvérei következzenek a trónra: folytonos izgalomban tartá a nemzetet, s a görög és római császárok beavatkozását vont i maga után.

Az Árpádház kihaltával pedig azon esemény, hogy leányági rokonok következtek s választás alá jönnek: a hont mint lá^ tandjuk pártokra fogja szakasztani; mely küzdelemben Erdély csaknem mindig szemben szavazand Magyarhonnal. Magyarhon inkább a római császárok felé hajol, míg Erdély a könnyebb vérü nemzetek felé, elébb a francia anyoni, majd a lengyel király házak mérlegébe vetendi nyomós fegyverét.

Vége az, hogy a vegyes házbóli királyok magtalansága egyiknek sem sikeríti dynastia alapítását, Austria trónkövetlését fogja előtérébe nyomni, hol Erdély, oly annyira különböző szavazatot adand, hogy következtében a két Magyarhon egymástól másfélszázadra külön szakad.

Így fog végzódni sajátlag e korszak, mely ezennel nyílik.

Az Árpádház kiháló félben lévén, nincs herceg, kivel a királynak birodalmát meg kellene osztani. A nemes vér, mely e hazát elfoglald, nem volt hivatva az egektől, hogy a nemzet felett hosszason uralkodjék. Hercegek többé nem jelennek meg Erdély felett, vajdák foglalják folyvást a kormánytséket, kik közül egy párt fejdelemnek is látunk czímezve kik a hercegek példájára függetlenségre, önállásra vágnak, kik mi-

¹⁾ Mercurius 1113-ban, Opor László 1309-ben princepsnek czímeztetik. Fejér, Coil. ilipl. II. 43. Eder Felmerhez 126.

helyt lehet, kezüket a korona úton nyújtják, mint Opor László Róbert Károly, szentgyörgyi és bozini gróf János Mátyás király alatt, míg végre Zápolya János a koronát éppen elragadja¹⁾

Szomorú jelenetek. Úgy látszik, a centralisatio nagy mestere, XI. Lajos francia király (XV. század), a magyarra nézve későre született.

A vajdák bár nem királyi vérből valók, bár ha csak is magyar nemes emberek közül nevezett helytartók, mégis mondhatni koronátlan kis királyok: ők voltak a polgári és katonai kormány főnökei, tartományi gyűlést hirdethettek, bizonyos határok közt jóságokat adományozhattak²⁾. Ha gyenge volt a király, a vajda felemelte fejét, s csak mosolyogta a király fenyegetéseit. Miként többek közt Loránd vajda 1282—96 között. Ezért írta Báthori István, a kenyérmezei hős vajda, Mátyás király halálával a székelyeknek, mikép, ily király többé nem kell, hanem olyan, kinek üstökét mindig markunkban tarthassuk³⁾. Oly politika, mely csak oly embertől jöhetett, kiről tudjuk, hogy írást sem tudott. E laz összefüggés mit szülhetett volna egyebet anarchiánál. A vajda kötelezte ugyan magát esküjében, hogy a király parancsára azonnal lemond, s ha ő visszaakara vonulni, három hó előtt feljelenteti⁴⁾, de éppen e bizonytalanság volt a fejtelkedés egyik legnagyobb ingere.

Vajdaságunk Magyarhon főbb hivatalaihoz tartozott; az összes hon negyedik zászlós ura volt; tekintetes és nagyságos cízzel tiszteltetett. Ha harezba mentek, s a király jelen volt, a horvátországi bán a sereg jobb, vajdánk pedig balszárnyán foglalt helyet⁵⁾.

¹⁾ A vajdai korra kútfők: Sigis. Kosa, De publica part. Transilvanarum adminisfratione sub Vajvodis. Viennae. 1816. Huszti, Duces et Vajvodae. Kézirat, feles okmányokkal. Teleki könyvtár.

A vajdák sorát összeállítva I. Katona, Histor. Critic. Töm. XVI. 024. I. L. Eder Felmerhez 155. I. Knrz, Magazin I. 218.

²⁾ A vajdák jóságadományozási joga rendszeren 32 telekig terjedt. Ferdinánd kir. Instrnetiojában 1555-ben 20 telekre vonja le. (Tray, Annál. V. 491). Sőt, mint Lőrincz vajda, még helységeknek is ad kiváltságot, mint Viuez és Borbereknek 1248-ban. (Eder, Felmerhez 85. 1.)

³⁾ Engel, Geschichte d. Ungr Reiches III. 429.

⁴⁾ Benko, Transvania I. 364. I.

⁵⁾ Liszti jegyzete. Kovachich, Scriptor. Minores I, 337.

Egyelőre csak a magyar megyék felett állt, de idő folytán gyakran magokhoz ragadák a székelyek ispánságát is, melylyel Görgényvára járt; a zonuki vagy szolnoki főispányok czíme, jövedelme pedig 1233-tól fogva majdnem végig övék maradt, s mint gyanítják, Külső, Közép és Belső-Szolnok megyék főispánságát s jövedelmeit hozták magokkal

Bizonyos székhelyük nem volt, majd egy majd más várában laktak a Maros mentének, Mind a hely középponti fekvése, mind okleveleink nyomán úgy látszik, a Fejérvár melletti Szt. Imrén volt legtöbbször lakásuk ²⁾).

A haderő, mely felett vezérkedtek, tekintélyes. Az erdélyi rendes had állt a vajda két banderimából, melynek egyikét mint birtokos, a másikat mint vajda tartá; a székelyek grófja szintén egy bandériumot tartott ³⁾, ugyan annyit állított a lei érvári püspökség, a káptalan pedig fél bandériumot; melyekhez ha a magyar megyék, székelyek és szászok illetéket hozzáadjuk, minden perczen mintegy 10,000 rendezett zsoldos állt rendelkezésre. Ezekhez járult a nemesség, oly számmal, hogy negyvenezer ember első intésére felkelt*; s ha pedig a kor szokása szerint véres kardot hordoztak, vagy a hegyeken felállított lármafákat meggyújták, minden férfi fejenként fegy-

¹⁾ A zonuki ispánság mint vajdai pótlék, legelőször 1191—97-ben jöh elő. Fejér, Cod. X. vol. 6. 15. Ez időül egyesíteni Dénes vajda kezdi 1233—36-ban. Az erdélyi vajdák zonuki ispánsága meglehetősen meg van vitatva. Alkalmat adott reá Gorové egy értekezése, mely a Tudom, gyűjtemény 1821 f. Vili. kötetében jelent meg. Erre Torma József érdemes hazánkfia a Tud. Gyűjt 1830 foly. I. kötetében Gorová azon állítását, mintha a vajdák csak is Külső-Szolnok megyének lettek volna ispánjai, megtámadja; s azon tételeket állítja fel: hogy a vajdák a három szolnokmegye közös ispánjai, hegy a vajdák ezen megyék örökös ispánjai, s így Belsőszolnok megye ispánjai is voltak. Erre gr. Kemény József a Nemz. Társalkodó 1830 foly. 105 sat. 1. több oklevelet hoz, melyekből azt következteti, hogy a vajdák csak is Belső-Szolnok ispánjai voltak. L. további vitájakat Nemz. Társaik. 1830. 25. 26. 38. sat. számában. Minek következtében Torma Belső-Szolnok neve, eredetéről egész könyvet irt, melyben említett véleményét oklevelek nyomán teljesen kifejtette, mely könyv fájdalom, még mind kézirat.

²⁾ Kurz, Magazin I. 220. Schulier, Umriss II. 161.

³⁾ Iiovaehich, Supplement. Comit. II. 326.

Kuvaehiuh, Scriptor Minor. TT. 13.

vert ragadott, s ekkor a vajda, mint az erdélyi fegyveres erő vezér-parancsnoka, oly sereg élén jelent meg, mely a törököt is gyakran összerónia.

E hatalom fentartására meglehetősen szép jövedelemmel vala ellátva: a mennyire össze lehet állítani, kapta a királyi jövedelmek harmad vagy negyed részét; a Maroson lemenők harmadát ¹⁾; a székelyek ököradójából 200 darabot ²⁾; asztalpénzül havankint 100 aranyot ³⁾; ezeken kívül bírták többire a csicsói, bálványosvári, létai, küköllővári, marosujvári, és dévai uradalmakat ⁴⁾. Hogy e jövedelem koronként változott, s hogy végre határozott fizetést húztak, mutatja, hogy Mátyás király idejében 9000 ft. s 3000 ft. áru sóban van megszabva

S egy századdal később pedig, Báthori András, a bibornok fejdelem atyja, 15,000 ft fizetésben részesítettet.

Mint királyi helytartó mintegy következő hatáskörrel volt felruházva; a jóságadományozhatás mellett, ő nevezé ki az alvajdakát ⁶⁾, a kenezéseket ⁷⁾; fogadta a szomszédtartományok követeit⁸⁾. A vajda híttá össze a tartományi gyűléseket, s azokban ő elnökölt; ő hajtá végre a törvényeket, a királyi és nádori rendeleteket; ő volt az igazságkiszolgáltatás feje, mire nézt bírakkal volt ellátva, melyek száma négy lehetett. E kormányának rendes székhelye nem volt, koronként megindult a hazában, s úgy látta el az ügyeket. A székelyföld e tekintetben csak akkor tartozott bírósága alá, ha egyszermind székely ispán is volt⁹⁾; a szászok szintén kivoltak véve, ki volt egyszermind a püspökség és apátságok területe ¹⁰⁾. Bíraskodása többire a megyei nemességre, s azok jobbágyaira szorítkozott. Itt is azon kivétel ad!» elő magát, hogy a nemes-

¹⁾ Schuler, Umrise und Krit. Studien U. 1G5. 1.

²⁾ Pray, Histor. Keg. I. 117. 1.

³⁾ Katona Histor. Critic. Tom. XIV. 46. 1.

⁴⁾ Sambacus Appendixe Bonfinlioz 380. 1.

⁶⁾ Szeredai, Series Episcop. 97. 1.

⁷⁾ Pray, Annales Reg. v. 491.

⁷⁾ Hy oklevelet I. Schüller, Umrise I. Urkunde 9. 1.

⁸⁾ Pray, ugyanott.

⁹⁾ Henkö, Gen. Transilvania I. 416.

¹⁰⁾ Szeredai, Seriös Episcopor 22. 113. 1.

ség, mely egyenesen a király alatt állt, s idézés s Ítélet nélkül még az sem fogathatta be, öt eseten kívül a vajdai szék előtt megjelenni nem tartozott. A főispán 50 fton alóli ügyet a vajda elé felebbezni nem engedett. E szerint a magyar nemes mondhatni felül, a nép, mely apró ügyekkel bajolt, pedig alól állt a vajdai szék bíróságán. Mert azon időben a nevezetesebb perek a tartományi gyűléseknek voltak tárgyai.

Hosszas volna e tárgyat részletesen előadni, mely ügyis inkább a jogtörténethez tartozik ¹⁾).

Még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy volt idő, melyben két vajda is állt Erdély felett, míg az egyik hadra járt, vagy a magyarhoni gyűléseken, a királyi udvarnál foglalkozott, a más honn kormányozott. De mint káros intézmény, mely gyakran a két kard és egy hüvely, két fő és egy füveg képlete viszályos változatait újítja meg, minél ritkábban alkalmaztatott. Hanem a másod vajdák szerepét rendszeren a 1 vajdák pótolák, kiket a vajda nevezvén, a kormányrendszerben a legjobb szolgálatokat tették, pedig néha két alvajdát is látunk, sőt vannak példák, hogy három alvajda áll ugyanazon okmány felett ²⁾).

Ilyen volt a vajdai méltóság Erdély felett. Nem tudjuk, önbizakodásnak, Erdélyncki kedvezésnek vagy előre nem látásnak tulajdonítsuk e laz kormányrendszeret, de annyit a tények elég szomorúan bebizonyítottak, hogy az, mikép Erdélyt, Magyarhon e második szivkainaráját a királyok mint provinciát külön kezelték, megboszulta magát. A vajdák, mint külön tartomány főnökei oly hatáskörrel ruháztatlak fel, mely okvetlen a békétlenség, fejtelenség tüzfészkevé tévék külről is eleget sajtolt kis hazánkat. Az Árpádház kihaltával, Opor László (1308) vajdánk Ottótól elveszi koronáját, börtönre veti; nem tanulunk rajta, s pár századdal később, Zápolya János erdélyi vajda a magyar hazát két darabra szakasztja, mely ha egy marad, a belviszályok s külnyomásoknak együtt ellentálhattak volna.

¹⁾ Legújabb irú e tárgyban, a derék Schuller tanár: Siebenbürgisuhe Rechtsgeselnchte v. Fr. Schuller v. Lubloy llennanst. 1855. 275. sat. 1. Ilojikkü, Transilvania I. 168.

²⁾ Ilyeket hoz fel, gr. Kemény József, Kurz, Magazin I. 219. 1.

35. §.

V. István.

(1270—1272.)

Az utolsó erdélyi herceg, István, 31 éves korában érte el vágyát, a királyságot, 1270-ben.

Gyermekei aprók még. Nem ada Erdélynek herceget. Vajdája volt Máté *).

A mint fellépett, magát újlag megkoronáztatá, s készüléteket tett, hogy Ottokár, cseh királyra menjen, azon segítségért melyet ellenében, apjának nyújtott volt. Míg ő e végett Boleslávhoz jár, mint sógorához, azalatt lionn testvére Anna, a bosniai bánné, Béla fia részére összeesküvést forral ellene; s mire ő hazajön, Anna a királyi drágaságokkal Ottokárhoz futott.

Kettős volt már bosszújának ingere. Kiment, Csehországot feldulá, s 20,000 fogolylyal téré meg. De Ottokár is rendbeszedte magát, 80,000 emberrel 1271-ben ő is beüte Magyarországra; s sokat visszafizetett Istvánnak. Úgy jöve köztök létre a prágai béke.

Rövid uralkodása alatt, úgy látszik, megkívánta mulatni, hogy a zászlóját követők telteiről király korában se feledkezett el. A kerczi apátság kiváltságát, mit mint herceg 1264-ben adott, mint király 1272-ben megerősíté. Mint igénylik, ő emelé várossá a neki jó szolgálatokat tett Kolozsvárt, s kegyének jeléül, azon kor külföldi szokása szerint, azt Péter püspöknek adományozd ²⁾.

A székelyeket sem feledte el. Arany összegé két, melynek területe addig Torda-várhoz tartozott, nekik ajándékozza ³⁾; még

1) Mívfcé vajda a kerczi apátság egy oklevelét írja alá 1272-ből. Egy más oklevelet Praynál I. 332. 1. Fejérmél V. 1. 138. 1G9. III. 209. 223.

2) Okl. Szecredai, Series episc. 18. 1. Fejér, V. II. 254.

3) Mikor telepedtek ide az aranyosszéki székelyek, kérdés alatt van. Némelyek IV. Béla alá teszik (Nemz. Társaik. 1830. 130—2. 1). Az adománylevél, mit István király fia László 1289-ban ad, rólok mint ott lakókról szól, s az adományozás kérdése így hangzik: Terram... quam primo idem Dominns Rcx Steplianus eisdem siculis contulcrat... Okl. Székely nemz. Constit. 10. I. Fejér, Cod. dipl. V. III. 452. 1.

pedig mint egy későbbi oklevél mondja, a kézdiszékelyeknek ¹⁾, s bennök itt az oláhság torkában egy szüntelen rajzó méhkast állított a magyar elem számára.

Ily intézkedések közepet, míg Serviába jár, sógora Dragutin részére, Pektári bán, a második fiát, Andrást, elrabolja, azt habsburgi Rudolffhoz viszi: melynek hallására ott hagyja Scrvíát, Ausztria felé siet, de útjában a nagy fáradtság és hőség, 1272 augusztusában ifjú életének méreggyanús véget vetett.

36. §.

IV. vagy kún László.

(1272—1290.)

IV. László tíz éves korában lépett trónra: s 18 gyászos éven keresztül marada rajta. Egy szenvedélyes ifjú, kinek a béke volt legnagyobb ellene, ki ilyenkor a kéjvágy rabja, de ha a harcz vihara mutatkozott, az Árpádvér harczias jellegét egyszerre visszakapta. Mondhatni, mindig más kormányzott az ő nevében.

Ottokár, a hatalmas cseh király, helyébe sógorát Bélát, László unokatestvérét akará trónra; miért viszály támad a közöttök. IV. László és a trónkövetlő Béla 1272-ben, — mely évben László a kecskekői várba építeni szándékolt barát-klastromhoz Tordáról évenként 800 darab söt rendel *), — egyezkedni a Pest melletti Szt. Margit szigetére jönek; hol Bélát leszurák. Miért aztán Ottokár 1273-ban serget hozza Magyarországra.

E közben egy esemény merült fel Cseh és Magyarország szomszédságában, melynek horderejét Ottokár csak hamar belátta. Az esemény a volt, hogy Habsburg Rudolf, osztrák herczeg német császárrá választatott (1 oct. 1273). Ottokár egyszerre átlátta, hogy Austria oly lendületet kapott, melynek elébe nem egy könnyen állhat, sergeit visszahúzta, s vele békét kötött.

¹⁾ Univerſi Siculi nostri de Kezd, super Terra Aranas residentes. III. Ende confirmatojában. Okl. Ns. székely nemz. constit. 9—19. 1. Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 150. 1.

²⁾ Okl. Nemz. Társ. 1S3U. 370. I.

Habsburg Rudolf felhasználta IV. Lászlót, egyik unokájával királyunk 8 éves öcsesét összeházását, s sógorság jussán öt Ottokár ellen felültet. Századokra kiható szövetkezés. Ottokár cseh király a két sereg előtt 1276-ban eldobá fegyverét, s Csehország függetlenségének megása sírját¹⁾.

Csodálkozhatnunk e felhasználtatáson, ha nem tudnák, hogy a magyar szent korona Ottokár kezében van; s gondolkozhatnánk, minő politika indíthatá a magyart arra, hogy 1278-ban 56,000-en keljenek fel, s szálljanak oly csatára, melyben Ottokár kononájával együtt éleiet is elveszte.

Míg egy párt, s élén a király így keresi a hon javát, egy más párt nem akarta Ottokár cseh királyt lesujlatni, sejté, hogy ha a szomszéd kis államok elesnek, Magyarhon hanyatlását is magokkal vonják. IV. László király ellen forradalmat szerveztek.

Erdély szerepéről hallgat az írás; csak a vajdák szünteleni változtatásából következtethetni, mikép itt a kormányzat sehogy sem vala képes magát szilárdul megalafítani. úgy látszik, 1273—74-ben Miklós vajda²⁾, a Móricz fia nyitja meg IV. László alatt a vajdák sorát; 1275—ben, hihetően az év elején ott látjuk Tamást, közepén Mátét, végén Ugrint³⁾; sőt László vajda is látható⁴⁾. Oly kormány-változás, mi rendes időben egészen szokatlan; míg egy hatalmas kar, a Loránd vajdáé, a gyeplőt kézbe nem ragadja.

A kormányzat ez ingadozása természetesen fejtelkenedést idézett elő A halalmaskodásban most is a nagyok mentek elől; annyira, hogy Erdélyben ebből egész kis hadjárat keletkezett, így például, a fejérvári püspök Péter többek között a medgyesi káptalannal a tized felett vitába keveredett⁵⁾, a vitát erőszak követte, miből oly viszály fejlett ki, a nyomás és ellenhatás oly ingerültté vált, hogy Péter püspök Alárdi Jánost,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. II. 458. 60.

²⁾ 1272-rül Katona Építómé I. 541. 1. 1273-ban IV. Lászlónak egy adomány levelét írja alá. Tirnon Imago Hung. nov. 26. 43. 1.

³⁾ Katona Építómé I. 526—27. 1. és 541. 1.

⁴⁾ Oklevél alatt, Szercedai, Ser. ep. 20. 1.

E negyedet később évenkénti 40 marka ezüsttel váltották meg a szok. Fejérvári káptalan fascicul I. nro. 11.

Vízakna bíráját megöleté, A bosszú nem soká késett, a megöltnek fia, Alárdi János, különben békés szász híveit fegyverré kelté, s 1277 febr. 21-én Fejérv ár alatt terem. Vasárnap volt, a püspök, kanonokai, s a nép épen templomoztak. A fegyveresen megjelent szászok reájok rontanak, a népet szétverék, a templomot s papi épületeket felégeték, több főpapot, s majd két ezer embert leöltek¹⁾, Az emberi természetből foly, hogy a vért látott magát fékezni nem bírja, Alárdiék boszuja batári nem ismert, a könyveket, szent ereklyéket, kereszteteket mindent szétszórtak, annyira, hogy a püspökség régi okleveleivel együtt, a püspökség pecsétje is oda lett, szóval, Fejérvartt, sa püspökség területén oly pusztítást idéztek elő, hogy IV. Lászlónak helyreállítására Tordáról, s Vizaknáról sőt kelle adományoznia²⁾; akkor is csak tíz év múlva kezdhettek a templom újra építéséhez³⁾. Alárdiékön pedig a már erejét veszteni kezdett egyházbóli száműzetésen kívül majd mi elégtételt sem vehettek. így folytak Erdélyben a dolgok, míg a kedélyétől vezetett király Ausztria mellett ontaná a nemzet véréit. Azonban voltak, kik e kétes dicsőségben részt venni nem óhajtottak, s kik a király mámorokba merülését sehogy sem szívelhették: ezek a király ellen felkeltek, s a harcizabérraJ megtéröt éljenzés helyett, zúgással fogadták.

E mozgalom! élén Loránd vajdánkat látjuk, leghatalmasabb vajdáink egyikét, ki mint korának leglovagiasabb jelme magaslik ki kortársai felett.

A békétlenek IV. Lászlóban tisztelték az Árpádvér harciasságát, de tévedező politikája, s féktelen szenvedélyeskedései által a magyar királyi méltóságot általa kockáztatva látták. A király kegyeletlapodása, mint szomorú, de ragályos példa hatott a hazában. A polgári fegyelem felbomlott. Az egyházi szintén felbomló félben. Többek közt a veszprémi kanonokok püspöküket leteszik, s helyébe az erdélyi prépostot, Mik-

¹⁾ Collectanea vaticana. Fejérvári könyvtár fől. 128. I. Teutsch Geschichte d. Sieb. Sachsen. Kronstadt. 1852. 79. 1. A kathedrale falát 1287-ben, fedelét 1291-ben, a káptalan építeti fel. uott 80. 1.

²⁾ Az oklevelet, Schematismus anni 1848. LXXVI—VII. 1.

³⁾ Memoria episc. XIV. lap.

lést helyezik. Ily felfordultság közepette a nemzet leikesebbjci, a pápához, III. Miklóshoz fordulnak, elpanaszolják a haza nyomorult sorsát, s kérték hogy közbeszólhatna. A pápa, ki a hazában maradi tatárok, s a pogányságra hajlandó, s IV. László által túlkegyelt kúnok befolyásától a keresztény vallást méltán féltette, komolyan fellép. E fellépésre az ingerlékeny s harczias bátorságában bizakodó király felboszankodik, a magyar nemzettől elfordul, magát a kúnok karjaiba veti, nejét eltasztja, kún ágyasokat vesz fel, kún ruhát ölt, szakált nevel, s a kúnok, mint anyjáróli rokonai a templomokat dúlni kezdik.

E közben érkezik meg 1278-ban a pápa követe Fülöp, firmái püspök. A békétlenek és király közt kiegyenlítést kísért. IV. László ellen egyházi átokhoz folyamodik, s annyira vitte az ügyet, hogy 1279 jun. 23-ára hongyülés lőn hirdetve, hol a felsereglett kúnok szétszórását keresztül vitték, s a polgári kormányzatnak, jobb irányt adtak.

Erre az egyházi ügy rendezése -jött napirendre, Budára azon év szeptemberére zsinatot hirdetnek, hol Miklós prépostot leteszik, az esztergomi érsekségét Lodomér váradi püspök személyében oly határozott elsőbbségi jogok mellett tölték be, hogy a primási méltóság, mint a magyar egyház elismert egyedüli feje, Lodomérban jelenik meg először ¹⁾).

Azonban, a zsinat folyta alatt, a meghasonlott kedélyű király jobb érzése felett a kúnok befolyása erőt vesz. A zsinatot eloszlatja, a papokat szétszórja, a pápai legátust elfogatja, s megakará öletni.

A dolgok ily kétes fordultával az eddig még mind békés békétlenek, forradalmi térre lépnek, ha szabad a hon érdekében fölkeltekre e bélyeget nyomni, a királyt elfogják, őrizet alá vetik, s őrizet végett Loránd vajda kezébe adják ²⁾). Szomorító porkaláság, merész vállalat, hazafias elszántság vajdánk részéről. Ott ült tehát IV. László, mint a pápa és nemzet foglya, s csak is a siciliai király hosszas közbenjárására, mint ipjácra kapá vissza szabadságát.

A különben sok nemes hajlammal felruházott, s nemes

¹⁾ Magy. Sajtó 1857. 295. sz.

²⁾ Ungh. Geschichte I. 13. If. Aljtli, 159. Fejér, Coll. V. XII. 129.

hajlamai uralma alatt szép jellemmel bíró IV. László, megtisztulva lépett újlag trónéra, mit a nagylelkűségénél, s királya—hozi ragaszkodásánál fogva vezetett magyar nemzet, újra bizalmával övedzett körül.

László e ragaszkodás viszonzására maga lépett a javítások terére. Egy sereg szentadományozást látunk e korszakból Magyarországon,¹⁾ azt látunk Erdélyben, melyek közül egy párt szabad legyen megemlítenünk. Ilyen az, hogy Sztmargit meszesi monostora apátja, István kérésére, Erzsébet királyné, 1281-ben, a Zilahról járó jövedelme egy ötödét, mit III. Béla neje, Anna királyné ajándékozott volt a monostornak, újlag adományozza ²⁾). Maga IV. László király 1282-ban a fejérvári püspökségnek, Péter püspök azon kérésére, hogy megyéje a szászok ellenséges üldözése, s háborús idők miatt elnéptelenedett, s még mind nem akar népesedni: IV. László, tekintve a püspök egyéb szolgálatai közt azt, hogy legközelebről is némely Szaraosmenti rablóvárak megvívásában s lerontásában tevékeny részt vett, a IV. Béla által felállított zászlósurasági szabadalmakat az ezután telepedőkre is kiterjesztette ³⁾) honnan e szabadalmak a későbbi jószágokra is kiterjedtek. A kolosmonostori apátság irányában azon figyelemmel volt, hogy 1283-ban két falvának, melyek egyike, Kájántó, máig is alapítványi jószág, határait kijáraté; mely oklevélben Kolozsvár mellett fekvő Szt. Mihálytelke, Szomordok, Macskás, Budatelke, mint nemesek által lakott falvak, már említetnek ⁴⁾).

Ily nemes foglalkozások közt veszi IV. László király a hirt, hogy a Moldvában maradt kúnok, kiket a Magyarhonba telepedettek is segíthettek, felkeltek, s Erdélyen át Magyarhon felé tartanak. László, ki mint egy Alcibiades, ha vést látott, elveté a kéjphóhárt, fegyvert ragad, csatára száll.

A nyomuló kúnok, Erdélyben a fenébb látott hatalmas Loránd vajdát⁵⁾ találták, ki addig is, míg a király, ki 1282

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. ni. 28. 35. 80. 89.
Fejér, Cod. dipl. V. m. 94.

²⁾ Benkő, Milkovia II. 211. Fejér, Cod. dipl. V. Ül 118.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 153.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. V. tU. 121.

aug. végén Csanádra indult ¹⁾, megérkezett, őket fentartani igyekezett. A király és vajda lelkesült serge csak hamar egyesül, és Oldamur kun herceget Kolozsvártól nem messze, a Mezősége, a Hadostó mellett megtámadják ²⁾. A félóra hosszát nyúló, czegeinek is nevezett tó partja oldalain rémitő vérontás lesz. A nyilazásban jártas kúnok, a lankás oldalakon nyilait igen nagy sikerrel forgatók; de az öreg történészek szerint, a kereszténység istene a pogány nyilakra záport bocsátott: a nyilhurak elveszték rugékonyságukat, s a magyar sereg a kúnokat tönkre tette ³⁾. A király is szépen harczolt, főleg Loránd hatalmas példája lelkesíté a székelyeket, a mesés eredetű Micz bán György és testvérei is jeles résztvettek⁴⁾, végre is a kúnok vagy a csatamezón vesztek, vagy fogságra jutottak, vagy futásban kerestek menedéket ⁵⁾.

A megmenekült kúnok boszujokat tovább forralták; egyesültek szövetségeseikkel a nogai tatárokkal, kik akkor a Feketetenger északi felén laktak ⁶⁾, s őket hazánkra vezették. E tatárság 1284-ben jelent meg Erdély határain. Mint vihar futják be Erdélyt, hirtelen mindent feldúlnak, felégetnek; s csak az ország szívében sikerült őket szerencsével megtámadhatni.

A tatárok épen a Toroczkó feletti vár ostromával voltak elfoglalva. Toroczkai Venczel alvajda benne volt családjával. A tatárok tüzes nyilait oly mérgesen szórák a várba, hogy már a bevévés sem vala messze. E szorult helyzetben a nem rég e tájra telepített székelyek a tatárokat körül fogók, szétverék, a várat felszabadják, vagy ezer foglyot elvettek. S e felszabadítás jutalmául Toroczkai Venczel Toroczkó várát, mely

¹⁾ Új magyar Múzeum 1854 VIII. füz.

²⁾ E tavat ma Hodos vagy czegei tónak nevezik. Thuróczinál Hód, Bonfínnál Hodod. L. Fejér, V. ni. 275. 279. 353.

³⁾ Thuróczi Chronica P. II. Cap. 78. et 355. 410.

Miczbán és hét fiáról a regét I. Kövári Történeti Regék 136. 1. E csatáért Rath falut kapják Ungmegyében. Hon és Külföld 1847. 1. 6. sz. Fejér, ⁴⁾ I. m. 249.

⁵⁾ Bonfinii Rer. Hung. Decad. II. Libro. 9.

⁶⁾ A nogai tatárok akkori székhelye határát, lásd Historischer Atlas v. Constant Desjardines Wien. 4. I.

később Székelykő nevet kapott, az aranyosszéki székelyek ol-talmába adta, Aranyos-székhez csatolák ¹⁾.

E vesztésre a tatárok más évben, 1285-ban, még na-gyobb számmal öntők el hazánkat. Erdélyen keresztül Magyar-honba, egész Pestig nyomultak. Ott a király egy sereggel, me-lyet Andronikus görög császár is szaporított, elejökhe áll, őket mint mindig most is szerencsésen szétveri. A futó tatárság Erdélyen vonult vissza, a nép itt is reájok ütött, előbb Szász-régen, később Tarkónél Gyergyóban verik meg, s elsze-dék zsákmányaikat. Késő győzelem, mert nagy dulást vittek vala véghez; Beszterczét annyira felprédálták, hogy a király a vám kétharmada elengedésével kívánt lakosai nyomorán segí-teni ²⁾. E sors érte Kolozsmonostort is, hol mit a tatá-rok ott hagytak, a földeket, a szomszédok veszik el, s az elő került szerzeteseknek vissza adni sokáig vonakodtak ³⁾.

A kedélye által vezetett király a letelepedett kunok mellé még új idegeneket telepít, egy sereg tatárt a bérohantakból, ki-ket új magyaroknak, neugoroknak: nevezett elszorodrsát ezek kö-zött lelta fel, nejét Izabellát, a siciliai király leányát, másodsor is eltaszítá, s most nem kolosztorba, hanem börtönbe zárátá.

A haza, mely a kihalni akaró Árpádháztól általa még sarjat remélt, kicsapongásai ellen határozottan fellépett; S midőn nejéhez téríteni így sem birnák, az Árpádház még egy fenlévő

¹⁾ Torczkóvára ez ajándékozását legelőbb Mikola L. ismeretes genea-lógiai munkájában (33 lap.) hozta fel; de évszám nélkül. Hogy T. Venczel 1290 tájt vajda volt, s hogy ő e várban berekedése s innen lett megmentetése kö-vetkeztében adja e várat az aranyosszékieknek, arról egy oklevél töredéket birunk. (Szeredai, Nőt. Archív, vet. Alb. 29. I. Nemz. Társ. 1832. I. 400.) De csak is a várat, úgy, hogy közösen bíjják, míg az Aranyos mellett laknak (tehát még megtelepedésök némileg bizonytalan.) Hogy a vár birtoklásáról la nem mondott, az idézett oklevél vége, mely fájdalom elveszett, gyaníttatja; de egy 1516-beli új donatio nyilván mutatja, hogy a vár valódi földes urának magát tartá a család. (Okl. Nemz. Társ. 1832. I. 407. I. Erre mutat Hl. Andr. 1291. oklevele, melyben ez áll: Turuchon Castrum scilicet commu-ne cum provincialibus. (Fejér, Cod. dipl. VI. I. 150. I.) Mi egyszersmind bi-zonyítja, hogy a Torockzai vár 1272—92 közt kellett hogy kezükre jöjjön.

²⁾ Teutsch, Geschichte d. Siebeb. Saehsenb. I. 80.1.

³⁾ Okl. Szegedi, Synopsis vitae reg. 350. I.

Sarját, András herczget hívák Árpád trónára. A herczeg bt is indult, de útjában elfogják, s mint fogoly Austriába jut.

A szegény nemzet hazafias aggodalmai IV. Márton pápát is megindíták. 1287 márt. 12-én átír a királynak, s a fentebbiek orvoslását sürgeti ¹⁾; ír az esztergomi erseknek is, meghagyja, hogy az ártatlan királynét minden áron kiszabadítani igyekezzenek ²⁾. Az érsek a pápa levelét Péter erdélyi püspökkel, azon melléklettel közíé, hogy miután ők Budán a főrendekkel meghatározták, miszerint a királyné javait részére bontatlanul kezeltesék, munkáljon a püspök is oda, hogy Beszterczevidék jövedelme és adója a királynénak szolgáltatódjék ³⁾: Péter püspök e nézetet nem csak teljesen osztá, hanem maga is egyike lön a felkelt papság főnökeinek Árbóczot, kun füembert két unokájával, s az idegenek közül kinevezett erdélyi vajdát, Moyst megfogató, fogságra vetteté

Mint két éles kard állott tehát újra a hon és király egymással szemben. A pápa meghagyd, hogy ha másképp nem lehet, keresztadat prédikálva is kiverjék a király pogány kegyenczeit, a tatárokat, saracenokat és neugurokat ⁴⁾. A dolgok ily állásában IV. László jobb érzése ismét föltárnád, maga áll a nemzet élére, fegyvert ragad, Erdélyen át kiüzi őket. 1288 jun. 8-án Tor dán van, — hol ugyanekkor az erdélyi nemesség közgyűlést tart, hol többek közt, László alvajda és ülnökei, a Loránd vajda rendeletére, Mikola fiai Kemény és Jánostól Gyeróvásárhelyt, Zentelkét, Sztánát, a püspökség javain elkövetett károsításért, azok megtérítéséig, lefoglaljak—⁵⁾, oct. 27-én IV. László Brassóban van ⁶⁾; s mint egy oklevele

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. IH. 355.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. V. m. 361. 63.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. V. HL 420.

⁴⁾ Okl. Szeredai, Episcop. Tr&ns. 29. 1. Fejér, Cod. dipl. V. ül. 454.

⁵⁾ E hadjárat a Magyarhonban maradt tatárok, törökvallást követő saracenok vagy izmaeliták, s a kereszténynyé lett s pogányságra vissza hajolt kunok vagy neugurok ellen kelt fel. Jemey, Utazása L 278. sat. 1. Figyelmet érdemel azon megjegyzése is, hogy az akkor Bánságba telepítettek nevét, Jemey nem Romani hanem Komani-nak olvassa. Utazása I. 104. 1.

⁶⁾ Kelt Tor dán, mint a kereszties barátok villájában. Fejér, Cod. dipl. V. HL 435.

⁷⁾ Fojér, Cod. dipl. V. III. 409.

mondja, a titkon elmenekült magyarhoni kunok után egész a tatárok földéig nyomult¹⁾.

Az események e fordulata, úgy látszik a királyt egyidőre visszaadta magának s nemzetének. Az ellene felkelt pr-poknak megengedett. Péter erdélyi püspöknek is javait, melyeket kegyenczei elfogatásáért elvettnek nyilvánított, 1289-ben visszaadta²⁾. A most települt aranyoszékieknek kiváltságlevelet ada ki, mit eddig nem bírtak, melyben a tatárok ellenbeni harczolásuk mellett, a kunok ellen tett jószolgáltatukat is mint érdemet hozza fel, s a tért, mit apja, V. István király nekik adott, okmánynyal biztosítá³⁾. Ugyan e föld szomszédában Gercnd-Kereszturt, Örkét, s tán Gyérest, Gerendi Miklósnak adományozá, a ki az erdélyi nemességgel a fellázadt Szepesség ellen vitézül harczolt mellette⁴⁾.

És László király még sem okult, kéjelgéseit még sem feledheté, csaknem háremet nyitott, mi a pápát és nemzetet oda ingerlé, hogy ellene keltének fel kereszttheadat. Menedéket ismét az idegeneknél keresett; ismét a neugurok, kúnok, sara-czenok, zsidók oltalmába veté magát. S mikor így vesződnék vele a nemzet, az ég büntető keze vegyült a tragoedia folytatásába. A mint Biharmegyében, Körösszegnél, kegyeltjei táborában volna, egyik eltaszított ágyosa, Edua rokonai, Árbócz, Turtul és Kemenche a király sátrába rontanak, s az években még fiatal, de a kicsapongásokban kimerült királyt, 1290 jul. 10-én meggyilkolák.

37. §.

III. Endre király.

(1290-1301.)

Mikor kun László király megöletett, nem volt az Árpád-házból egy férfi is a hazában; életben is már csak egy van, kit

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. üt. 410.

²⁾ Okl. Szeredai, Episcop. Trans. 29.

³⁾ Okl. Az eredetijét láthatni a kolosmonostori Conv. levéltárában Kolosvártt. Kiadva I. Fejér, Cod. dipl. V. III. 452. Székely nemzet constit. 19—12.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III, 457.

felebb mint trónkövetelőt látánk, Endre herceg, II. Endre király unokája.

Endre herceg, mint felebb említők, akarata ellenére Bécsbe jutott, ott tartatott; s midőn egy alkalommal Albert ausztr. hercegnek egy díszkíséretben utána lovagolni nem akarna, nagyobbnak tartván magát: klastromba záratott, ott élt nyomorultan¹⁾. Megüresedvén a trón, a magyarok rögtön utána küldének, elhozzák, s tizénnyolcz napra előde halála után, nejjével együtt megkoronázzák.

Alig ült be, trónkövetelők jelentkeztek. Először is egy ál András állt elő, ki magát IV. László testvérének adá ki.

Második volt Marlall Károly, V. István leányának fia, siciliai kir.ily fin, kit a pápa pártfogolt.

Nagyobbszeru volt mindcnikn d Ausztria trónkövetelése, melynek érvényesítésére majd egész Németország munkált ²⁾. Azonban III. Endre, mi reményében meg nem csalá, a magyar-nemzet karjaiba veti magát. A virágzó szép telet hadi készültre fordítja. Bejárja a hont, Erdélybe is eljő, 1291 jan. 22-én Fülpsön a Mezőségen látjuk átvonulni, mártius elején Gyulafejérvártt, hol épen a szászok által leégetett kathedrale fedelezéséhez készültek ³⁾, hon-gyülést tart ⁴⁾, márt. 21-én már Győrben van; ily sebes intézkedései által hadat gyűjt, serget visz Ausztriára, Bécs külvárosait felégeti, s a követelésnek egyidőre végét vetett.

III. Endre említett benn járása, Erdélyre nézt nevezetes emlékeket hagyott fen. Az általa Fejérvártt tartott gyűlés első ismeretes hongyülésünk. Látszik, hogy a nemzet alkotmányos befolyása már a törvényhozás terére bocsáttatott. E gyűlés Erdély politikai igazgatási reformját tűzvéen czéljául, mint egy oklevél mondja, arra a nemesek, szászok és székelyeken kívül az oláhok is nieg voltak híva; gyűléseztek, s tanácskozásaik

¹⁾ Engels, Geschichte I. B. II. Abth. 171. 1.

²⁾ Új magyar Múzeum 1851. VETI. füzet.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. VL I. 47—48. 161. 180.

⁴⁾ Memoria Episcopat et Ep. Trans. XIV. lap.

⁵⁾ L. az oklevelet Siebenb. Kechtsgeschichte v. Fried. Scmller. Hermán. 1864. 207—211. 1. Eredetié fejérv. kápt. Miséi, fist 3. fasc 3. n. 8.

eredményeül 1291 márt. 8-áról egy kiváltság levelet ad ki¹⁾ melyben eddigi jogaikat magyarázóig, a nemesek szászok és egyháziak jogait jóváhagyván, többek közt megígéri, hogy a méltóságokat, hivatalokat, várakat csak nemesekre bizza, kivéve az alcancellárságot, melyet a fejérvári káptalan kezében hagy, minthogy elejétől fogva az folytatta; de megígérteti magának, hogy ha foglaló jön a hazára, mellette állanak, s zsold mellett a hazán kívül is kövessék őt; a király és királyné városai azon jogáréi sem feledkezett el, mely szerint szók felett a nemesek nem bíraskodhattak; meghagyja továbbá, hogy az oly tornyok és várak; melyek ártalom tekintetéből vannak építve, lerontassanak; s hogy az oly várakat, melyeket egyes hatalmaskodók foglaltak volna el, visszavegyék; hogy a zászlós urak és nemesek minden évben egyszer Fejérvárra gyűlésbe jöjjenek. E kiváltságlevéllel különösen a szászoknak kívánt kedvezni, hogy őket mint német eredetű népet, Albert herceg követelései ellenében magához édesítse. Ezen tömeges kedvezmények mellett, a hazában szerteszélyel telepedett idegeneknek sem mulatá el jóakarátát tanúsítani. Azok igényelt kiváltságait is újra kiadá.

Ilyenben részesült Torda, akkor inkább szász, most tősgyökeres magyarváros, melynek lakosai III. Endrének panaszkodván, miképp szabadalmi okmányait a tatárok elégeték: III. Endre, a jelen volt főurak támogatására, Tordának 1291-ben oly kiváltságokat tesz papírra, melyeket a város mind e napig élvez. Ugyanis azon szabadalmakba helyezvén, melyekkel a dézsi, széki és kolo z si bányász polgárok (hospites) birtak, a vajdák alól saját birájok alá rendeli; ez oklevelén alapszik a tordai héti vásár, mely ma is az okmány értelmében pénteken délutántól szombaton estig tart; ezen kívül, hogy népe szaporodjék, a Tordahasadékon túl egy erdőt adományoz, mely akkor királyerdeje, most város erdeje név alatt ismeretes, s melyhez Aranyos-szék is igényt formálván, egész napjainkig feles törvényezikre, apró véres összeütközésekre adott alkalmat²⁾.

Hasonló kedvezésben részesült Toroczkó, akkor német

1) Fejér, Cod. dipl. VI. I. 118.

2) Fejér, Cod. dipl. VI. I. 105. 1.

most hasonlóan teljesen magyar város; ugyancsak 1291-ben, egy oklevélben, felemlítvén miképp népe Austria Eisenwurzeln nevű vidékéről a vashányászat folytatására jött be, s szabadalmaikat a tatárok elégetek: szombaton tartandó héti vásár mellett, őket is saját birájok, s általuk választandó község-tanács alá rendelve, azon szabadalmak élvezésére jogosítja, melyet az ausztriai bányavárosok élveznek ¹⁾.

A német elemnek hozott e kedvezmények mellett, a székelyeket sem feledé. A pár tized előtt Aranyosszékre telepedett, s kiváltságokat nyert kézdi székelyek kérésére, őket az áltatok betelepített terület birtokában, 1291-ben, nem csak megerősíté, de egyszersmind Aranyosszék eddigi bizonytalan területét, határát megalapítja ³⁾.

Hogy, mint egyik oklevelében mondá, Erdélyt ismét régi virágzásába hozza, az egyesek és testületek minden megsértett vagy megingatott jogait régi erejébe kívánta vissza állítani. A fejérvári püspökségnek alig volt már mit kérnie, ennek is 1291 régi szabadalmait, s zászlós uraságát megújítja ⁴⁾.

A fejérvári káptalant Maros-Koppánd, és oda közel fekvő Ivánkateleke birtokában, mint a mely falukat nem rég Mikul bán után kaptak volt — megerősítette.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 120. Toroczkról 1. Erdély Ritkaságai 161.1.

²⁾ Az említett oklevél (L. hiányosan Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 150. 1. Elnyaltanabbul, Székely nemzet conslitutioi 30—37.) harminca fajt számlál elő, azonban csak is 22. falu jött le időnkre. Ezek közül az akkori névén a következő 13 hivatik: Eelvincz, Örményes, Hidas, Domború, Mohács, Keresed, Bágyon, Kövend, Csegez, Polyán, Kocsárd, Földvár és Csákó; a következő most is fennálló 9 helység: Rákos, Alsó- és Felső-Szt.-Mihályfalva, Harasztos, Inakfalva, Mészkö, Singfalva, Várfalva, és Veresmart akkor oly névén jönnek elő, melyeket e falvak közt kiosztani már nem tudunk. A fenn maradt 8 faluból a toroczkaik és tordai vár ma pusztá rom; Pardéj, Kerekegyház, Felegyház, részint Torda városba, részint határába olvadt vagy elpusztult; Füzeg, mely ma Fügéd, később Tordafegyhez lón csatolva; kettő elenyészett, s ezek egyike Bogát, melynek határa most is e névén nevezetve, ott terül a Tordanyedi országút balján, s a legsajátságosabb birtoklás folyt rajta, mit később említendünk.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 88. 119.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 163.

A testületek mellett, megemlíti Ugrin (Ugrón) mestert, kit azon panaszára, hogy tőle Fogaras és Szombathely erőszakosan elvétellett, a két hely birtokába visszahelyezé¹⁾.

Mind ezen kedvezmények mellett is, III. Endre trónja igen ingadozó lábon állt: a pápa nem szűnt meg ellene tovább is működni, s midőn az általa megkoronázott Martell Károly 1296-ban meghalt, két éves fiát, Róbert Károlyt koronáztatá künn meg magyar királynak. Neveié bajait az, hogy a főnemesség, mire támaszkodott, egyre féktelenkedett: Erdélyben a rablólovagok zsákmánylásában maga Lóránd vajdánk is részt vesz, úgy hogy a király e miatt 1296-ban keményen megfenyíti²⁾. Annyira állt a vagyonbátorság, hogy Kolosmonostor, az 1285—i tatárjárás alkalmából a szomszéd hatalmasok által elfoglalt jószágait, sehogy sem vala képes visszakapni. III. Endrének (1296) Henrik apát sürgetésére, a javak visszaszerzésére királyi biztost kelle beküldenie³⁾.

III. Endre, hogy a bajokon segítsen, az országgyűléseket folyvást tartja Magyarországon, de mind ez oly keveset használ, hogy 1298 bán azon gondolatra jött, hogy a tágos Rákos mezejét választva ki helyül, olya országgyűlést hijjon össze, melyben ne csak a főbbek s a hatalmaskodók vegyenek részt, hanem képviselők által a középrend is megjelenhessék. Meg lón e gyűlésre hiva Erdély, köztük a szászok is, s nagyszerű intézkedések jóvénck létre⁴⁾. így történhetett meg, hogy a lovagrablók ellen kemény határozatok keltek, s törvénynyé lett, hogy várat, mit eddig mindenki szabadon épített, ezentul csak a király engedőimével lehessen építeni, mi által a rablóvárak tovább szaporodásának szerencsés gát vettetett.

Erdély feletti további gondoskodásait nem ismerjük. Lóránd vajda úgy látszik nádor lett, legalább egy Loránd, mint ilyen kezd megjeleneni; s itt 1299-ben már Bors Györgyét látjuk a vajdai méltóságban. Püspökünk, Péter még annyit nyer tőle, hogy az egri püspökség hatalmaskodásai ellen, ez évről,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 118.

²⁾ Oklevél. Huszti Vajvodae Ms. 1296-ra.

³⁾ Okl. Szegedi, Synops. 356.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. II. 130. VII. V. 502. I.

egy oklevelet kap, melyben Máramarost, mint elfoglaltat, az erdélyi püspökség kormánya alá vissza adja ¹⁾).

Hasonló sok oldalú s a haza csende és rende megalapítására tervezett intézményei közepet érkezik meg a pápa legátusa, hogy öt trónéból kitegye, s helyébe Róbert Károlyt, a gyermeket, István király leánya, a Sicilliába férjesült Mária unokáját helyezze be; de III. Endre fegyverrel üző ki országából.

Ily férfias magatartás közben, a mérgezőstől hosszas félelem gyanújával eve sokáig falatait; végtére is késére játszott méreg által halt el, 1301 jan. 14-én.

III. Endre Árpád családja férfi vérenek utolsó cscpjét is sírba vitte: Árpád hazáját, trónját, iszonyú pártküzdelmek örvénye közt hagyá itt.

Erdélyben egy vajda maradt tőle, O p o r László, kit a reá következett trónkövetlési zavarokban történetünk legórjásibb jellemi közé látandunk fejleni,

Benne halt ki az Árpádház, mely Magyarhont alapítá, s mely alatt négy századon át e nemzet azon kor nagyhatalmasságai közt folyvást fényben ragyogott.

¹⁾ Oklevél Pray, Annát. reg. Hung. 366. Szeredai, Episcop, Trans. 33. Fejér, VI. II. 493. 287.

HETEDIK KORSZAK.

ÁTMENTI KÜZDELMEK.

38. §.

Ú j i r á n y o k .

III. Endre királyt, bár kétszer nősül, az ég utóddal nem áldotta meg.

A nemzeti kormányzat új stádiumába lépett. A vallás ügye meg volt alapítva; csak a trón biztosítása forgott kérdésben. A magyar dynastia fiága kihalt: s egy sereg leány ági trónkövetelő zörgetett a magyar királyi lak kapuján; különböző nemzetekkel szövetség közt lehető választás ajánlkozott; melyiket válasszak: a nemzet szabad akaratától feltételeztetett.

Két nevezetesebb nemzet-elem lőn túlyomó: a német, és a nápolyi trón által, a francia elem. A német vagy francia mivcltség és szellem között engedett a végzet választhatnunk, mint három század előtt a görög vagy római között: káhitólag bonyodalmas új gordiusi csomó... A nemzet véleménye itt is megoszolt.,Erdély, jól vagy rosszul, az idő mutatja meg, ismét a könnyebb vérit nemzetek felé gravitált; honnan e nagy életkérdés a két hazát ismét többször állítja szembe egymással.

Melyiknek volt mélyebb ösztönérzése, melyik pillantott éle-
sebben Isis fátyola alá: csak a történet mondhatja meg. Baj volt, hogy ha nem állíták fel az elvet: győzzön a jobb, bár állították volna fel, hogy győzzön a többség; így legalább magunk nem gyengítettük volna önmagunkat odáig, hogy e korszak végzetével eljöhessenek a külhódítók, s a szép magyar hazát, a megúszol! nemzet szeme láttára feldarabolhassák.

39. §.

**Venczel, 0116, R o b e r t K á r o l y k i r á l y o k, s velek
szemben Erdély vajdája.**

(1301—10.)

Árpád dicső trónja üres lévén, fél Európa vágyakozott reá. Az Árpádházi királyleányok unokái mindenfelől tódultak be.

A francia eredetű Róbert Károly azon jogon, hogy István király leánya, Mária unokája volt, a pápa intézkedése következtében, már meg volt koronázva, de nem a magyar szent koronával.

A második trónkövetlőnek, Venczelnek, mint IV. Béla unokájának, Cseh és Lengyelország királyának, nagyobb pártja volt, közös érdekeinknek benne hatalmasabb képviselőjét láták. De ő fiát, ugyancsak Venczelt ajánlta fel maga helyett, kit be is hoztak, s 1301-ban V. László név alatt mégis koronáztak.

Róbert Károly is bejött, de hallván Venczel kedvező fogadtatását, nem akarván magát kockáztatni, Bécsbe vonult, s a dolgok fordulatát a pápával tudatá. A pápa fellép, V. László megkoronáztatását érvénytelennek nyilvánítja; s hívei által Budát ostromoltatni kezdi. Erre Venczel, cseh király, koronázott fiát, a szt. korona jelvényeivel együtt, felülteté, s hogy bátorságban tegye, 1304-ben haza viteté.

Mily szerepet vitt e zavarok kezdetén Erdély, egy oklevél gyaníttatja, melyben az esztergomi ersek, 1303-ban, Erdélyt egyházi átokkal fenyegeti, ha Róbert Károly mellé nem nyilatkozik¹⁾. Úgy látszik Erdélyben Opor László²⁾, III. Endre kinevezett vajdája, már megkezdő fellépését, mert' egy oklevélben, Róbert Károly Rudolf ausztriai herczeggel véd és daczszövetséget köt, melyet a rendek Posonban 1304-ben Írnak alá; ezt püspökünk mellett Péter és Lőrincz is alá írja³⁾,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 134.

²⁾ Ki volt ezen Opor, kétség alatt áll. Iá Szegedi, (Synopsis Reg. Hong. 316—32; az Apor családból származtatja. Eder. Felmerhezi jegyzetei 25. 1.) kétség alá hozta. Annyi igaz, hogy Magyarhonban szintén szerepelt egy, hatalmas Opor család. L. Érd. név. családai 13. 1.

³⁾ Fejér, Cod. dipL VIII. 1. 160.

oly két vajda, kik alkalmasint csak czímét bírták a vajdaságnak, de hatalmát nem.

A két koronázott trónkövetelő közt a vita fegyverre került. Róbert Károly, 1305-ben Austria segítségével Venczelre megy, Csehországba. A megtámadott Venczel, Ottó, bajor herceg segítségéhez folyamodik. A harc kitör. Folyama alatt az idősb Venczel meghal. Az ifjú Venczel, V. Lászlónak nevezett királyunk, a magyar királyságról lemond, s a korona jelvényeket, minden igényeivel együtt, átadja Ottónak, hogy azt saját magú javára érvényesítse.

A harmadik trónkövetelő, Ottó, bajor herceg is fellép' s mint IV. Béla király másik unokáját, csakhogy a koronát még egyszer bekapják a hazába, a magyarok trónra hijják; ki be is jön. s a magával hozott koronával 1305 dec. 6-án, V. Béla király név alatt megkoronázzák. E szerint, ha Venczel vissza nem lép, három koronázott királya lett volna viszályba sodort hazánknak.

Ottó, vagy új nevén, V. Béla király Budára beül, s kormányhoz nyúl. A pápa, az Avignonba szorított V. Kelemen, egyházi átkot, mindent mozgásba hoz, s Ottó pártján minden nap egyegy csapást ejt. Mit maga Ottó is nagyban nevelt az által, hogy a nemzethez nem mutatott annyi bizodalmát, hogy a koronát a magyar koronaörök kezébe letette volna.

A két király tehát, Ottó és Károly, megmérkőzéshez készültek. Mindkettő ulánlátott pártja erősítéséhez. Erdély úgy tiinik fel, hogy Ottóhoz mutatott több hajlamot. Legalább a szászok, kik Ottóban, mint bajor hercegben, a német elem trónra jutását üdvözltek, oly nyíltan felléptek, hogy Szecsből, mint a nemzet középpontjából, követet küldtek fel, mely őt a magyar trónon köszöntse, s Erdélybe meghjíja ¹⁾).

Ottó király a meghívást elfogadja, királyi kórútjára nem sokat készül: 1306 elején Budáról leindul, s Bcszterczénél lép Erdélybe. Képzeltetni a szászok dísztisztelgésit, a végtelen örömet, hogy német eredetű királyt láthattak a magyar trónon. Opor László vajda is meghozd hódolatai, fényes nemes-

¹⁾ Fejér, Cod, dipl. Vitt. I. 48.

ségtől kísértetve jött a királyhoz, ki őt egy e végre állított pompás sátorban várta. Ottó Oport mint egy fejedelmet fogadta: neki kezét és száját nyújtó; kézszorítás és barátságos csókkal üdvözlé a király Erdély vajdáját, ki őt szintén királyának ismeré, s jó szolgálatát ígérte ¹⁾.

Ottó e találkozásra sokat épített. Nem is ok nélkül, mert Opor László, mint árpádházi vajda a nemzeti pártot látszott képviselni, mely az Árpádok kihaltával minden behozott király—túl idegenkedett; benn a hazában pedig királynak való férfit nem találván, lavírozott, kedvezőbb szelekre várván.

Opor, mint e párt hatalmas főnöke, Róbert király ellen már nyilatkozott: a helyébe kinevezett vajdát nem ismerte el; s a vajdai hatalmat közökbe le nem tette. Sőt tovább ment. Látván a trónkövetlés közelgő fergetegét, magát a kormány élére aként vetette fel, hogy nem vajdája, hanem mondhatni fejedelme lőn e hazának: vajdai méltósága mellett, ott állt a szolnoki és székely ispánság, ott a magához ragadott szász ispánság; s így az összes Erdély kormánygyeplő-szárait kezében tartá. Radna ezüstbányái, Dézs és Kolos sóaknáit mellett, több királyi jövedelmeket húzott. Péter, erdélyi püspök, testvérének bitszik, s így az egyházi hatalom is családjánál; fiai kezében olt látjuk a legerősebb várakat, köztök a rendületlen Csicsót. öiint ilyen, hová kardját mérlegbe veti, sokat nyomott vala. És, hogy mit Ottónak Ígért, legalább akkor igaz hittel Ígérte, mutatja az, hogy 1306 elején a kalocsai érsek őt, mint Róbert Károly ellenét, egyházi átok alá vetette, mit azonban a püspök végrehajtani vonakodott; az érsek parancsát a pápához felebbezé ²⁾.

Ottó nem kevesebb szándékkal jött vala Erdélybe, mint hogy a hatalmas vajda leányát nejéül nézze ki ³⁾; de a szászok a vajdát oly színben festék le előtte, hogy még azt se tévé meg, hogy Oport, hová meghívd, várában meglátogassa ⁴⁾.

¹⁾ Archiv d. Vereins I. 31. 1.

²⁾ Szerdai, lipise. 4. 59. 1. Fejér, VIII. 1. 203.

³⁾ Aventinus, Annál. Boivci Libr. VII.

⁴⁾ L. Ottóhoz Horneket, Petz: Scriptor. Ecr. Austr. III. Hol. Ottó ez útja azon időből, mesés versekben le van írva. L. idézeteket belőle Archiv d. Vereins I. B. 1. heft.

A király ősszel már Budán van, szerencse-csillaga mind inkább setéiül. Venczelt, szövetségessé! meggyilkolják, és anélkül, hogy felfedeztetnék gyilkosa. III. Venczelben a Prémylek férfi ága a cseh trónon kihal, mint nálunk III. Endrénben az Árpádvér. A meggyilkolt király nővérét a német császár fia veszi el. Ott is mint nálunk, a viszálynak tárt kapu nyílik; s Ottó mind inkább magára hagyatik. Ausztria, ki Csehországra is jogot tart, Magyarországra serget küld, mint Venczel örökségére: és Ottó nem látva más segílyt: leánynézési tervét, 1307-ben, még egyszer megkísérti¹⁾.

1307 májusában ismét útnak indult²⁾. Nevezetes év, ugyanaz, melyben Tell Vilmos Svájczot, az Erdélyhez annyit hasonlító Svájczot, merészsége által függetlenné tette.

Vajdánk a nyugoti beavatkozást leginkább nem sziveié, egy második Teli Vilmos szerepét veszi fel, Erdélyből tán második Svájczot akart teremteni. Elveti azon kábító dicsőség-mámort, mely Öt, mint leendő királyné atyját érné: honáról tervet alkot magának, mit még a történet fel nem derített.

Az események fejlődése, a kor és cselekvő személyek, jelleméből úgy látszik, hogy vajdánk egy kísérletet kívánt tenni a felett, vajjon nem lehetne-e a magyar birodalom közép-pontját, Visegrádról, Esztergomból, mely a mellett hogy határ-szélen feküdt, s egy fejlődő birodalom fővárosa kellékeivel nem birt, ide, a magyar birodalom fellegvárába, Erdélybe, mely minden fővárostól messze esett — általenni. E szándékkal nézhetett vajdánk Ottó új utjának elébe.

Ottó király tehát ismét Erdélybe ér⁴⁾; őt a vajda meghagyásából, az elébe ment Péter püspök pompával fogadja, s a vajda egyik erős várába vezeti. Melyik várba, elfeledte a történet megjegyezni; némelyek Dévát gondolják, mint vajdai várat, m. sok Bálványos váraink valamelyikét, s mint gyanítják, de

¹⁾ Chron. Budens. Podhrádeczkynál 231. Katona VIII. 113.

²⁾ Ottó regényes dolgai kútfeje, Monumenta Boica. Edid. Acad. Sciout. II. 217. 406. IV. 162 V. 38. VI. 374.

³⁾ Bonfin Dec II. Libr. IX.) azt mondja, koronáját egy fatokban egyik kísérője lován hozá, úgy hogy még hozzá se tudta mit hoz, s az talán elvesztette, s a vajda kezébe került. Turóczy, ezt (II. Cap. 88.) regének tartja.

adatokkal be nem bizonyítják, a vajda, nehogy a király újlag elkerülje, őt csellel vezette magához.

Mi történt a király és vajdánk között, minő egyezkedések jöttek szőnyegre, mely pontokon tört a nyakas magyar s kevély német ¹⁾ közt meg az egyetértés: hallgat róla a krónika. Azon történeti tény, mely szerint Ottó menyegző helyett letartóztatásra talált: valamely ismeretlen ok következménye lehet; mert Opor királyságra vágyással vádolni nem lehet. Csak annyit tudunk, hogy Ottó és vajdája között a jó viszony annyira felbomlott, hogy a vajda őt letartóztató, valamelyik várába őrizet alá veté, honnan egy év múlva, de a korona jelvényei nélkül, ismeretlen módon szabadult el, s álutakon hazament Bajorországba ²⁾.

E merész felségsértési tény hord erejét Opor jól értette. Azonban, míg egyfelől önterveit mozgatá, úgylatszlik azt is kiszámította, hogy ha e lépés nem is sikerül, mint olyan, mely mind Róbert Károly ³⁾, s mind szövetségese a római pápa és császár tervével némi öszhangzásban tűnik fel, ⁴⁾, nagy rosszalásra találni nem fog.

Opor messze belátott. Mert a római császár a trónkövetlési viszályokat éppen arra akará felhasználni, hogy régi tervét, Magyarországnak, mint római hitű államnak, a római császár felsőbb-sége alá kapcsoltatását, megkísértse. Míg Opor határozott magatartása az erőszakos fellépésektől minden pártot visszatartott: Róbert Károly javára a legkedvezőbben eredményezett. R. Károly a mint üresen látta a trónt, Gentilis bibornokkal, a római pápa koronázó követével Magyarhonba jó: 1308 nov. 27-én, a Rákos mezején országgyűlést tart, melyben a pártfőnökök közül Omodé személyesen, Trencsini M. és Opor Lász-

¹⁾ Székely István krónikája 187. L

²⁾ Ottó megszabadulását némely regényesebb krónikások a vajda ne-jének tulajdonítják. Mások híve, Serényi Imre ügyességének, sat. (Eder Fel-merhez 27. l. Archiv d. Vcreins I. 37. l.) Annyi áll, hogy Ottó kiment, s 1312-ben történt haláláig viselte a magy. királyi címet; de többé fel nem lépett.

³⁾ Beke Benedek, Ottó egyik erdélyi kísérője, Róbert Károlytól birtoko* két nyer. Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 226. VIII. 1. 219.

⁴⁾ Katona, Vili. 111. 1.

ló vajdánk követek által, magok is megjelentek¹⁾. És a gyűlés azzal végződött, hogy Gentilis bíbornok szónoklatra, R. Károlyt királynak ismerők, ős szokás szerint Te Deum éneklése közt paizson körül hordozák; s a pártfőnökökkel békecsókot vállá ²⁾. De azt, hogy nem a római pápa és császár akaratából, hanem a nemzet választása következtében lett magyar király vele kimondatok.

Azonban e gyűlés se adá meg, mit vártak, az egyetértést. A mint szétoszolt, nádor Trencsini Máté a gyűlésnek, mint a melyben a pápa követe a nemzet szabad választási jogát elnyomta, — ellene nyilatkozott. A nemzeti párt, a kül beavatkozástól félve, a nádor nyilatkozatát magáévá tette.

A gyűlés eredményével Opor sem volt megalégedve. Nem bízván R. Károly jövőjében, Erdély kormányzásán mit sem változtat; s mire a koronátlan király vele a korona kézbeszolgáltatásáról sürgönyüket kezd váltani: vajdánk, nehogy a korona újra idegen földre vitessék, azt kiadni Erdélyből vonakodott; s midőn hajthatlanságáról meg lőnek győződve, fegyverrel kényszeríteni tanácsosnak nem tarták: 1309 máj. 8-ára új gyűlést hirdettek, melyben, Gentilis bíbornok hatalmaskodásai következtében, határozattá emelkedett: hogy ha Opor vajdánk a koronát azon év jul. 11-ig ki nem adná, új magyar korona készíttessék, Opor pedig egyházi átok alá vettessék ³⁾.

A király és bíbornok mindent mozgásba hoztak, hogy Opor hajthatlan jelleméhez férhessenek; s miután sem ígéret, sem fenyegetés meg nem hajthatá, sőt az erdélyi görög rokonszenv visszasugárzásakép még leányát is a görög hitű István szerb fejedelem fiának adá: Gentilis bíbornok, Opor vajda egyházi átok alá vettetését kihirdető¹⁾. Nem volt mit tenni: új koronát készíttettek, s azzal R. Károlyt 1309 jul. 15-én megkoronázok ⁴⁾.

Hogy a dynastikus magyar, csak aiSzt. István koronájával felkent főt nézi országa fejének, csakhamar feltűnt. A ko-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 267. 1.

²⁾ Oklevél Pray, Annales I. 382. 1.

³⁾ Old. Pray, Annál. I. 387. 1.

⁴⁾ Okl. Fejér, Cod. dipl. VIII. V. 64. Bonfin, Decad. II. Libr. IX.

⁵⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. I. 338.

róna megkapása naponta égetőbb kérdéssé vált. A király és Gentilis bíbornok nyugtalanzkodása nőtt, mit tetőpontra hágtatott az, hogy míg Magyarhonban a kihirdetett egyházi átok következtében a temetetlen holtaktól a templomok, czintermek megteltek ¹⁾: Opor vajda és Erdély felett az egyházi átkot nincs ki végre hajtsa, itt a templomok, az átok daczára, nyitva álltak, a papság az isteni szolgálatot folyvást tartotta²⁾.

E tény kulcsát ismét Opor erélyes eszélyességében találjuk. Péter püspök, kit felébb látánk, s ki a vajda testvére kép tűnik fel, 1307-ben meghal, a püspöki szék e zavarok közt ürességbe jövén ³⁾, helyébe Opor saját fiát választató püspöknek ⁴⁾, mi által az egyházi javak kezelése is kezébe került⁵⁾; a papság felett kénye kedve szerint rendelkezett; s Erdélyben nem vala senki, ki Gentilis egyházi átkát végrehajtsa.

Mit volt egyebet tenni, mint szép úton jutni oda, hová erőszakkal nem lehetett. R. Károly nádora s az esztergomi érsek közbejárást vállal. Opornak kedvezményeket biztosítanak; fiát Benedeket, a püspökségben megerősítik; Gentilis bíbornok vele közlekedésbe teszi magát, s többek közt azon nevezetes levelet írja neki, mely mint legelső papírra irt magyar történeti levél ismeretes ⁶⁾. A szolid módra, főleg fia közbejárására, a hatalmas vajda, ki ez alatt derék várai mellé még egy újat, Bogaras várát is építteté: végre Gentilis bíbornok három évi működésére, Omodé nádor, Tamás esztergomi érsek kéréseire, meghajolt, Róbert Károlyt 1310 apr. saját királyának ismeré, s megesküdi: hogy a koronát jun. végéig kézbesíti, hogy a szász és székely ispánságot leteszi, hogy D é z s, Kolozs és Szék sóaknait s a radnai ezüst bányákat visszabocsátja; azonban csak is azon kikötéssel, hogy jutalmát annak idejében maga fogja megmondani ⁷⁾.

¹⁾ Székely Istv. Kronik 187. 1.

²⁾ Okl. Fejér, Cod. dipl. Vili. V. 64. 1.

³⁾ Okl. Szered;«, Episcop 61. 1.

⁴⁾ Memória Episcop. Trans. XIV. I.

⁵⁾ Collect. Vatican. Bibi. (Fejérvári könyvtálban 123. I.

⁶⁾ Budapesti Viszliang 1856 9 sz. 74. 1.

⁷⁾ Fejér, Cod. d. VIII. dipl. 389. I.

Úgy lön, Opor ígérétét férfiason megtartotta, ismeretlen kedvezményekért a koronát kiadta, s Róbert Károly látva, hogy a magyar addig törvényes királyának nem nézi, harmadszor is, s most Szt. István koronájával magát megkoronáztatta.

Itt végződött a tiz éves vihar, mely az Árpádok kihalásával a magyar trón felett majdnem elsodrólág üvöltött. így folyt le az átmenti korszak Erdély ellenkező véleménye miatt. Egy tized kelle arra, hogy új dynastia fészkelhesse meg magát s az úgy nevezet „vegyes házbóli királyok“ a magyar trónon szilárd állást vehessenek.

40.§. Visszatekintés.

Mielőtt e hézagos lapokat betennék, tegyünk mint a vándor, ki megmegáll, s visszanez lefutott pályájára.

Nem kívánom ugyan a gondolkodó olvasó véleményét zavarni, de attól tartok, hogy e nehéz századokat, a magyar haza e nagy napjait, kút főink hézagossága miatt, kellő színben ecsetelni nem bírtam. Pedig a mozzanatok, melyeken Magyarhoni s illetőleg a nemzetet az Árpád ház kora keresztül vitte, oly óriási mérvűek, hogy a legszigorúbb történelmi szempontból tekintve, csak tiszteletteljes érzéssel lehet reá gondolnunk. A magyar nemzet mikor kijött, ha nem is állt az akkori mivelődés színvonalán: a fogékonyág csiráit magával hozta.

Ázsiából, e testi és lelki tcspedés, erkölcsi rothadás vado-néból felkél*- új hazát keres.

Útjában két századot tölt, két új hazát hagy oda: mert független akart lenni, fejét hódítónak meghajtani nem akarta, inkább tovább küzdött.

Ép erős termet, méla kedély, harczias véralkattal jött; fegyverforgatási ügyességét, vadászatbani férfias kedvetelését, lovaglásbani páratlanságát, fénypompa szeretését, lovagias szótartását, világhírű vendégszeretetét, s mindezen magas fogalmakat gazdagon viszatükrözö, képekben, hasonlatokban dús nyelvét, szóval a mivelődési képesség ezer kellékét, mind magával hozta. Európába jött, ide a civilisatio ifjú erejű földére, s annyi idegen elem között, annyi nagy és ősi nemzet szomszédságában, e Kanahán jóságú, aranyban, sóban, áldásban gazdag földön, magának kardja ereje s szerencséjével oly darab földet vágott ki, mely egy tekintélyes birodalom alapjának méltán nézethetett.

Itt a keleti népek közepette, hol a népvándorlás rombolása után, négy századon át, annyi nép fellépett s birodalmat alapítani egy sem birt: a magyar birodalmat alkot, mely egy ezredéve, hogy virágzik.

Mint Ázsia pusztainak oroszánya, ázsiai vad szokásokat, pogány vallást, féktelen szabadságvágyat hozza, rablócsatázásokhoz fog, Európát mint rabló móló sereg veri fel. Azonban értelmes lelkének próféta jó előérzetével csakhamar belátja, hogy Európa nem bárbarok hazája többé, nem ázsiai szellemi és anyagi pusztaság, hanem a polgárosodás éltető melegében fejteni indult családkor, melybe be kell lépnie, ha magát örök üldöztetésnek nem akarja kitenni. Helyzetével, körülményeivel jókor tisztába jő, a kényszerűséggel megalkuszik, faltűrő politikájáról lemond, kínai kőfalak emeléséről sem gondolkozott, nem hitta ki kardra egész Európát, mint a hún és avar, vagy nem kísérte meg, mint később a török, Európában kis Ázsiát alkotni: hanem magát acclimatizálni igyekezett.

A mint belépett, a pusztaszeri téren hongyilést tart, melyben századok irányát veté meg. A mint elnyötte Ázsiából hozott párducz kaczagányait, lemond a rabló kitörésekről, lemond a más szorgalmából élő édes mit sem tevésről, megfogja az eke szarvát, felbarázdálja földét, a gazdag réteket behajtott barmokkal megrakja, kezdődik a polgári élet, s egy század után, Szt. István korában, már lemond költői szépségű Mythológiájáról, ősvallásáról ¹⁾: a keresztény vallás befogadására, s az európai állam-szerkezet behozatalára, szervezésére, már elég képességgel bírt.

Egy század alatt oda fejlett a nemzet, hogy Szt. István a papság jövedelmét a mezőgazdaszat tizedére fektethető; az ipar szintén fejlődésben, a bőrcserzés ismeretét magával hozta, fegyverei, szerszámai, öltözékei több mesterség tudását, a honfoglalás szép eredménye hadmütant, a várak vívása, építése, építészeti fogalmakat feltételeznek.

A családi életről tudomásaink töredékei, ép kedély-állapóira mutatnak. Zenénk eredeti rythmusa, tánczunk daliás szerkezete, a kedélyes énekkel fűszerezett lakmározások, a nőnem iránti lovagiassága, egynejsége, az, hogy a magyar nejt máig feleségnek, örömei fájdalmai felerészesének nevezi —

¹⁾ L. Ipolyi Arnold Magyar Mythológiáját, e nagyszerű művet. Pest.

mind arra mutat, hogy a nemzet azon fogadtatást, melyben Európa részeltető, megérdemelte.

Szt. István megalapítja a vallást, királyságot, megyei szerkezetet; megszűnik a rablás; mérsékelt politikája künn tekinetlyt, s szelíd bel-kormányja benn jóllétet fejleszt. A honnak alkotmányt ad, klastromokat, templomokat épített; Gizella királyné élői megy a mívészi hímzésben, minden fejlődésnek indul. Megjött a bessenyök, hónok, tatárok pusztítani, foglalni akaró tábora, hogy e földet újra uratlanná tegye: s a magyar mint kószál állt e viharok tengerében, a csapkodó hullámok rajta megtörttek, elenyésztek, míg ő máig is fennáll isten kegyelméből.

Mint pusztai nép, Magyarhon rónáiban találta fel egy új haza ideálját; nem lévén kereskedő nép, nem gondolt Dunára, tengerre: de már egy század múlva, Kálmán király az Adriai tengerre veti szemét, s a magyarnak tengerpartot hódít. S később Kumaniával a Feketetengerig nyúlt be a magyar uralom. S a mai Magyarország egyesítve volt.

A területi vívmányok mellett a szellemiek is folyvást haladtak. A Szt. István által alapított állam-szerkezet reformok alá jön. Szt. László és Kálmán alatt a papi nótlenség létrehozatik. Kálmán kimondja Európa akkori fogalmai ellenében, hogy boszorkány nincs. Gejza Magyarhonba, Erdélybe az ipar fejlesztésére a szászokat betelepíti. III. Endre magyart, szászt szabadság-levelekkel lát el, mi által Magyarhon Anglia fejlődésével haladott párvonalban. Bányászat, pénzveretés foly; kastélyok, várak, városok, templomok emelkednek. 111. Béla Írásbeli perrendtartást hoz be. Tanodák keletkeznek ¹⁾). E korszakból már krónikásokat bírunk; bírunk magyar nyelvemléket, magyar Írást, mely a XII. században keletkezett ²⁾). Mindenfelé a cultura fejlődésével találkozunk ³⁾). S hogy sebesebben nem fejlődünk, többek közt egyik oka, hogy civilizáciánk folyama oly ellená-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 347.

²⁾ Az ismertes: Gatiatuc feleim. Tud. Gyűjt. 1817. T. 47. 1.

³⁾ L. Kerékgyártó tüzetes értekezését: „Adatok Erdély művelődésének történetéből a mohácsi napig¹.” Hazánk. Szerkeszti Török János 1858. 22. 1. s több folytatását.

rak rúttul sodortatott, melyek nemzetünk geniusával csak későre rokonultak. milyen hajdan a római, később a német.

Szeretnek minket vádolni, mintha a mivelődéssel nem tartottunk volna lépést. Azonban nem vetik mérlegbe, hogy kedvezőtlen geographiai fekvésünk mellett, egy hanyatló (a görög) s két emelkedő (az osztrák és orosz) birodalom közt telcpedénk le, s hogy egy számban tekintélyes (a szláv) idegen népelem tengerében alkotánk népszigetet; feledik, hogy egyelőre a pogány, később az alkotmányos magyar függetlenségének története egy tragoedia, mely ezredév előtt kezdődött.

Ezredév! Roppant idői! s mégis pár tized múlva nagy nemzeti ünnep vár a magyarra, a honfoglalás ezredéves ünnepe. Az áldomások, melyeket a honfoglalók kezdenek, (Árpád nevénapján) hihetően megfognak újulni a hazában, s háromszoros hálat adhatunk: egyszer, hogy élünk, másodsor, hogy Európában élünk, harmadsor, hogy a keresztény vallás emlőjén ujjászülettünk, míg ha Ázsiában maradunk, meglehet élnénk, de nem lelkesítne a gyógyá-lehetés reménye.

Kimutatni, mily szerepet játszott Erdély, mint testvér ország, mennyi része van a nemzet közös érdemeihez, adataink hiánya miatt kimutatni nem lehet. Hogy Erdély, mint a kis birtokosok hazája, a nagy birtokosok hazája, a rónaságba vesző Magyarországtól gyakran ellenkező, még gyakrabban ellenzékibb irányt követett: arra világos adataink vannak. Erdély, eleinte öntudatos, később hagyományos politikájánál fogva makacsabbul szegült ellene a vérünkkel kevésbé öszhangzó fejleszítésnek. Hegyi fekvésénél fogva, ábrándosabb, hevesebb vérmérsékletű lévén, a trón-változási kérdéseknél ha lehetett keleti, ha nem, akkor a könnyebb vérű európai nemzetek felé vonzódott, s fájdalom, igen gyakran megesett, hogy a két testvérhon karddal kezében tolmácsolta érzelmeit egymásnak. így látók egymással szemben előbb a pogány, majd a keleti és nyugati egyház érdekében; hercegeink két századon át a görög császárokkal szövetekeznek, míg Magyarhon a pápa és római császár fele gravital; kihalván az Árpád-fiúág, a trón betöltésénél Erdély a francia anjou ház, később a lengyel trón felé fordul, s végtére önszülettét hozza Mátyásban trónra; s legvégül gon-

dolva: si flectere superos nequeo, Acheronta movebo— torok keblére veté magát, hol ha megmaradunk, a lett volna sorsunk nagyobb mérvben, mi a két oláh honnak.

A dynastia-alkotás kérdése mellett, úgy rémlik nekem, mintha a trón és főváros holléte felelt a két hon szintén nem volt egy véleményen. Mintha Erdély belátta volna, hogy a királyi lak Esztergomban, Visegrádon, sőt Budán is közelebb van nyugat szívéhez, mintsem kellene; mintha ihletéssel gondolt volna arra, hogy még a tetszőleges napok udvara színei is ellenkezőleg állanak: Erdélyben óhajtott volna látni a magyar trónt, legalább Gyula vezér, Gejza és István hercegek, Opor László vajda, s Veres Benedek, s mások annyi zendülését, lázadását, forradalmát, polgárháborúját, másképp kimagyarázni nem lehel.

Sok tömörség is volt Erdély ekkori szervezetében, mert mind a mellett, hogy három jogos nemzet lakta, egy hatalmas főnökben könnyen központosait a hatalom.

Alkotmányának municipális része a testületek és egyének szabadságának a lehető legtágosabb tért engedé.

A három nemzet külön gyűlései a hatalmaskodást ellenőrizték. A külön tartományi gyűlésezés is megkezdődött.

A magyar elem, az eredeti hét megye szét rakott váraival, bandériumaival a széleket és a hont kedvezően dominálta. A kisebb pontokat egyesek várai erősítették.

A székelyek hatalmas testületet képeztek, saját ispánok volt, mely a mai szászföld nagyrésze felett is ispánkodott. Területe még nem volt úgy feldarabolva, mint korunkban. Aranyosszékre a székely raj csak később (1285) telepített; Kászon Csíkhöz tartozott, Moldvábani jól hadakozásáért Zsigmond kir. (1462) adja önállóságát; Bardócz és Miklósvárszék szintén később segíti a székelyföld daraboltatását. A nép egyenlő, egyes és erős, mindenki tehetségéhez képest gyalog vagy lovas; mert a főbbek, primőrök rendje, mely az egyenlőséget megcsonkítja, csak a XV. században fejlett ki.

A szász föld még nem bírt későbbi jelentőségével, még ekkor a megye szerény címével él, a XIV században kezd provinciának íratni. Az Endre király diplomájában! egygyéléttel csupán tervben van. Csak Szben-vidék élvezé a diploma

kiváltságait. A Barczaság 1402-ig a székely ispánok alatt áll. Csak is 1353-ban kezd a kiváltságokban részesülni ¹⁾; s pereit a szász nemzet egyeteméhez csak 1422-ben kezdi íellebbezzii ^{a)}. Medgyes szék Selykkel szintén nem tartoznak a szczeni középponthez: 1318-ban már a katonáskodás áléi, pénzfizetés mellett, felmentednek ³⁾; Szebennel Zsigmond király egyesíti őket 1402-ben, felmentvén a székely ispán alól ⁴⁾. Besztercze vidék szintén külön áll. Még 1264-87. a királynék jószágá ⁵⁾, s csakis 1366-ban kezd Szebenbe felebbezzii ^{e)}. Még azután is székely ispánokhoz tartozik, s a XV. században a Hunyadiak birtoka. így belé volt olvadva Erdélybe egyelőre a szászság. Mint nemzet még sehol sem említettik, mint ilyen 1541-ben jelenik meg legelőször törvényeinkben ⁷⁾; keblí igazgatásuk se volt annyira külön vált, ispányaik közt magyarokat is látunk, s a székek, községek comesei, grafjei, gerébjei, melyek ugyan egy jelentésűek, gyakran magyarok ⁸⁾.

Nevezetes volt a befolyás, mit az így szervezett Érd' ly az első századokban gyakorolhatott. De a nemzetek önállóságra vágyódása Erdélynek Magyarhontóli elhajlását, s ez oly viszonyokat idézett elő, melyek alapján minden nap egy új kiváltságot teremtett, s minden nap egy láncszeme poriólt el az egyenlőség, szabadság és testvériségnek... S az Árpádok alatt egybe tartó Magyar birodalom más jövőnek indult elébe.

¹⁾ Sieb. Provinzial-Blätter II. 285.

²⁾ Sieb. Quartalschrift III. 31.

³⁾ Eder Felmerhez 33. 1.

⁴⁾ Ugyan-ott 84. 1.

⁵⁾ Katona, Hist. Crit. VI. 936. Szeredai, Episcop. 22. 26. 1.

⁶⁾ Windisch, Ung. Magaz. I. 55, 1.

⁷⁾ 1541 art 5. Eder Felm. 25. 1.

⁸⁾ L. Archiv, d. Vereins I. 121—126 1.